T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SELANİK'TE GAYRİMÜSLİM VE MÜSLİM TEBAADA KADINLARIN EĞİTİMİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Nejla DOĞAN

Danışman

Doç. Dr. Bilgin Çelik

İZMİR- 2015

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum " **II. Abdülhamid Döneminde Selanik'te Gayri Müslüman ve Müslim tebaada kadınların eğitimi: karşılaştırmalı bir analizi**" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /

Nejla DOĞAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

II. Abdülhamid Döneminde Selanik'te Gayrimüslim ve Müslim Tebaada Kadınların Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Analizi

Nejla DOĞAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Tarih Programı

Abdülhamid Dönemi eğitim politikalarını tüm imparatorluk sınırları içinde incelenmek uzun bir zaman ve daha fazla maddi kaynak gerektirdiğinden dolayı tezi Selanik Vilayeti'ne bağlı Selanik merkeziyle sınırlandırdık. Selanik merkezini seçmemizin en önemli nedenlerinden biri, uzun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde kalan kentin farklı etnik ve kimliklere sahip cemaatlerden (Musevi-Müslüman-Hristiyan) oluşmasıydı. Kentin çok dinlilik ve çok dillilik özelliğinin yanı sıra, Selanik, eğitim açısından getirilen yeniliklerin uygulanmaya çalışıldığı bir kenttir. Eğitimli ve zengin insanların bu şehirde bulunması nedeniyle reformların ve yeniliklerin uygulanması kozmopolit olan bu kentte meydana gelmesi birçok modern okulun kurulmasında etkili olmuştur. Bunun dışında Selanik'teki okullar hem eğitim hem de donanım açısından mutlakıyet devrinin önemli okulları arasında bulunmaktaydı. Bu durum Selanik'in sahip olduğu konumu, sosyo-ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyi ve diğer topluluklarla daha yakın iletişim içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Yahudi ve Hristiyan cemaatlerin eğitimi kısmında kullanılan temel kaynaklar Yunanistan ve İsrail'deki üniversitelerde bulunan akademisyenlerin değerli çalışmalarından oluşmaktaydı. Tezin asıl eksik olan kısmı ise (Müslüman tebaanın eğitimi) Osmanlı arşivinden alınan belgeler, salnameler ve döneme ait gazete ve dergilerin yanı sıra ikincil kaynakların desteğiyle

tamamlanmaya çalışıldı. Son kısımda ise, Bab-ı Ali'nin bu okullaşmaya olan tutumunu finans ve denetim mekanizmaları çerçevesinde ele aldık.

Anahtar Kelimeler; Selanik, Sultan Abdülhamid, Kadınların Eğitimi, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan tebaa, Okulların Tesis & Finansmanı ve Denetimi

ABSTRACT

Master's Thesis

Women Education Between Muslim and Non- Muslim in Salonica During the Abdulhamid II: A Comparative Analysis

Nejla DOĞAN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

For a master thesis, analysing the whole territory of the Ottoman Empire in terms of education was too extensive. Due to financial problems and time scarcity, in this study, I had to chose the city, surrounded with sanjak of Salonica, had a special significance in the Ottoman geography as it included people from various races, religions and culture (Jews- Christian- Muslim). In addition to cosmopolitan features of the city, Salonica had modern- developed schools and methods of teaching thanks to having some characteristics such as being center of the sanjak and having educated–rich people. Furthermore, it was one of the most flourishing cities of the Empire in that time.

In the sections of Christian and Jews education I tried to drawn up via mostly secondary sources taken by academicians from Tel- Aviv, Hebrew and Aristotle University. The missing chapter which was Muslim Girls' education was filled up by primary sources based on archival sources, newspapers and educational and provincial yearbooks. In the last section, I elaborated on attitude of the Porte towards schooling in terms of finance, control and inspection.

Keywords: Salonica, Sultan Abdülhamid, Girls' Education, Jews, Christian and Muslim Communities, Control, Inspection and Finance of Schools

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SELANİK'TE GAYRİMÜSLİM VE MÜSLİM TEBAADA KADINLARIN EĞİTİMİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR x
TABLOLAR LİSTESİ xi
EKLER LİSTESİ xii
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
GELENEKSEL EĞİTİMDEN MODERN EĞİTİMİN İNŞA SÜRECİ

1.1. TANZİMAT ÖNCESİ EĞİTİM: GELENEKSEL EĞİTİM SİSTEMİ 8
1.2. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM GELİŞMELERİ 11
1.3. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKASI VE İDEOLOJİSİ 14
1.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN EĞİTİMİ 18
1.4.1. Abdülhamid Dönemi Gayrimüslim Tebaanın Eğitimi 21

İKİNCİ BÖLÜM
SELANİK

2.1. SELANİK VİLAYETİ VE NÜFUS YAPISI 24
2.1.1. Selanik Sancağı ve Kazaları 26
2.1.2. Selanik Sancağı ve Nüfus Yapısı 27
2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK 28
2.3. SELANİK SANCAĞININ SELANİK KAZASI 29
2.3.1. Coğrafi Konum ve Tarihçesi 29

2.3.2. Kentin Adı 30
2.3.3. Selanik'in Etnik- Dini Yapısı 31
2.3.4. Kentin Sosyo- Ekonomik Gelişimi 32
2.3.5. Eğitim Durumu 33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLİM VE GAYR-İ MÜSLİM TEBAANIN SELANİK'TEKİ KONUMU VE EĞİTİM DURUMLARI

3.1. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SELANİK YAHUDİ CEMAATİ VE EĞİTİM DURUMLARI 35
3.1.1. Yahudilerin Kısa Tarihi 35
3.1.2. Yahudilerin Selanik'e Gelişi 36
3.1.3 Selanik Yahudilerin İmparatorluk Ekonomisine Hizmetleri 39
3.1.4. Yahudi Cemaatin Eğitimi Üzerine 40
3.4.1.1. Geleneksel Yahudi Mektepleri 40
3.4.1.2. Modernleşme Girişimleri; Laik ve Modern Eğitim 41
3.4.1.3. Selanik Bölgesindeki Yahudi Kızların Eğitimi Üzerine 47
3.2. SELANİKLİ HIRİSTİYAN CEMAATLERİ VE EĞİTİMLERİ 58
3.2.1. Selanik'in Rumları 58
3.2.1.1. Selanikli Rumların Eğitimi ve Okulların Durumları 60
3.2.2. Selanik'in Slavları 72
3.2.2.1. Selanik Bulgar Cemaati ve Eğitimleri Üzerine 73
3.2.2.2. Selanik'te Bulunan Sırp T oplulukları ve Eğitimleri 78
3.2.2.3. Selanik'te Başka Bir Topluluk: Ermeniler 81
3.2.3. Selanik'te Bulunan Diğer Gruplar ve Eğitimleri 84
3.2.3.1. Selanik'te Açılan Yabancı Okullar 85
3.2.3.2. Okulların Açılmasının Amacı ve Yürüttükleri Faaliyetler 87
3.3. ARADA KALMIŞ TOPLULUK: ÇİNGENELER 90
3.4. SELANİK'TEKİ MÜSLÜMANLAR VE DÖNMELER ÜZERİNE 94
3.4.1. Ayrı Bir Cemaat: Dönmeler 95
3.4.1.1. Dönme Okulları: Özel İslam Okulları 97

3.4.2. Selanik'te Açılan Diğer Özel İslam Mektepleri 105
3.4.3.Selanik Bölgesindeki Türk Müslüman Okulları 107
3.4.4. Selanik Müslüman Kızların Eğitimi Üzerine 117
3.4.5. Selanik'te Çıkan Kadın Dergileri 121
3.5. OKULLARIN TEŞKİLATLARI HUSUSU ÜZERİNE 124
3.5.1.Okulların Tesis Ve Finansmanı Üzerine 124
3.5.2. Okulların Yönetimi Ve Denetimi 130

SONUÇ 136
KAYNAKÇA 142
EKLER

KISALTMALAR

ss	sayfa sayısı
S	sayfa
Çev	çeviren
C	Cilt
Ed	Editör
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
MF. MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
TFR	Rumeli Müfettişliği
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi
YMTV	Mütenevvi MaruzatEvrakı
Haz	Hazırlayan
Der	Derleyen
M.U.N	Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: II. Abdülhamid' in Devraldığı Eğitim Mirası ve İlk Gelişmeler, 1876-1895 s.17
Tablo 2: "Vilayetin Nüfus-ı Umûmiyesi Sancaklar Üzerine Şu Sûretle İnkısâm Eder:" s.25
Tablo 3: Selanik Vilayeti'nin Toplam Nüfusu s.27
Tablo 4: 19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başında Selanik Şehrinin Etnik Yapısı s.31
Tablo 5: İslam Okulları s.33
Tablo 6: Gayri Müslim Okulları s.33
Tablo 7: 1912'de Selanik Bölgesinde Bulunan Yahudi Okulları s.45
Tablo 8: Yahudilerin Yoğunlukta Yaşadığı Şehirler ve Kız Eğitimi s.49
Tablo 9: Selanik'teki Özel Yahudi Kız Okulları s.50
Tablo 10: 19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başlarında Selanik'te Yayınlanan Başlıca Gazeteler ve İçerikleri Şunlardı; s.56
Tablo 11: Rum Komunal Okulları s.64
Tablo 12: Rum Devleti Okulları s.64
Tablo 13: Özel Okullar s.65
Tablo 14: Mekatib-i Gayri Müslime (Rum Okulları) s.65
Tablo 15: Selanik'te Bulgarlara ait 6 Okul Bulunmaktadır: s.75
Tablo 16: Selanik Sırplarına ait Okullar s.79
Tablo 17: Fransız Okulları s.85
Tablo 18: İtalyan Okulları s.86
Tablo 19: Alman Okulları s.86
Tablo 20: İngiliz Okulları s.86
Tablo 21: Amerikan Okulları s.86
Tablo 22: Mekatib-i Ecnebiyye s.87
Tablo 23: H.1318 Tarihli Selanik Vilayet Salnamesine Göre, Fevziye Mektebinde Okutulan Dersler ve Hocaları; s.101
Tablo 24: Selanik Fevziye Mektebi Zükur Kısmında Okutulan Ulûm ve Fûnun s.102
Tablo 25: Selanik Fevziye Mektebi İnas Kısmında Okutulan Ulûm ve Fûnun s.102
Tablo 26: İslam Okulları s.107
Tablo 27: Selanik'teki Türk Okulları s.109
Tablo 28: Medreseler s.112

EKLER LİSTESİ

EK 1: Selanik Vilayeti ek s.1
EK 2: Mahalle Mektebi ek s.2
EK 3: Selanik Ziraat-ı Ameliyat Mektebi (Selanik Ziraat Okulu) Harmanları ek s.3
EK 4: Selanik Mekteb-i Rüşdi (Selanik Ortaokulu) ek s.4
Ek 5: Selanik Mekteb-i İdadi-i Mülkisi (Selanik Lisesi) Talebeleri ek s.5
Ek 6: Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi (Sanat Okulu) ek s.6
EK 7: 20. yüzyılın İlk Yıllarında Selanik'teki Bir Kız Okulundan ek s.7
Ek 8: 1879 Yılına ait Selanik'teki Bir Rum İlkokulunun Ders Programının Yayımlanmasına Dair ek s.8
Ek 9: 1907'te Selanik'te İnşa Edilmiş Olan Rum Erkek İlkokul Binası ek s.9
Ek 10: Selanik'te Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan Kadınlar ek s.10

GİRİŞ

II. Abdülhamid devri eğitim politikası ve modernleşme hareketleri üzerine birçok makale, tez ve kitap çalışmaları yapılmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra bu konu üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı dikkate değerdi. Kemal H. Karpat, Engin Deniz Akarlı, Selim Deringil, Şükrü M. Hanioğlu, François Georgeon, Stanford Shaw, Benjamin C. Fortna, Selçuk Akşin Somel, Mehmet Ö. Alkan, Bayram Kodaman ve daha pek çok araştırmacının çalışmaları sayılabilir.

İlk Osmanlı eğitim tarihi eseri olarak kabul edilen Mahmud Cevad İbnü-ş-Şeyh Nafi'nin kaleme aldığı *Maarif-i Umûmiye Nezâreti; Târihçe-i Teşkilat ve İcrâât*ı adlı çalışması eğitim tarihçileri için bir başyapıt niteliğindedir. Mahmud Cevad'ın bu eserini Osmanlı eğitim tarihiyle ilgili Bab-ı Ali ve diğer resmi kuruluşlardan elde edilen belgelerin doğrudan aktarımıyla oluşturmaktadır. Bu yüzden akademik açıdan eserde herhangi bir yorum veya senteze rastlanılmamaktadır. Taceddin Kayaoğlu tarafından transkripsiyonu yapılarak yeniden basılmıştır. Dili Osmanlıca olarak basılmış olan kitabın daha kolay okunması için ilk sayfalarına kullanışlı bir fihrist eklenmiştir. Eseri değerli kılan diğer bir özellik eserde sunulan kaynakların tümünün merkez bürokrasiden elde edilmiş olmasından dolayı birincil kaynak olarak görülmesidir.[1]

Benjamin C. Fortna'nın *Mekteb-i Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* adlı çalışması Abdülhamid dönemi eğitim politikasını farklı bir çerçeveden ele alır. Kitap ABD, İngiltere ve İstanbul'da özellikle birincil kaynaklar kullanılarak oluşturulmuştur. Önceden yararlanılmayan "çeşitli kaynaklar, arşiv materyalleri, disiplin tutanakları, gerçek yaşam öyküleri ve sınıf haritaları, atlaslar, ders kitapları gibi gerçek ders gereçlerini kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet eğitiminin bu güne dek erişilmez olan dünyasına girmeye çalışmıştır."[2]

"II. Abdülhamid saltanatında süregelen Osmanlı eğitim çabaları imparatorluğun geleceğini korumaya çalışma girişiminden başka bir şey" olmadığını

[1] Mahmud Cevad İbnü'ş- Şeyh Nafi, **Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât**ı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
[2] Benjamin Fortna, **Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, çev. Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31.

vurgulayan Fortna kitabında II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları hakkında şunları dile getirmektedir;

> *Batılı organizasyon yöntemleriyle ve onun bazı eğitsel içerikleriyle birleştirilen bir okul sistemi kurarak geç Osmanlı devleti genç nüfusuna ve dolayısıyla kendi geleceğine bir tehdit olarak gördüğü müdahalelerin önünü almak için çabalamıştır. Osmanlı tebaasının genç nesillerinin imparatorluğu nasıl tahayyül edecekleri ve İslam geleneğinden gelen ahlaki değerlerin nasıl aşılanacağı konusundaki çabalarla, Hamidiye eğitim projesi tebasını Batı'nın kötü etkilerine karşı bağışıklık kazandırmaya çalışırken bir yandan da Batı eğitiminin sunduğu 'gizli bilgelik' avantajını kullanmıştır. Okulları İslam dinini ve Osmanlı'ya bağlılığı aşılamakta kullanmak yönündeki bu girişimlere rağmen, bunlar genellikle Hamidiye döneminin sona ermesini hızlandıran etkenler olarak adlandırıldılar. II. Abdülhamid'in eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler 1908 Jöntürk hareketinde ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından Balkanlar'da ve Ortadoğu'da kurulan ulus devletlerin oluşumunda aktif bir rol oynadılar. Bu paradoks Hamidiye eğitim çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını göstermek için kullanılabilir. Ancak, başarılı mıydı, değimliydi tartışmasına saplanmak bu dönemin tarih yazımının çoğunluğunun içinden çıkamadığı bir çifte tuzağa düşmek olacaktır. Benim düşünceme göre, Hamidiye döneminin eğitim çabaları bir girişim olmak açısından daha önemlidir.*[3]

Bayram Kodaman'ın *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* adlı doktora tezinden oluşturulmuş kitabı bu dönemin klasiklerinden sayılabilir. Kodaman'a göre "bu devir ilk ve orta dereceli okulların çoğaltıldığı, taşraya yayıldığı, teşkilatın modernleştiği kısacası Tanzimat dönemine göre her şeyin başarıldığı bir dönemdir." Kodaman bununla beraber "her şeyin halledilmediği ve birçok eksikliklerin olduğunu" vurgulamaktadır. Buna ilaveten, "fakat 33 yıllık bir dönemde yapılan ve yapılmayanları değerlendirirken devrin karakteri, iç ve dış olaylar, devletin mali vaziyeti, maarifçilerin bilgi ve tecrübeleri, siyasi fikirler gibi birtakım faktörler göz önünde tutulması" gerektiğini belirtmektedir.[4]

Eğitim tarihçisi olan ve eğitim tarihi üzerine birçok makale yayınlayan Yahya Akyüz'ün en önemli yapıtı kuşkusuz *Türk Eğitim Tarihi*'dir. Dönemi *Mutlakiyet Dönemi* olarak adlandıran Akyüz, dönemin temel özelliklerinin arasında "birçok meslek ve sanat okulunun açıldığını, sağır, dilsiz ve körler için okulların açıldığı, yerli ve yabancı özel öğretimde büyük gelişmelerin" olduğunu belirtir. Buna ilaveten eserinde "bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipinin Tanzimat'ın

[3] Fortna, ss. 294-295-296.
[4] Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 255.

Osmanlılık idealine bağlı ve dindarlık, itaatkarlık, Padişah Abdülhamid'e sadakat özellikleri güçlendirilmeye çalışılan bir insan tipi" olduğunu aktarmaktadır.[5]

II. Abdülhamid dönemi siyasetini çoğunlukla birincil kaynaklar kullanarak aydınlatmaya çalışan araştırmacılardan biri de Selim Deringil'dir. Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeolojileri* adlı çalışmasında "Abdülhamid eğitim kurumlarını modernleşmenin bir aracı olarak" değerlendirdiğini ve "bunun aynı zamanda bir ideoloji aktarım mekanizmasına da dönüştüğünü" vurgulamaktadır.[6] Deringil'e göre "öteki imparatorluklarda olduğu gibi, temel amaç itâatkar ama aynı zamanda merkezin değerlerini kendisininki olarak kabul edecek şekilde eğitimli bir nüfusun yaratılmasıydı. Bu anlamda meşruti monarşiler kesinlikle ideolojik düşmanlarının, yani Fransız inkılâbının girdiği yolu benimsemekteydi."[7]

Stanford J. Shaw "*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*" adlı kitabında Abdülhamid dönemi eğitim çalışmalarını değerlendiriyor; "yeni devletin laik okul sisteminin tümüyle çözümlenememiş sorunları olduğunu" vurgulamaktadır. Eğitimde hiyerarşinin gerekli olduğunu ancak bunun uygulanması için çok büyük maddi kaynaklara ihtiyacın olduğunu belirtmektedir. Sadece "hisse fonlarını dağıtma, öğretmen atama ve azletme yetkileri yerel eğitim meclislerinin eline verildi." Yazara göre, "o dönemde Avrupa'da geçerliliği tartışılmakta olan eski eğitim yöntemlerine göre eğitim yapılıyorsa da, yine de öğrencilerin pek çoğu kendi kendilerine düşünme sistemini benimsediler, Abdülhamid döneminde yetişen kuşak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu oldu."[8]

Osman Ergin'in kaleme aldığı *Türk Maarif Tarihi* adlı çalışmasının 3. cildi Abdülhamid dönemi eğitimi üzerine yapılan çalışmaların kuşkusuz en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. "Abdülhamid devrini genel Türk eğitimi tarihi içerisinde *yayılma ve ilerleme seneleri* olarak kabul ettiğini" vurgulayan Gündüz

---

[5] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 196.

[6] Mustafa Gündüz, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", **Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı 12, s. 268.

[7] Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 126.

[8] Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, ikinci cilt, Cambridge University Yayınevi, 1976, s. 305.

buna karşılık "II. Meşrutiyet yıllarında eğitimin durumunu bocalama ve duraklama olarak gördüğünü" aktarmaktadır.[9]

"Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı bir devre Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) devri" diyen Şerif Mardin *Türk Modernleşmesi* adlı yapıtında devrin eğitimine farklı bir perspektiften bakmaya çalışmaktadır. Mardin, bunun nedeninin "yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, padişahın kendisinin Batı'yı bir bakıma model olarak almış" olmasına bağlamaktadır.[10]

Şerif Mardin'e göre Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye gibi kurumlarda yetişen kuşak modern ve gelişmiş bir eğitim almışlardır. Bu okulların ders programı Batı'nın eğitim modeli esasına dayanmaktaydı. Mardin, böylece "Batı'yı, Batı'da geliştirilen müsbet bilimle bir tutan bir kuşağın geliştiğini" vurgulamaktadır.[11]

II. Abdülhamid dönemi öncü isimlerden biri olan Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Küllliyatı*'nın 8. cildini *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1908)* olarak adlandırmış ve II. Abdülhamid dönemini incelemiştir. "Medrese dilinin Arapça olmasını eleştiren Karal, buraların skolastik usulle eğitim yaptığını, dimağı körleştirici olduğunu ve hayata dair işe yarayan hiçbir bilgi vermediğini, kendine güveni olmayan, faydasız ve dar görüşlü nesiller yetiştirdiğini belirtmektedir."[12] Kısacası, Karal II. Abdülhamid'in eğitim görüşlerini beğenmemekte ve yapılan reformların, dönemin bazı bakanların yönetiminde gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

II. Abdülhamid eğitimine değinen araştırmacılardan biri de Roderic Davison'dır. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform* adlı yapıtında Türk eğitim sisteminin Batılılaşmasında Abdülhamid döneminin önemine değinmektedir.[13]

S. Akşin Somel'in doktora tezinden esinlenerek ve ondan daha detaylı bir versiyon ile oluşturduğu *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)* adlı yapıtında "19.yy Osmanlı eğitim modernleşmesini aynı yüzyılın devlet reformu sürecinin bütünsel bir parçası olarak görmektedir." Ona göre Osmanlı eğitim reformlarının başlıca amaçlarından birisi "toplum dahilinde sosyal disiplinizasyonun

---

[9] Gündüz, s. 249.
[10] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim yayınları, İstanbul, 2000, ss. 15-16.
[11] Mardin, s. 16.
[12] Mustafa Gündüz, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", **Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı 12, ss. 253-254.
[13] Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, 2. Cilt, özgün basım, 1963.

sağlanmasıydı, yani öğrencilere belirli dini ve otoriter değerlerin aşılanması suretiyle işiyle gücüyle meşgul ve çalışkan, devlete ve padişahına sadık bir tebaanın yetiştirilmesiydi."[14]

Somel, bu değerli kitabında "Abdülhamid devri eğitim sisteminin somut bazı ürünler ortaya çıkardıysa bunlar ders içeriği ve müfredattan ziyade dışsal öğretim koşulları ve kurumsal yaklaşımların damgasını taşımakta" olduğunu söylemektedir. Bu iki şarttan oluşmaktaydı. Bunlardan birisinin "*usul-i cedid* adıyla bilinen katı okul-içi disiplin" olduğunu; diğer koşulun ise "eğitimde ezber metodu" olduğunu belirtmektedir.[15]

Akşin Somel, diğer yazarlar gibi eğitimde dini ilimlerin yanı sıra modern-laik bir çizgide eğitimin verilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra, "Abdülhamid rejiminin modernizm ile İslamcılığı bünyesinde barındıran bir ideolojik sentez yaratmadaki başarısızlığı ders kitaplarının mekanik biçimde ezberlenmesi yaklaşımıyla bir araya gelmesi sonucunda eğitimin kendisi derinlikten yoksun ve yüzeysel içerikli kaldığını" da eklemektedir.[16]

Bunların dışında Necdet Sakaoğlu'nun *Cep Üniversitesi. Osmanlı Eğitim Tarihi*, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in hazırladıkları *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* adlı çalışmalarıyla Abdülhamid dönemi eğitimi hususuna dair detaylı ve toparlayıcı yaklaşımlarıyla büyük katkıda bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. Yıl dönümü kutlamaları vesilesiyle hazırlanan kapsamlı eserlerden bir olan *Osmanlı* ansiklopedisinin 5. cildinde II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemine yer verilmektedir.

Abdülhamid dönemi eğitimi üzerine değerli birçok araştırmacı çalışmalarda bulunmuştur. Burada sayamadığımız dönemin eğitimini inceleyen çok değerli birçok tez, makale ve kitap türünde çalışmalar mevcuttur lakin burada Abdülhamid Dönemi eğitim tarihi çalışacaklar için temel olup öne çıkan ve atıfta bulunulan eserler ele alınıldı.[17]

---

[14] Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908); İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 333.
[15] Somel, s. 334.
[16] Somel, s. 334.
[17] Tez çalışmalarım sırasında beni maddi açıdan destekleyen **TÜBİTAK**'a teşekkürü bir borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM
GELENEKSEL EĞİTİMDEN MODERN EĞİTİMİN İNŞA SÜRECİ

Birinci Meşrutiyet'in ilan edildiği çoşkulu günlerde Mithat Paşa'ya seslenen aydın;

> *"…okumak, adam olmak istiyoruz. Gözümüz açılırsa buyruk altında tutulmamız zorlaşır gerekçesiyle cahil bırakılıyoruz. Gözümüz açılırsa ne gibi fenalıklar göreceksek ilkin onlar önlensin. Bizi okut, yücelt… göğsümüzü gererek Osmanlıyız diyelim. İlerleme istiyoruz ey Sadrıâzam!..."*[18]

Son dönem Osmanlı sultanlarından olan II. Abdülhamid dönemi imparatorluğun en buhranlı dönemlerine denk gelmiş olmasından dolayı siyasal, kültürel ve ekonomik özellikler açısından geniş bir literatür çalışması yapılmasına rağmen tarihin en çok tartışılan padişah konumunu korumaktadır. II. Abdülhamid dönemini araştırmacılar "despotik bir lider" ya da "modernleşme yanlısı" tarzında farklı yaklaşımlarla açıklamaya çalışmıştır. Diğer bir deyişle Sultan Abdülhamid'i "Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı? tartışması yerine artık revizyonist tarihçiler Abdülhamid'in otokratik ve İslami yönü ağır basan bir siyasal rejim altında Tanzimat çizgisinde modernleşmeci bir padişah olduğunun teslim edilmesi şeklinde bir senteze varmış görünüyor." [19] Bunun yanısıra mutlakıyet devrinin "despotik olmayıp modernite ile geleneksellik öğelerini kendi içinde birleştiren, kendi içinde çelişkili ve bu çelişkiye sonunda yenik düşen bir dönem" olarak ya da "bizim şu an hayli karmaşık olan şu yumağı tam olarak çözebilmenin daha eşiğinde bile olmamamız" gibi farklı yorumları da bulunmaktadır.[20]

Sultan Abdülhamid tahta çıktığı zaman François Georgeon'un dediği gibi Osmanlı imparatorluğu her yerinden su alan bir gemi gibiydi. Balkan ayaklanması,

---

[18] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)**, 6. Baskı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınlar, İstanbul, 1997, s. 227.
[19] Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji", **Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt:2, Sayı 1, 2004, s. 75.
[20] Mustafa Gündüz, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", **Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı 12, s. 244.

mali bunalım ve Avrupa kamuoyunun saldırıları öne çıkan sorunlardı. Sultan Abdülhamid tahta çıktığında çok tecrübesizdi. Cülûsunu dağıtmasından kısa bir süre sonra çıkan Rus harbi onun tüm zamanını aldı. Bu savaştan yenilgiyle ayrıldıktan sonra istibdat yönetimiyle devam etmiştir.

Abdülhamid dönemi jurnalciliğin, sansürün ve baskının yanı sıra ulaşımdan, haberleşme, iletişim, sağlık ve kılık kıyafete kadar birçok alanda yenilikler yapmıştır. Sultan Abdülhamid üst üste alınan yenilgilerden sonra siyasal, kültürel, toplumsal, ekonomik alanlarında hem derin hem de ciddi bir reform ve modernizasyon hareketlerine devam etti. Bunun en önemlilerinden biri de Abdülhamid dönemi eğitim hamleleridir. Benjamin C. Fortna'ya göre "Abdülhamid, sistemi Osmanlı siyaseti ve İslami pratikle uyuşturmak istemiştir."[21] Bunun için eğitimi araç olarak kullanmıştır.

Mehmet Ö. Alkan'a göre, "Osmanlı siyasi tarihi ile eğitim alanında meydana gelen değişimler arasında paralellik vardır. Siyasal değişimin özellikleri eğitim sistemine yansımakta gecikmemiş, siyasal iktidarlar eğitim aracılığı ile kendi değerlerini topluma aktarmaya çalışmışlardır."[22] Siyasal açıdan da eğitim açısından da Osmanlı tarihini üç ana dönemde incelemek faydalı olduğundan eğitimdeki gelişmeleri de siyasi olaylara göre gruplandırarak analiz etmek yararlı olabilir. Bu yüzden Abdülhamid dönemi eğitim sistemini daha iyi anlamak için Tanzimat öncesi ve Tanzimat dönemi eğitim sistemine değinmek yararlı gözükmektedir.

[21] Benjamin Fortna, **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, çev. Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 21. (Kitabın İngilizce baskısı **Imperial Classroom, Islam, the State and Education in Late Ottoman Empire**, Oxford University Press, 2002).

[22] Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:6, Sayı: 12, 2008, s. 14.

1.1. TANZİMAT ÖNCESİ EĞİTİM: GELENEKSEL EĞİTİM SİSTEMİ

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın sonunda Avrupa devletlerinin üstünlüğünü kabul ederek devletin tüm müesseselerinde ıslahat yapmaya başladı. Artık bunun kaçınılmaz olduğunun farkına varan devlet, batılılaşma ve yenilik hareketlerine daha ziyade askeri, siyasi ve idari alanlarında devam etti. Çünkü yazara göre, "söz konusu müesseselerde başlatılmış ve devam ettirilmiş olan yenilikler halkın dikkatini çekmediği gibi onların düşünce anlayışlarına da ters düşmüyordu." Uzun süre de köklü değişiklikler ve yenilikler maalesef yapılamadı. "Bu yüzden özellikle konumuz olan Maarif, yani eğitim ve öğretim alanında, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ciddi hiç bir yenilik hareketine girişilmemiştir."[23]

"Osmanlı Devleti Anadolu'daki beylikleri bir araya getirip yeni bir devlet kurarken Selçuklu Devleti'nin deneyiminden büyük ölçüde yararlanmıştır. Osmanlı'nın birçok kurumu gibi medreselerin yapısı üzerinde de Selçuklu'nun büyük etkisi vardır." Devamında yazar, "devletin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar memleketin eğitim ve öğretim hayatına hakim olan medreselerin ilki Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te kurulduğunu, medresenin kuruluş amacının nitelikli kadro oluşturmak ve özellikle kadıları yetiştirmek" olduğunu aktarmaktadır.[24]

İlyas Çelebi makalesinde "Osmanlı'nın açmış olduğu ilk medreselerin müfredatı hakkında bir bilgiye rastlamanın oldukça zor olduğunu ama eğitim dilinin Arapça olduğunu, bunun yanında fıkıh, kelam gibi dini, mantık ve riyaziyat gibi akli ilimlerin okutulduğunu" belirtir.[25] Klasik dönem Osmanlı medreselerinin en önemlileri şüphesiz Fatih Sultan Mehmet tarafından yapılan *Sahn-ı Seman* ile Kanuni dönemine damgasını vuran *Süleymaniye* medreseleridir.

Osmanlı medrese sistemindeki en büyük gelişmelerden biri de şüphesiz ki, Kanuni Sultan Süleyman döneminde meydana gelmişti. Kanuni Sultan Süleyman 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'da inşa ettiği camiinin etrafında ayrı dört medrese kurdu. "Bunlara ilave olarak biri hadis ilmi, diğeri tıp eğitimine tahsis edilmek üzere iki ihtisas medresesi inşa ettirmiştir. Kanuni döneminde yapılan bu medreselere diğer

[23] Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 20.
[24] İlyas Çelebi, " Osmanlı medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", **Osmanlı**, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 170.
[25] Osmanlı, s. 171.

bütün medreselerin üzerinde bir statü verilmiştir; böylece İmparatorluğun sonuna kadar devam edecek olan medrese hiyerarşisi teşekkül etmiş oluyordu."[26]

"Klasik Osmanlı dönemine damgasını vuran medreseler devletin ilmiye teşkilatına eleman yetiştiriyor; mezunlar nişancılık, defterdarlık, kazaskerlik, tabiplik makamlarına yerleştiriliyor ve isterlerse zeamet ve tımar alarak askeri sınıfa geçebiliyorlardı."[27] Fakat XVI. yüzyılın son çeyreğinde farklı sebepler yüzünden eğitim ve öğretim müesseselerinde bazı aksaklıklar görülmeye başlandı. Medreselerde gerilemeler hatta bozulmalar başlamıştır.

Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı Müslüman toplumunun genel eğitimiyle uğraşan ve ilkokul seviyesinde olan diğer eğitim alanındaki müessese ise *Sıbyan Mektepleri* idi. Yazı yazılan yer anlamına gelen sıbyan mektepleri aynı zamanda Kur'an öğretilen yer anlamında kullanılmıştır.[28] Bu okullar zaman içerisinde "Müslüman devletler tarafından bölgesel ve sosyal örgütlenme farklılıklarıyla birlikte geliştirilerek daha fonksiyonel hale getirilmiştir. Başlangıçta Kur'an eğitimi amacıyla açılmışlar ve Osmanlılar döneminde okuma-yazma ve temel dini bilgilerin öğretildiği birer örgün eğitim kurumuna dönüştürülmüştür."[29] Sıbyan mektepleri Tanzimat sonrası modern eğitim sistemi içinde bir takım değişiklikler geçirerek iptidai mekteplere dönüşür ve Cumhuriyet devrinde ilköğretim okulları adını alır.

Klasik dönem Osmanlı eğitim kurumları olan medreseler, sıbyan mektepleri ve yaygın dini kurum olan tekkeler dışında bu döneme damgasını vuran diğer müessese ise *Enderun Mektep*'leridir. Genel eğitimin ihtiyacını karşılayan medreseler ve sıbyan mekteplerinin yanı sıra XV. yüzyıl ortalarında mülki ve askeri idarecileri yetiştirmek üzere Enderun eğitim kurumu merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücünü yetiştirmek üzere kurulmuştur. Diğer bir deyişle Enderun Mektebi'ndeki eğitim, "belirli prensiplere göre 'mind kontrol'[30] esasına dayalı olarak, milliyet değişimini de içine alan bir kültürleşme ve disiplinleştirme sürecinden geçirerek adam yetiştirme süreci olarak nitelendirilebilir."[31] Aynı

[26] Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 23.
[27] Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 29.
[28] Cihan, s. 31.
[29] Cihan, s. 32.
[30] Mind Control (zihin kontrolü); Devşirme çocuklara okullarda Osmanlıca, Türkçe yazı çeşitleri ve musikiler usul ve esaslara göre öğretilmeye çalışıldı böylece Türkleştirme- Müslümanlaştırma siyaseti empoze edilmeye çalışıldı.
[31] Cihan, s. 34.

zamanda "Osmanlılık olgusu, ideolojisi ve zihniyetinin kurgulandığı, öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimi olduğu kadar siyasi ve idari hedeflerin tayininde, devletin temel müesseselerinin işleyişlerinde önemli yere sahiptir."[32]

XVI. yüzyıl sonunda askeri ve siyasi alanlarında baş gösteren çözülme olgusu etkisini Enderun Mektebi'nde de göstermiştir. Batı'nın gelişimi karşısında endişe ve "telaşa düşen hükümet Enderun Mektebi'nde birçok değişiklikler yapmıştır. Sultan Abdülmecid dönemi Enderun Mektebi'nin zayıflamaya başladığı dönemdir. II. Abdülhamid zamanında ise Enderun tamamen ihmal edilerek önemini kaybetmiştir. Meşrutiyet ile birlikte Enderun'un hiç önemi kalmamıştır."[33]

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki bilim, sanat, askeri ve teknik alanlarındaki gelişmelerini yakından takip edip bu tür gelişmelerin kendi eğitim kurumlarında olmadığının farkına varmasıyla beraber köklü ve ciddi reform hareketine başladı. Bu gayretle "1727'de İstanbul'da ilk matbaa-Avrupa'dan üç asır sonra-kuruldu; 1773'te *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun*; 1796'da *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* açıldı. Diğer taraftan 1826'da Yeniçeri ocağı kaldırıldığı gibi 1827'de *Mekteb-i Tıbbiye*; 1834'te de *Mekteb-i Harbiye* tesis" edildi.[34] Görüldüğü üzere XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa tarzı modern askeri-teknik eğitim kurumları açılmış ve daha sonraki yıllarda da bu çaba devam etmiştir.

1830'dan sonraki yıllarda Sultan II. Mahmud'un girişmiş olduğu reform çabalarının "kendisinden öncekilere kıyas edilirse daha köklü, şuurlu, planlı ve nispeten daha cesaretli olduğu söylenebilir."[35] Padişahın eğitim alanında yaptığı en önemli yeniliğin maarif işlerinin yeni kurulan *Meclis-i Umur-ı Nafia* adlı kurula vermesidir. Yazar, medrese dışında yeni bir eğitim ve öğretim sistemi geliştirmenin kaçınılmaz olduğunun anlaşıldığını ve bu işlerin planlamasının da ulema sınıfına değil, yeni bir kurula verildiğini belirtmektedir. Böylece eğitimin, medresenin tekelinden kurtarılarak devletin denetimi altına alınmasına çalışıldığını vurgulamaktadır.[36]

---

[32] Salim Aydüz, "Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, 2008, s. 141.
[33] Ülker Akkutay, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi", **Osmanlı**, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 192.
[34] Kodaman, s. 21.
[35] Kodaman, s. 21.
[36] Kodaman, s. 23.

1838'de yılında *Mekatib-i Rüşdiye Nezareti* kurularak geleneksel eğitim sisteminde bir kırılma noktası meydana geldi. "Her alanda olduğu gibi Maarif alanına da *ikilik* (eski-yeni, medrese-mektep, dini-laik, ulema-aydın, batı-doğu, şeriat-hukuk, dünyevi-dini bilgiler v.b.) girecek ve Cumhuriyet devrine kadar sürecektir."[37]

1.2. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM GELİŞMELERİ

Klasik dönem Osmanlı eğitim sistemi üç temel müesseseden oluşmaktaydı; Enderun okulu, Medreseler ve Sıbyan Mektepleri. XVIII. yüzyılda modernleşme sürecinde askeri ve teknik okullar açılarak klasik medrese- mekteb kurumları ile birlikte Batı eğitim kurumları beraber devam etti. Yazara göre, buna ilaveten, klasik çağın eğitim sisteminin diğer bir özelliği de "Sünni- Hanefi dinsel kimliğe" sahip oluşudur. "Modernite öncesi tüm toplumlarda varit olduğu üzere toplum, kültür ve eğitim dinsel esaslara uygun olarak yapılandırılmıştır." Müslümanların ve diğer gayrimüslim cemaatlerin eğitim kurumları her bir cemaatin ruhban sınıfı tarafından idare ediliyordu. Bu bağlamda Müslüman Osmanlı eğitimi de esas olarak ulema sınıfının denetimindeydi. Diğer bir deyişle, imparatorluğun tüm nüfusunu kapsayıcı genel bir eğitim düzeni mevcut değildi.[38]

Osmanlı modernleşmesinin en önemli ayağını oluşturan eğitim sistemi Tanzimat ile birlikte yeni bir sürece girdi. "Dönemin yönetici eliti modernleşmeyi bir amaç olarak görmüş, bu amaca ulaşmak için en etkili araçlardan birinin eğitim ve bilim olduğuna inanmıştır. Eğitim ve bilim askeri güçlenmenin, ekonomik kalkınmanın ve siyasal birliğin kurulmasının da anahtarı olarak algılanmıştır."[39]

Tanzimat dönemi reformcuları eğitimin idari ve teşkilatı yönüne özel bir önem vermişlerdir. Tanzimat'ın ilanına kadar eğitim işlerinden *Meclis-i Umur-ı Nafia* ve *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye* gibi kuruluşlar sorumluydu. Tanzimat

[37] Kodaman, s. 28.
[38] Selçuk Akşin Somel "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 686.
[39] Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:6, Sayı: 12, 2008, s. 14.

döneminde *Meclis-i Maarif-i Muvakkat* kuruldu.[40] Aynı zamanda 1846'da bu geçici meclisin almış olduğu kararları detaylı bir şekilde inceleyip uygulamak amacıyla *Meclis-i Maarif-i Umûmiye* ve ona bağlı *Mekatib-i Umumiye Nezâreti* kuruldu.

Tanzimat Fermanında eğitim ile ilgili hiçbir madde olmamasına karşın 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'nda maarif ile ilgili maddelere yer verildi. "Fermandaki maarifle ilgili hükümler, daha çok gayr-i Müslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, hatta fazladan Türk okullarına giriş serbestisi veriyordu. Bu bakımdan fermanda maarife yer verilmesini Türk maarifi yönünden önemli bir aşama olarak görmek mümkün değildir."[41] Ama fermanın eğitim sürecine katkısı şüphesiz ki çok önemlidir. Bunlar;

- "Cemaatler arasında yasal eşitliğin sağlanması neticesinde imparatorluk nüfusunun tümünü kapsayacak bir genel eğitim anlayışının yer edebilmesi mümkün olmuştur."
- "Farklı cemaat mensuplarının devlet bürokrasisine girebilme hakkını kazanmaları dolayısıyla devlet okullarında o zamana değin sahip oldukları meslek okulu karakteri yerini giderek genel eğitim kurumu özelliğine bırakır olmuştur. Belirli mesleklerin belirli cemaatlerin tekelinde olması anlayışı ortadan kalkmaya başlamıştır."
- "O zamana değin ulemaya bağlı olan ve ilk eğitim sahasında fiili bir tekel oluşturan mahalle mekteplerine alternatif olarak devlet eliyle ibtidai mekteplerinin tesis edilmesinin yolu açılmıştır."[42]

Tanzimat döneminin en önemli olaylarından biri 1868 yılında Galatasaray Sultanisinin açılması olmuştur. Bir yıl sonra da, 1869 yılında Fransız Eğitim Bakanı *Victor Duruy*'un etkisi altından hazırlanan *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ilan edilmiştir. 1857'de Maarif Nezaretinin kurulmasından 1869 Maarif-i Umûmiye

---

[40] **Kodaman**, s. 33. Padişahın Meclis-i Vâlâ'da söylediği (dinen ve dünyeviyen herkese lazım olduğu üzere izale-i cehl-i tebaa ile tahsil-i ulûm-u dînîye ve iktisâb-ı maarif, nafia kaziye-i mühimmiyesinin mevkuf bulunduğu vesailin icray-ı iktizasına bakılması) sözleri üzerine Meclisi-i Vâlâ'da mesele mütalaa ve müzakere edilmiştir. Cemiyetten her bir ferdin ilk önce dini meseleleri ve farzları bellemesi ve kendi işlerinde başkasına muhtaç olmayacak derecede tahsil etmesi insanlığın icabıdır.Sonra faydalı ilimler,fenleri öğrenmesi ve mümkün olduğu kadar malûmat,âdâb ve fezâil sahibi olmağa çalışması icap eder…Bunun için İstanbul ve imparatorluk dahilinde icap eden ve elyevm mevcut bulunan mekteplerin tanzimiyle,düşünülen faydaları husûle getirecek sûrette salpam ve daimi nizam tahtına idhal olunmasına…ve ilk önce mahalle mektepleri ele alınacağından ona göre bir nizam kaleme alınması için ilmiye, seyfiye, kalemiye erbabından mürekkep olmak üzere bir **Meclis-i Muvakkat** tertip kılınmıştır.

[41] Kodaman, s. 41.

[42] Selçuk Akşin Somel "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 706-707.

Nizamnamesinin yayınlanmasına kadar geçen 12 yıllık süreçte eğitim açısından önemli bir gelişmeye şahit olunmadı. Maarif Nizamnamesine göre eğitim zorunlu olucak idi ve her mahalle ve köyde birer sıbyan mektebi bulunacaktı. Bunun yanında hocalar Darülmuallimin mezunu olmalıydı.[43]

Nizamnamenin başlıca hükümleri şunlardır;

- "Öğretimde mecburiyet kaidesinin temini; genel mekteplerin derece ve kademelere ayrılması"
- "Öğretim ve eğitim usullerinin yeniden tanzim ve tertibi"
- "Öğretmenlerin iyi yetişmesini ve itibarını sağlayacak tedbirlerin alınması"
- "Memleket çapında Sıbyan, Rüşdiye, İdadi ve Sultani okulları; İstanbul'da ise Darulfünün, Darulmuallimin, Darulmuallimat ve Kız Rüşdiyeleri açılması"[44]

Kısacası Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre "modern eğitim sistemi, medrese aleyhine genişletildi; talim, terbiye ve tedris denilince modern eğitim anlaşılmaya başlandı; eğitim ve öğretim dini alandan dünyevi alana kaydırıldı; eğitim politikası, plan ve programları devlet tarafından yazılı olarak tespit edildi."[45]

Tanzimat ile birlikte girişilen çabalar ve getirilen yenilikler imparatorluğu kurtaramadıysa da yapılan değişiklikler küçümsenecek gelişmeler değildi. "İlköğretimin zorunlu kılınması, yüzlerce yıllık eğitim metodunun değiştirilmesi, örgün eğitim ilk, orta ve yüksek şeklinde (Mekatib-i Sıbyaniye, Mekatib-i Rüştiye, Mekatib-i İdadiyi, Mekatib-i Sultaniye, Mekatib-i Aliyye) değiştirilmesi, dernekler, vakıflar ve hatta imecelerle okullaşma sürecinin" başlatılmış olması bu değişikliklerin bazılarıdır. Buna ilaveten, "din eğitimin yanında temel eğitimin, bir ölçüde de laik eğitimin ve yabancı dil öğretimin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu kapılarının açılması, öğrencilere özel kıyafetler öngörülmesi, okul binaları yapılması, Türkçe eğitimin esas alınması"[46] gibi tüm bu yapılanlar özellikle Maarifi Umumiye Nizamnamesi II. Abdülhamid devrindeki eğitim reformlarına temel teşkil etmiştir.

---

[43] Cihan, s. 55.
[44] Kodaman, s. 55. Ayrıca Mahmud Cevad İbnü'ş- Şeyh Nafi, **Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, ss. 95-100.
[45] Kodaman, s. 56.
[46] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 93.

1.3. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKASI VE İDEOLOJİSİ

V. Murad'ın tahtan indirilip yerine geçirilen Sultan II. Abdülhamid 1876 yılında Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Bu ilk anayasanın eğitim tarihi açısından önemi çok büyüktür. Kanun-ı Esasi'nin maarife ait hükümleri şunlardır;

- Madde 15- *Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyat (uymak) şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur. (İlgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel eğitim yapmaya izinlidir.)*
- Madde 16- *Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb'ay-ı Osmaniyenin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umûr-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-ü tâlimiyeye hâlel getirmeyecektir.*
- Madde 114- *Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi (ilköğretim) mecburi olacak ve bunun derecât ve teferruatı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.*[47]

"İlköğretimin ücretsiz ve mecburi olması esasını 1876 Anayasasıyla teyit eden Osmanlı yönetiminin, I. Meşrutiyet döneminin başından itibaren sıbyan mekteplerini tedricen ıslah ederek modern metot ve yöntemlerin uygulandığı birer reorganize kurum haline getirmeye" çalıştığını vurgulayan Cihan, buna ilaveten hükümetin "iptidai okullar ağını yaygınlaştırmaya büyük önem verdiğini de belirtmektedir."[48] II. Abdülhamid döneminde "1882'den sonra sıbyan mekteplerinin modern iptidailere dönüştürüldüğünü; yeni müstakil iptidai okulların açılmasına hız verildiğini; öğretmen ihtiyacını karşılanmak üzere vilayet merkezlerinde Darülmualliminler ve hatta kısa süreli öğretmen yetiştiren kurslar açıldığını" belirtmektedir.[49]

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modernleştirilmeye çalışılan eğitim sistemini düzene sokma ihtiyacı 1876'daki Kanun-ı Esasi ile gündeme gelmiştir. "II. Abdülhamid döneminde maarif merkezi teşkilatı düzenlemeyle son şeklini almıştır. Böylece Maarif Nezareti bünyesinde, her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler meydana getirilmiş, her vilayet

[47] Kodaman, s. 59.
[48] Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 56.
[49] Cihan, ss.56- 57.

merkezinde birer maarif müdürlüğü ve meclisi oluşturulmuştur." Bunun yanısıra, "sancak ve kazalarda Maarif Meclisi şubeleri açılmış olup vilayetlerde müfettiş kadroları arttırılmıştır. Yine Maarif Nezareti bünyesinde Rüşdiye ve İdadi müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu teşkilat sayesinde taşraya, ilk, ortaöğretim müesseseleri ve öğretmen okulları, bu dönemde götürülmüştür."[50]

Abdülhamid devri öğretim kademelerinin temelini *İbtidai* ve *Sıbyan* okulları oluşturmaktaydı. "*Rüşdiye* okullarını ise maarif tarihçilerinin bir kısmı ilköğretime; diğer kısmı ise ortaöğretime dahil etmektedir. Gerçekte ise bu okullar ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonra ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim derecesi olarak görmek mümkündür."[51] "Hazırlamak, geliştirmek manasına gelen Arapça idad kökünden türeyen idadi kelimesi hazırlama yeri olan *İdadi* okulları 1873 yılında memur ve idari görevlere öğrenci yetiştirmek için kuruldu." [52] Yazar, "okutulan derslere, öğrencilerin Gayrimüslim ve Müslüman toplumun her kesiminden gelmiş olmalarına bakıldığında idadilerin rüştiyelere nazaran çok daha modern ve seküler bir yapıya sahip olduğunu" belirtmektedir.[53]

"Rüştiyelerin yüksekokullara ve darülfünuna yeterli nitelikte öğrenci yetiştiremeyeceğinin anlaşılması üzerine rüşdiyelerle darülfünun arasında eğitim verecek *Sultanile*rin kurulmasına karar verilmiştir."[54] Ancak mutlakıyet devrinde "vilayet idadileri 7 yıla çıkarılarak sultanilerin eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim 7 yıllık ve yatılı vilayet idadileri 'Mekteb-i Sultaniye'den beklenen hizmeti devrin sonuna kadar görmüşlerdir."[55]

Abdülhamid dönemi aynı zamanda yüksek öğretiminde de birçok yenilik ve değişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Abdülhamid döneminde, hem binaların ıslah edildiğini hem de birçok yüksek okulun yeniden açıldığına şahit olunmaktaydı. Islah edilen okulların başında Askeri Kara ve Deniz Mühendishaneleri, Askeri Tıp Mektebi, Harbiye Mektebi, Kurmay Mektebi, Askeri Baytar Mektebi, Mülkiye Mektebi, Sivil Tıp Mektebi gelmekteydi. Yeni açılanlar arasında ise, Hukuk Mektebi

[50] Yaşar Baytal, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı:11, 2000, s. 29.
[51] Kodaman, s. 148.
[52] Kodaman, s. 181.
[53] Cihan, s. 73.
[54] Ömer Faruk Yelkenci, **Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107.
[55] Yelkenci, s. 108.

(1880), Mülkiye Baytar Mektebi (1883), Sivil Mühendis Mektebi (1883), Sanayi-i Nefise (1882), Ticaret Mektebi (1884), Orman ve Maadin Mektebi (1881), Ziraat Ameliyat Mektebi (1887), Çoban Mektebi (1898), Polis Mektebi (1907) gibi mektepler gelmekteydi.[56]

Aşiret mektepleri Abdülhamid dönemi eğitim politikası açısından önemlidir. Yahya Akyüz bu dönem okullarının gayelerinin Enderun mektepleriyle paralel olduğunu ve "bu mekteplerde okuyan Müslüman Arap, Kürt ve Arnavut aşiretine mensup çocukların İstanbul'da okutulup bölgelerine döndüklerinde askeri ve idari memuriyetlere, öğretmenliklere atandıklarını" vurgulamaktadır. "Amacın bu yolla, aşiretleri Osmanlı birliği içinde tutmak, karışıklık çıkarmalarını önlemekti."[57]

Eğitim alanındaki modernleşmenin Tanzimat döneminden sonraki ikinci dönemini "II. Abdülhamid Dönemi" diye nitelendiren Mehmet Alkan'ın ifadesiyle, "Abdülhamid dönemi okullaşma oranlarının arttığı, sıbyan okullarının iptidai okullarına çevrildiği, idadilerin ve yüksekokullarının açıldığı, müfredat ve kitaplarında dinselleşme yönünde değişmelerin yaşandığı, bu değişmeler neticesinde medrese ve ulemanın sistem dışında kaldığı, Türk - İslam sentezinin oluşturulduğu" bir dönem olarak tanımlamaktadır.[58]

Son olarak, II. Abdülhamit öncesi ve sonrası okulların sayılarına karşılaştırmalı bir analiz ile bakmak yararlı olabilir.

[56] Bayram Kodaman, " II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", **Osmanlı**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 284.
[57] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 208.
[58] Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatislik Enstitüsü, Ankara, 2000, ss. 8-9.

Tablo 1: II. Abdülhamid' in Devraldığı Eğitim Mirası ve İlk Gelişmeler, 1876-1895

	Sayı	
Okul	**Tahta çıkışından önce**	**Tahta çıkışından sonra ilaveler**
Ülke genelinde		
Yüksekokullar	4	4
Rüştiyeler	253	160
İdadiler[59]		55
Sıbyan ve İptidai Okullar	18947	9649
İstanbul'da		
Özel okullar	1	19
Vilayet merkezlerinde		
Darülmuallimin-i iptidai[60]		14
"Yeniye" [61] çevrilen iptidai sayısı		5138

Kaynak: Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatislik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 49.

Yukarıda yazılanlardan yola çıkarak hazırlanan bu tablodaki karşılaştırmanın sonunda "M. Alkan kendisinden önceki dönemi küçümseyen, kendi dönemini yücelten bir yaklaşımla yapılmış tipik ideolojik bir karşılaştırma olduğunu" unutmamamız gerektiğini belirtmektedir.[62]

[59] Bu tabloda her ne kadar II. Abdülhamid'in tahta çıkışından önce hiç idadi gözükmüyorsa da, dönemin salnameleri incelendiğinde bu tarihten çok önce idadi olduğu görülür. Bakınız bu çalışmadaki 1290 (1874) salnamesi.
[60] İptidai Erkek Öğretmen Okulu
[61] Usul-ü cedid.
[62] Alkan, s. 49.

1.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN EĞİTİMİ

Gayrimüslim tebaanın Osmanlı İmparatorluğu içindeki eğitim-öğretim faaliyetleri ve yasal düzenlemeler açısından nasıl bir süreçten geçtiklerini özellikle Islahat ve Tanzimat fermanlarından sonra nasıl bir sürece dahil olduklarını bilmek tezin bir diğer kısmı olan Selanik Vilayeti'ndeki gayrimüslim tebaanın eğitimi konusunun açıklığa kavuşması açısından önemli rol oynayabilir. Diğer bir deyişle gayrimüslim okullarının zamanla elde ettikleri anayasal haklar, hükümetle olan ilişkileri ve bu gelişmeler sonucunda sahip oldukları statüler açısından meydana gelen dönüşümler Osmanlı imparatorluğundaki yerini tespit etmek yönünden önemlidir. Böylece ortaya çıkan tablo ile tezin asıl konusu olan Gayrimüslim ile Müslüman tebaa eğitimini sağlıklı bir analiz ile karşılaştırılabilir.

Bu konu üzerine yazılan kaynaklara geçmeden önce gayrimüslim eğitimi üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan kelime karmaşasına değinmek yararlı olabilir. Akşin Somel çalışmasında bu duruma şöyle açıklık getirmektedir; "Günümüz Türkiye'sinde birer küçük azınlık halinde olan gayrimüslim cemaatleri Osmanlı tarihi bağlamında ele alındıklarında azınlık sıfatını kullanmak hayli hatalı" olacabileceğine dikkati çekmektedir. Buna ilaveten yazar, Fatih Sultan Mehmet döneminde imparatorluk nüfusunun yaklaşık %60'ının gayrimüslim tebaadan, %40'ının ise Müslümanlardan oluştuğunu belirtmektedir. "Diğer bir deyişle gayrimüslimlere nazaran Müslümanlar neredeyse bir azınlık konumundaydı."[63]

İmparatorluk sınırları genişledikçe nüfus dengesi Müslümanlar lehine dönmüştür. "Buna rağmen güçlü bir gayrimüslim nüfus varlığı bunu takip eden yüzyıllarda da imparatorluk dahilinde devam edegelmiştir. Daha geç bir tarihe, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde nüfus oranlarına bakıldığında toplam imparatorluk nüfusunun yaklaşık %40'ının Hristiyan olduğu görülmüştür."[64] Somel'in aktardığına göre, İstanbul'da 1884-1885'de yapılmış olan resmi nüfus sayımına göre 873.000 olan nüfusun ancak 385.000'i yani %44'ü Müslüman, gerisi gayrimüslimlerden

[63] Akşin Somel, "Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okulları Oldu", **research. sabancı. edu. tr.** http://research.sabanciuniv.edu/21969/1/Gayr%C4%B1_Muslim_Okullar%C4%B1_Nas%C4%B1l_Az%C4%B1nl%C4%B1k_Okullar%C4%B1na_D%C3%B6n%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC_Somel.pdf , (03.03.2015). Tarih Vakfı tarafından hazırlanan proje taslağından; "Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları Sorunlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı raporun yayınlanan 1. Cildinden, s. 10.

[64] Somel, s. 13.

oluşmakta idi. Diğer bir deyişle, "başkent nüfusunun %66'sı gayrimüslim idi."[65] Dolayısıyla azınlık tabiri yerine "millet" ya da "gayrimüslim tebaa" tabirlerini kullanmak daha doğru ve yerinde olabilir.[66]

Osmanlı yönetim sisteminde gayrimüslim tebaa İstanbul'un fethinden Tanzimat devrine kadar Müslümanlarda olduğu gibi kendi eğitim hakları doğrultusunda aynı statüyü elde etmişlerdir. Uygulanan politika gereği gayrimüslim tebaaya aralarında hiç ayrım yapılmadan inanç, ibadet ve eğitim alanlarındaki haklarında eşit davranılmıştır. Klasik Osmanlı döneminde gayrimüslim tebaanın eğitim müesseseleri kurmaları konusunda serbest bırakıldığını, hatta özerk bir yapıya sahip olduklarını vurgulamaktadır. Her caminin yanında bir mektep, medrese doğarken, kiliselerin yanında da o cemaate ait okulların açılmasına engel olunmamıştır.[67]

"Cemaat mekteplerinden ilk eğitimini alarak mezun olan gençler, aileleri özendirmedikçe veya özel bir entelektüel istidat sergilemedikçe tarım, zanaat veya ticaret hayatına girerdi. Başka bir ifadeyle, bundan sonraki mesleki eğitimini uygulamalı biçimde, yani çırak-usta ilişkisi çerçevesinde ele alırdı." [68] Eğer gayrimüslim tebaadan bir genç daha üst düzey eğitim almak isterse devlet sınırları içinde sahip olduğu tek hak "patrikhane akademisi türünden ruhban mektebine" gitmekti. Bunun dışında eğer "gencin ailesi yeterli maddi kaynaklara ve sosyal bağlantılara sahip ise özel hocalar aracılığıyla ders aldırabilir ya da eğitim için Avrupa'ya gönderebilirdi." [69] 17. yüzyıldan itibaren ticaret alanında önemli rol oynayan Rum ve Ermeni cemaatine mensup olanlar çocuklarını eğitim için Batı Avrupa'ya göndermişlerdir.

---

[65] Somel, s. 13.

[66] Osmanlı gayrimüslim tebaanın eğitimi üzerine yerli yabancı birçok kaynak bulunabilir. Türkiye'de yapılan yayınların bazıları şunlardır; Süleyman Büyükkarcı "Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Azınlık Okulları" ; Mustafa Ergün "II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)" ; M. Hidayet Vahapoğlu "Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları"; İlknur Polat Haydaroğlu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar" ; Yahya Akyüz "Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e) ; Nafi Atuf Kansu "Türkiye Maarif Tarihi" ; Hasan Ali Koçer "Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923) ", Uygur Kocabaşoğlu "Kendi Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları."

[67] Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1997, s. 51.

[68] Somel, **Nasıl "Azınlık Okulları" Oldu**, s. 13

[69] Somel, **Nasıl "Azınlık Okulları" Oldu**, s. 13.

Tanzimat dönemi, bütün Osmanlı tebaasının eşitliği ilkesini benimseyen 1839 Hattı Hümayun'un okunmasıyla başladı. 1856 yılında da tüm tebaanın eşitliğini teyit eden Islahat Fermanı ilan edildi. Ancak gayrimüslim cemaat ile Müslüman tebaaya bağlı öğrencilerin sahip oldukları haklar karşılaştırıldığında "gayrimüslim cemaatlerin çocuklarının Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri sahadaki bir kaç okul müstesna, diğer umumi okullara" halen kabul edilmedikleri söylenebilir. Osmanlı toplumunda "Müslüman halk ile gayrimüslimleri bütünleştirmek için yönetimin Tanzimat döneminden itibaren ciddi girişimlerde bulunmuş olduğu söylenebilir. Bu dönemde, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında entegrasyonu sağlayacak en önemli araçlardan birinin eğitim olduğu kabul edilmişti."[70] Islahat Fermanı ile Abdülmecit tüm tebaanın birbirine bağlı olduğunu ve tüm tebaanın eşit konuma sahip olduğunu belirtmektedir. Yazar buna ek olarak, "Padişahın bu beyanatı Osmanlı Devleti'nin klasik devrinden başlayarak 19. yüzyıla değin sürdürdüğünü ve şeriatın belirlemiş olduğu Müslim- gayrimüslim ayrımının artık resmi söylem düzeyinde kesinlikle sona erdiğini gösterdiğini vurgular."[71]

Islahat Fermanı'nın diğer bir hükmüne göre, "her bir gayrimüslim cemaat genel ve mesleki eğitim için okul açmada serbest olacaktı. Söz konusu okulların müfredatı ve öğretmenlerinin atanması ise padişah tarafından nasp edilecek ve Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşacak bir *Meclis-i Muhtelit-i Maarif*" tarafından gözetilip denetlenecekti. Burada şu hususa dikkat etmek gerekir ki o da gayrimüslim tebaanın okul açabilmesi için padişahtan izin almasıdır. Bu bağlamda bakılırsa, gayrimüslimlere bu konuda özgürlük getirildiği söylenebilir. Buna ilaveten, Hattı Hümayun ile birlikte "her bir cemaatin dünyevi meselelerini halletmek için ruhban ve halk temsilcilerinden oluşan ortak bir meclis toplaması zorunluluğu vardı. Söz konusu karar Rum, Ermeni ve Musevi milletlerinin artık ruhban sınıfının egemenliğinde kalmayacakları anlamına gelmiştir." Somel, bunun sonucunda "1862-1865 arasında gerçekleştirilen millet reformlarıyla cemaatlerin dünyevi üyelerinin katıldığı millet meclislerinin kurulduğunu ve bununla beraber özellikle Rum ve Ermeni millet mekteplerinin patrikhanelerden bağımsız olarak modernleştiklerini" vurgulamaktadır.[72]

[70] Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 95.
[71] Akşin Somel, **Nasıl "Azınlık Okulları" Oldu**, s. 17.
[72] Akşin Somel, **Nasıl "Azınlık Okulları" Oldu**, s. 18.

Gerek Tanzimat ve gerekse Islahat Fermanı'nın ve diğer düzenlemelerin hükümleri yeni bir nizamnameyi zorunlu kılmış ve bu çerçevede yeni bir düzenleme yapılmıştır; *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*. "Bu nizamnameye göre gayrimüslim tebaanın bir yerde okul açma talebinin olumlu karşılanabilmesi için öncelikle, açılması planlanan bölgede o milletten ve mezhepten yeterli bir nüfusun yaşayıp yaşamadığı;" bunun yanı sıra "öğrenim çağındaki çocukların söz konusu okulun devamı için yeterli sayıda olup olmadığı ve herhangi bir siyasi maksat yahut sakıncanın bulunup bulunmadığına dair yerel idareciler tarafından yapılan inceleme sonucuyla, vilayet idare meclisi kanaatinin hükümetin onayına sunulması şarttı."[73] Yukarıda bahsedilen şartları yerine getirenler ruhsat almaya hak kazanırlar ama okul açmak için hem bina hem de yapılan tüm masraflar gayrimüslim cemaatin bağlı olduğu kilise vakıflarından ve cemaatlerinden karşılanılması gerekirdi. Yazar, "bu okullar arasında bazılarının müdür ve öğretmen maaşlarıyla öğretim araç-gereçleri için gerekli meblağ, konsoloslar yahut Patrikhane/ Eksarhlık tarafından giderildiğini" vurgulamaktadır. Ayrıca "gayrimüslim tebaanın uluslaşma sürecinde eğitimin araçsallaştırılmasıyla bağlantılı olarak, imparatorluğun kendilerine tanıdığı ve imtiyazdan çıkarları doğrultusunda yakın gördükleri yabancı devletlerle işbirliği içerisine girmekten çekindiklerinin söylenilmesinin" zor olduğuna değinmektedir.[74]

1.4.1. Abdülhamid Dönemi Gayrimüslim Tebaanın Eğitimi

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin getirdiği değişiklikler uzun yıllar boyunca uygulamaya konulamamıştır. Abdülhamid döneminde söz konusu nizamnamenin maddeleri uygulanmaya çalışılsa bile 1869 tarihinde karara bağlanan bazı maddeler gene de uygulanmamıştır.

Bunun yanı sıra Abdülhamid döneminde gayrimüslim cemaatlere ait olan okullara yönelik gözetim ve denetim mekanizması daha hissedilir hale gelmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin özgürlükçü maddelerine göre vilayetlerde

[73] Arzu M. Nurdoğan, "II.Abdülhamid Döneminde Kosova'daki Gayrimüslim Okullaşma ve Babıali'nin Bu Okullara Yönelik Politikası", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2013, s. 561.
[74] Nurdoğan, s. 562.

rahatça okul açılabilmesi ve daha sonra okulların istenmeyen faaliyetlerine rastlanılması üzerine imparatorluk çapında maarif meclisleri yaygınlaştırılmıştır.

1886'dan sonra gayrimüslim cemaatlerin mektepleri sıkı bir şekilde denetlenmesi için bir müfettişlik kuruldu. Ders kitapları ve öğretmenler sıkı bir şekilde kontrol edilmeye başlandı. Okutulan ders kitapları ise sıkı bir denetimden geçiriliyordu. Gümrüklere gelen yabancı kitaplar sıkı bir kontrolden geçerdi; hatta bazen teker teker sayfa sayfa inceleniyordu.

"1896 tarihli *Vilayat-ı Şahane Maarif Müdirlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'*ı cemaat okullarına yönelik yeni ve daha kapsamlı denetim önlemlerini kapsamaktaydı." Somel bu talimatın kırk yedinci maddesini şöyle açıklamaktadır; "yeni bir cemaat mektebinin kurulması söz konusu olduğunda mektebin bulunacağı yerdeki gayrimüslim cemaat çoğunluğunun mektep kurucusu ve müdürüyle aynı cemaate mensup olması şarttır." Aynı şekilde "mektebin açılacağı mıntıkada ilgili cemaat mensubu çok sayıda gerçek kişinin mukim olması isteniyordu."[75] Bunlar sağlandıktan sonra öğretmenlerin Maarif Nezareti tarafından tasdiklenmiş olan şehadetnameleri, okulun ders kitapları ve resmi izinlerin olup olmadığı sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Aron Rodrigue, "imparatorluk sınırları dahilindeki okullara Osmanlı Türkçesi dersinin zorunlu olarak getirilmesinin gayrimüslim eğitime duyulan kuşkuyu arttırdığını" belirtmektedir. Buna ilaveten, "Gayrimüslim okullarına yönelik diğer bir uygulamanın 1902 tarihli bir iradeyle Müslüman çocuklarının gayrimüslim okullarına devamlarının kesinkes yasaklanması olduğu" vurrgulanmaktadır.[76]

Osmanlı yönetim sisteminde gayrimüslim tebaa her zaman inanç, ibadet ve eğitim alanlarındaki haklar açısından bir nevi özerk statüsündeydiler. Arzu Nurdoğan bu durumu şöyle belirtmektedir;

> *Milliyetçilik fikirlerin geliştiği, mutlak monarşilerin yıkıldığı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, bir taraftan imparatorluğun bütünsel yapısının muhafazasıyla Osmanlı hakimiyetine karşı başkaldırıların önüne geçmek, diğer taraftan çok sayıda Hristiyan nüfusu barındıran Balkanlar'ın, Batılı devletlerin çatışan ekonomik ve siyasal çıkarlarının odak noktası haline gelerek, yabancıların nüfuz ve denetimi altına girmesini engellemek ve nihayet iç düzenlerini sağlamlaştıran ve iktisadi faaliyetlerini artıran gayrimüslimlerin*

[75] Akşin Somel, **Nasıl "Azınlık Okulları" Oldu,** s. 26.
[76] Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması. "Alliance" Okulları 1860-1925**, çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997, s. 241.

bölgedeki dengeyi kendi lehlerine değiştirmelerine mani olmak amaçlarıyla merkezi yönetim sisteminin güçlendirilmesine yönelik yeni bir reform ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Sultan II. Mahmud döneminden itibaren hem devleti kurtarmak hem de çeşitli dinlere mensup milletlerin milliyetçilik duygularıyla ayaklanmalarını önlemek amacıyla bir ideoloji haline getirilen Osmanlılık akımı doğrultusunda, imparatorluğun muhtelif unsurları arasında herhangi bir fark gözetilmeksizin hukuki, dini, sosyal, eğitsel vb. yaşantıda eşitlik ilkesi çevresinde yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu bağlamda hükümetin eğitim sorununa bir çözüm bulmak amacıyla 1869 yılında çıkardığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde (M.U.N.) gayrimüslim mektepleri ile din farkı gözetilmeksizin bütün tebaanın devlet okullarına gitmesi konularında yeni düzenlemeler getirilmiştir.[77]

"Sultan II. Abdülhamid döneminde ise yine Osmanlılık anlayışının bir ürünü olan 1876 Kanun-i Esasi ile birlikte tüm eğitim-öğretim kurumlarının devlet kontrolünde olduğu ve yapılan bazı düzenlemelerle gayrimüslim cemaatlere ait mekteplerin denetimi sıkı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır." Somel bu durumun ortaya çıkışını "imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yaygın olan ve çoğunluğu misyoner kurumu niteliğine sahip yabancı okulların öğretim kalitesinin daha yüksek oluşu ve özellikle de yabancı dillerin öğretilmesi, gayrimüslimler olduğu kadar yerel Müslüman çocuklarını da bu okullara gitmesine" bağlamaktadır. Abdülhamid rejiminin bu tablodan rahatsız olduğunu ve endişe duyduğunu belirtir ve devletin vilayetlerde eğitime bu kadar çok yatırım yapmasını da buna atıfetmektedir.[78] Bu bağlamda baktığımızda, gayrimüslim tebaanın açtığı mektepler, Osmanlı Devletinin özellikle vilayetlerdeki maarif sistemini modernleştirmeye zorladığı yargısını çıkarmak yanlış olmayabilir.

[77] Arzu M. Nurdoğan, "II. Abdülhamid Döneminde Kosova'daki Gayrimüslim Okullaşma ve Babıali'nin Bu Okullara Yönelik Politikası", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2013, s. 561.
[78] Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908); İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 254.

İKİNCİ BÖLÜM
SELANİK

Niata ap ta horia	*Köylerden gelen gençler*
Ke pedia tis Salonikis	*Ve Selanik'in çocukları*
Yiname Ethelontes	*Gönüllü olduk*
Pigame st'askeri	*Askere gittik*
İ lefteria tha petihi	*Kanımız Türkiye'ye olan*
To ema mas tha treksi	*Sevgimiz için akacak*
Ya tin agapi stin Turkia	*Ve özgürlük gelecek*
Turki, Evrei, Hristiyani	*Türkler, Yahudiler ve Hristiyanlar*
Oli mas Othomani	*Biz hepimiz Osmanlıyız*
Piastikame ap ta heria	*Elele tutuştuk*
Orkistikame na yinume adelfia	*Kardeş olmaya yemin ettik*.[79]

(1908'de II. Meşrutiyet' in ilanından sonra yaşanan duygusallık ortamında, Selanik Yahudilerinden Davit Tagir Efendi'nin Sefardism İspanyolcası ile kaleme aldığı ve Selanik sokaklarında sık sık işitilen "Gönüllerin Şarkısı"ndan bir bölümün Yunanca ve Türkçe versiyonları.)

2.1. SELANİK VİLAYETİ VE NÜFUS YAPISI

1307/1890 tarihli Selanik vilayet salnamesine göre Selanik vilayeti üç sancaktan oluşmaktaydı: Selanik, Siroz ve Drama. Vilayetin neredeyse yarısını kaplayan ve en önemli sancağı ise Selanik Sancağıydı.[80]

1307 tarihli salnameye göre Selanik vilayetinin nüfusu toplam 996,298; Müslüman nüfus 494,656; Yunan (Rum) nüfus 243,991; Bulgar nüfus 222,316; Yahudi 37,174.[81]

---

[79] Orhan Türker, **Selanik'ten Thessaloniki'ye; Unutulan Bir Kentin Hikayesi 1912-2012**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 14.

[80] **Salname-i Selanik**, Def'a 10, 1307/1890, s. 85. "Vilayetimiz Selanik, Siroz, Drama, sancaklarına münkasımdır. Bunların en mühim ve cesimi Selanik merkez sancağıdır ki vilayet arazisinin nısfı mikdarını ihata eylemişdir. Şarken Siroz, sancağı, şimalen Kosova ve gurben Manastır vilayetleri ve cenuben dahi Adalar Deniziyle mahdud olup vilayetin tamamıyla cihet-i gurbiyesini terkib eyler… Dahil-i vilayette bulınan şehir, kasaba , karye, mahalle, çiftliklerin mecmuı '2123' adedine baliğ olur"

Tablo 2: "Vilayetin Nüfus-ı Umûmiyesi Sancaklar Üzerine Şu Sûretle İnkısâm Eder:"

Sancak Adları	**YERLİ**		**YABANCI**[82]	
	Zükûr	**İnâs**	**Zükûr**	**İnas**
Selanik	266,410	246,649	12,145	3,685
Siroz	171,707	162,621	4972	1177
Drama	47228	45985	4008	722

Kaynak: Selanik Vilayet Salnamesi, s. 29.

"Vilayette zükür ile inas nüfusu beyanındaki (arasındaki) tefâvüt (farklılık) pek az olub nüfus-ı zükür, inas nüfustan ancak yüzde 3 nispetinde fazladır."[83]

Buradaki oranlar ve toplam sayılar halen tartışma konusudur. Örneğin İsmail Arslan'a göre, "Drama sancağının 1888/9 yıllarında yapılan nüfus sayımı problemli, çünkü ulaşılması zor engebeli yerlerde yaşayanlar ve göçebe kabileler bu sayıma dahil edilmemiştir."[84] Anastassioadou' ya göre "ilk başta göze çarpan şey, nüfusunun etnik- dini bileşimidir: Nüfusun %40'tan fazlası Yahudi'dir; çevrelerinde Slavların ve Rumların baskın olduğu bölgelerde nispeten daha mütevazı bir Müslüman kesim yer alır."[85]

---

[81] Salname-i Vilayet-i Selanik. **Selanik Vilayeti Salnamesi**dir. Onuncu defa olarak vilayet matbaasında tab olunmuştur (Selanik: Vilayet Matbaası, 2 rebiyülevvel 1307) s. 27.
[82] "Yabancılar" dan kastedilen şey, muhtemelen, Selanik dışında yasal ikametgahı olan kişiler; buna karşılık "yerliler" in kesin olarak şehir sakinleri oldukları söylenebilir.
[83] **Selanik Vilayet Salnamesi**, s. 29.
[84] İsmail Arslan, **Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat yayınları, 2010, s. 55.
[85] Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912**, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yayınları, 2010, ss. 3-4.

2.1.1. Selanik Sancağı ve Kazaları

Selanik sancağı, "Osmanlı sancakları içinde son dönem modernleşmeye hareketlerine şahit olan, kendine özgü büyüleyici bir inceleme alanı oluşturuyor olması, yalnızca belirli bir gelişme türünü temsil ediyor olmasından değil, bir dizi belirli özellik taşıyor olmasından",[86] nüfusunun etnik- dini karışımı gibi nedenlerden dolayı önemli konumdaydı. Tezin inceleme alanı ise zaman ve maddi kısıtlamalardan dolayı sadece Selanik Sancağı'na bağlı merkez Selanik olarak ele alındı.

Selanik Sancağı 14 kazadan oluşmaktadır;

- *"Selanik* Kazası; Sahilde Selanik körfezinin kuzeyinde olup "Vardar" ve "Kelemereye" namlarıyla iki nahiyesi (yöre, bölge) vardır. 103 parça karye (köy) ve çiftlikten oluşmaktadır."
- *"Yenice* Kazası; Selanik'in batısında olup "Karacaabad" nahiyesi ile beraber 92 karye ve çiftlikten oluşmaktadır."
- *"Karaferya* Kazası; Yenice'nin güneyinde ve Selanik körfezinin batısında bulunmaktadır. Ağustos nahesiyle beraber 46 karye ve çiftlikten oluşmaktadır."
- *"Katrin* Kazası; Karaferye'nin güneyinde Yunanistan ve Serfice sancağı hududlarındadır."
- *"Vodin* Kazası; Yenice'nin batısında Manastır Vilayeti hududundadır. "Vodine, Karacaabad ve İsterve" nahiyeleriyle beraber 75 karyesi vardır."
- *"Tikveş* Kazası; Vodine'nin kuzeyinde Manastır vilayeti hududundadır. 90 karye ve çiftlikten meydana gelmektedir."
- *"Köprülü* Kazası; Tikveş'in kuzeyinde ve Manastır ve Kosova vilayetleri hududundadır. Hudud vilayetin kuzeydoğusundadır."
- *"Usturumca* Kazası; Köprülünün doğusunda ve Kosova vilayeti hududundadır."
- *"Doyran* Kazası; Usturumca'nın güneyinde 68 karye ve çiftlikten oluşmaktadır."
- *"Avrathisar* Kazası; Karadağ adında bir nahiyesi var. 143 karye ve çiftlikten oluşmaktadır."
- *"Gevgili* Kazası; Avrathisar'ın batısındadır. Mayadağ nahiyesiyle beraber 58 karye ve çiftliği vardır."
- *"Langaza* Kazası; Selanik'in kuzeyinde 140 karye ve çiftlikten oluşmaktadır."

[86] Anastassiadou, s. 3.

- *"Kesendire* Kazası*;* Nahiyeleriyle beraber 88 karye ve çiftlikten ibarettir."
- *"Aynaroz* Kazası; Yirmi sekiz otuz kadar manastırı havidir."[87]

2.1.2. Selanik Sancağı ve Nüfus Yapısı

Nüfusun etnik- dini dağılımını da görmemiz Selanik Sancağı hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlayabilir. Salnamelere göre Selanik Vilayeti'nin Selanik sancağının toplam nüfusu;[88]

Tablo 3: Selanik Vilayeti'nin Toplam Nüfusu

Müslümanlar		**Rumlar**		**Ermeniler**		**Bulgarlar**		**Katolikler**	
K	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**
108,815	116,423	89,113	103,331	65	92	44,066	51,741	1129	1182

	K	**E**
Yahudiler	17,759	18,065
Protestanlar	335	367
Latinler	45	49
Monofiztler (Süryaniler)	7767	8622
Gayrimüslimler(Çingeneler)	82	81
Yabancılar	490	710
Toplam	261.437	291.544
Genel Toplam	552.981	

Kaynak: Selanik Vilayet Salnamesi, ss. 85- 87.

[87] **Salname-i Vilayet-i Selanik**, Selanik Vilayet Salnamesidir. Onuncu defa olarak vilayet matbaasında tab olunmuştur. 1307 tarihli olup, ss. 85-86.
[88] **Selanik Vilayet Salnamesi**, 1307. Ayrıca bakınız; Doç. Dr Nuri Yavuz, "**Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı**" , Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, s. 142.

2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK

M.Ö. IV. yüzyıl başlarında kurulan ve hızla gelişerek Makedonya'nın en önemli şehri haline gelen Selanik ilk kez 1380 yılında Osmanlıların eline geçti. Sonra tekrar Bizanslıların eline geçen şehir, bir süre Venediklilerin elinde kaldı.[89] "II. Murad'ın 1422'den sonra birlikleri kenti kuşattı; Bizans imparatorlarının, zaten hinterlandı Murad'ın elinde olduğundan, kenti ele geçirmesini seyretmekten başka yapacakları şey yoktu. İmparatorluğun kendisi zaten can çekişiyordu."[90]

İlk zamanlarda Müslüman ve Hristiyan milletten oluşan şehrin nüfusu 1500'lere geldiğinde iki katına çıktı ve 1520'ye gelindiğinde otuz bine kadar çıktı; bu yükseliş konut sıkıntısı yaratmasından dolayı kentin su şebekesini genişletmeyi zorunlu hale getirdi. "Yeni yerleşimciler İspanyol hükümdarları Fernando ve Isabella'nın, Yahudileri topraklarından sürerek Hristiyanlaştırmayı yeni bir perdeye taşıdıkları Batı Akdeniz'den gelmişlerdi. 1478 nüfus defterinde hiç yer almamış olan Yahudiler rağmen zamanla Selanik'te önemli yer edindiler."[91] Osmanlı Selanik'i farklı din ve kültürlere mensup Hristiyan, Yahudi ve Müslüman toplumların bir arada yaşadığı önemli bir merkez oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içte İttihatçıların Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirip, yaşlı ve tecrübesiz Sultan Reşad'ı yerine getirmeleri gibi iktidar kavgaları ve otorite kargaşası, balkan savaşları patlamış ve kısa sürede bu savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'na inanılmaz boyutlarda ciddi zararlar vermiştir. 1911 yılında Osmanlı devletinin beklenmedik bir şekilde İtalya ile savaşa girip İtalya ve Onikiadaları İtalya'ya terk etmek zorunda kalması, Balkan halklarını da cesaret vermiştir.

"Rumlar ve Makedonya Bulgarlarının çeşitli hizipleri Jön Türk rejiminin vaatlerini yerine getirmediğini, aylar geçtikçe gayrimüslim tebaaya ancak ikincil bir yer vererek kesinkes milliyetçi bir programa doğru yöneldiğini görüp rahatsız olduklarını" vurgulayan Meropi "Yahudilerin bile hayal kırıklığına uğradığını ve 1908 sonunda, yeni iktidarın düzenlendiği ilk seçimler sırasında, gayrimüslimlerin

[89] Yavuz, s. 140.
[90] Mark Mazower, **Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 43.
[91] Mazower, s. 60.

seçim rekabetinden kurnazca uzaklaştırılmasına karşı Selanik'te itiraz seslerinin yükseldiğini" belirtmektedir.[92]

Osmanlı sınırları içindeki Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve Karadağlılar Osmanlı'ya karşı ittifak kurmuşlardır. "1912 yılı sonbaharında bu Osmanlı sınırlarına saldırmaları ile savaş fiilen başlamıştı. Balkanlar'da savaşın başlamasıyla ile birlikte Yunanistan ve Bulgaristan'ın gözünü Selanik'e diktiğini" vurgulayan yazar, "Osmanlının İstanbul'dan sonra en güzel, zengin ve gelişmiş liman kenti Selanik'i ele geçirmek adeta bir onur meselesine dönüştürdüğünü" vurgulamaktadır.[93] "Selanik bölgesi batıdan Yunanlılar, doğudan ise Bulgarlar tarafından her gün daralan bir çemberle kuşatılmaktaydı. Osmanlı ordusu komutanı Hasan Tahsin Paşa çok tartışılacak bir karar verip Selanik'i Yunanlılara teslim etmiştir."[94] Böylece Osmanlı Devleti Balkanlardaki en önemli limanını kaybetmiştir ve 480 yıllık Osmanlı iktidarı sona ermiştir.

2.3. SELANİK SANCAĞININ SELANİK KAZASI

2.3.1. Coğrafi Konum ve Tarihçesi

Yunanistan'ın ikinci büyük kenti ve limanı olan Selanik (Yunanca adıyla Thessaloniki), günümüzde ön planda olan bir metropol olmasa da kent Aristotle'nin adını taşıyan üniversitesi, ünlü turistik yerleri ve sanayisi ile dinamik, modern, büyük ve Yunanistan Makedonya'sının yönetim merkezi olma özelliğini hala korumaktadır.

Coğrafi konum olarak Selanik; "Adalar denizi sahilinde Balkan Dağlar'nın güneyinde Thermaikos Körfezi (Thermaic Gulf) kıyısında, Khalkidiki (Halkidiki) Yarımadası'nın batısında Gallikos ve Vardar (Axios) Nehirlerinin ovalarına nazır, yüksekliği 1210 metre civarındaki Khortiatis (Hortaç) Dağı eteklerinde" yer almaktadır.[95]

Hellenistik dönemde kurulan ve o zamandan beri var olmaya devam eden kent, Yunan kaynaklarına göre M.Ö. 315'de Makedonya Kralı Kassandros tarafından

[92] Anastassiadou, s. 380.
[93] Türker, s. 19.
[94] Türker, s. 20.
[95] **Ana Britanica**, Cilt: XIX, İstanbul, 1990, s. 213.

kuruldu. Kral Kassandros yeni oluşturulan bu kente Büyük İskender'in kız kardeşi olan eşi Thessaloniki'nin adını vermiştir. Selanik, 29 Mart 1430'da Sultan II. Murat tarafından ve İstanbul'un fethinden 23 yıl önce Osmanlı topraklarına katılmıştır. 482 yıl Osmanlı yönetiminde kalan kent 26 Ekim 1912' den bu yana geçen yüzyıl boyunca Yunanistan'a aittir.[96]

2.3.2. Kentin Adı

Kentin adının tartışmalı olduğunu vurgulayan Mazower şöyle belirtmektedir;

> *Salonicco mu, Selanik mi, Solun mu? Salonica mı, yoksa Salonique mi? Bu kentin isminin ortaçağda bile en az on üç söylenişi vardı; kent, bir dizincinin kabusu, bir dilbilimcinin ise rüyasıdır. 1914'de eski bir İngiliz ordu mensubu, "Selanik'in gerçekten doğru bir telaffuzu var mıdır acaba?" diye yazmıştır. "Her halükarda, artık hepimiz onu 'k' ile yazıyoruz." Bu küstahlığı bir arı kovanını çomakladı. Totteridge'den Bay Pole diye biri, "Son savaşta herkes onu Salonika diye bilirken, neden Saloneeka olsun ki?" diye karşı çıktı. Middlesex, Edgware'den Yüzbaşı Vance, "Ben W. Pole'un görüşüne katılmıyorum," diye yazdı. "Son savaşta herkes onun Salonika olduğunu bilmiyordu." Newburyli Bay Wilks, 1937'de Yunan kraliyet fermanıyla, Salonika'nın Thessaloniki'ye dönüştürüldüğüne işaret ederek gerginliği hafifletmeye çalıştı. Gerçekten de bu kentin, Osmanlıların 1912'deki yenilgisinden beri Yunanlar tarafından resmen kabul edilen adıydı.*[97]

Türker, "Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasında 14 Kasım 1913'te Atina'da imzalanan Atina Antlaşması ile Selanik'teki Yunan hakimiyetinin Osmanlı devletince resmen tanındığını ve ilk iş olarak kentin adının Thessaloniki'ye çevrildiğini; bundan böyle resmi olarak Selanik adından söz edilmediğini" aktarmaktadır.[98]

Bulgar ve Makedonların *Solun* veya *Solon*, Ulahların *Sourona* ismiyle andıkları kent, Türkçe kaynaklarda Selanik olarak geçmektedir. Kentin adı maalesef yabancı kaynaklarda halen Salonica mı yoksa Thesssaloniki mi olacağı tartışmalı. Ama Yunan etimolojisi çok açıktır; yerel bir hükümdar olan Makedonyalı Philip'in

[96] Iakovos D. Michailidis, "From Christians into ethnic members: Creating borders within the city of Thessaloniki (1800-1912)", **Aristotle University of Thessaloniki**, s. 170.
[97] Mazower, ss. 31-32.
[98] Türker, s. 31.

kızının adı Thessaloniki idi ve kente onun adı verilmişti. Ayrıca çoğu akademisyene göre "Selanik" Balkan savaşlarından sonra yeniden adlandırıldı: *Thessaloniki.*[99]

2.3.3. Selanik'in Etnik- Dini Yapısı

"XIX. yüzyılın başında Selanik'i dolduran ırklar bulmacası ile ilgili çok sayıdaki ayrıntının, Mary Adelaide Walker'in gözlemci yaklaşımına borçlu olduğumuzu" [100] belirten Veinstein kitabında şöyle aktarmaktadır;

> *Doğu kentlerin büyük çoğunluğundaki gibi uluslar ve diller mozayiği olan Selanik nüfusu, esas olarak Türklerden, Yahudilerden ve Yunanlılardan olduğu kadar, komşu ülkelerin öteki birçok uyruğundan oluşur: Arnavutlar, Bulgarlar, Ulahlar, İyonyalılar, Epir'den Pindus dağlıları ve komşu takımadaların adalıları, birkaç Avrupalı (bu terim İngiliz, Fransız, Alman cemaatlerini ve öteki 'frenk ulusları' ifade eder.) ve göçmen olmayan ve kentin kendilerine gösterilen mahallesinde yerleşen hatırı sayılır Çingene. Bu sonuncular esasen hurdacılık ve kalaycılık yaparlar. İstanbul'da, Bursa'da ve genellikle Doğu'nun dört bir yanında bulunan o garip Ermeni halkına gelince, şimdiye kadar buraya kitle halinde göçmüş olduklarını sanmıyorum.*[101]

Tablo 4: 19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başında Selanik Şehrinin Etnik Yapısı

Yıl	Toplam Nüfus	Yahudiler	Müslümanlar	Yunanlılar	Bulgarlar	Romanlar	Diğer Gruplar
1890	118.000	55.000	26.000	16.000	10.000	2.500	8.500
1913	157.889	61.439	45.889	39.956	6.263	2.721	1.621

Kaynak:"Thessaloniki" , **Wikipedia**, 28.06.2015, https://en.wikipedia.org/wiki/Thessaloniki.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra, Selanik ticaret ve kültür alanında büyük bir gelişme gösterdi. 19. yüzyıla doğru şehrin büyüdüğünün en önemli kanıtı demografik büyümeydi. Meropi' ye göre "Selanik'te Yahudi unsurunun çok açık üstünlüğü gözlenir; sonra Müslümanlarla karşılaşırız, toplam nüfusun üçte birini meydana

[99] Kostas Theologou and Panayotis G.Michaelides, "The Role of the Jews in the Late Ottoman and Early Greek Salonica", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt: 12/3, September 2010, s. 310.
[100] Gilles Veinstein, **Selanik 1850-1918**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.
[101] Veinstein, ss. 27-28.

getirirler; ardından, Ortodoks Rumlar gelir, sonra, Bulgar Eksarhlığı'na bağlı Bulgarlar ve kimi zaman birkaç kişiden oluşan bir yığın başka inanç grubu gelir."[102]

2.3.4. Kentin Sosyo- Ekonomik Gelişimi

Tanzimat Fermanı'ndan sonra kentte hızlı bir şekilde ekonomik canlanma görülmüştür. 1860-1870 arasında Selanik ticaretininde önemli yol kat edildiğini vurgulayan Meropi'ye göre "Osmanlı liman şehirlerinin bazılarıyla paylaştığı bu refah, Yeni Dünya'yı sarsan politik krize sıkı sıkıya bağlıydı"[103].

"Selanik kıtlık yıllarında bile kalkınmasına devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni, sadece konumunun rantından yararlanmış olması değil; belki de yerel potansiyelleri harekete geçirerek bazı altyapı donanımlarının temellerini atmak için 1845-1875 arasındaki otuz yıllık hızlı büyümeden yararlanmayı bilmiş olmasıdır."[104]

Ekonomik canlanmanın yanında 19. yüzyılın sonlarına doğru Selanik'te kamu sağlığı konusunda büyük bir gelişme yaşandı. Difteri, grip ve kolera gibi veba salgınlar ile savaşmak için tıbbi eğitim ve özellikle temizlik kuralları yaygınlaştırıldı. 1893'ten itibaren her konuta su bağlanması, belediyecilik sisteminin yaygınlaşması, 1900'lere doğru doktorların kendilerini geliştirmiş olmasından dolayı aşı yapmanın gündelik bir hale gelmesi, 1902-1903 yılında inşa edilmiş olan Hamidiye'nin dönemin temel hastane birimi olması gibi önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen tehlikeli salgınlarla mücadele edilmesi için daha fazla efor sarf edilmesi gerekiyordu.[105]

"Yeni Osmanlı şehrinin sakinlerinin 19. yüzyılın son çeyreği boyunca kamu sağlığı, düzen ya da güzelleştirme çalışmaları dışında evde rahatlığı da keşfettiğini" [106] vurgulayan Meropi, Selaniklilerin içme suyu şebekesinin geliştirilmesinin yanında hava gazını da keşfettiklerini belirtmektedir. Gazın keşfi ile birlikte sokaklar ve caddelerin aydınlatıldığını ve bununla beraber Selaniklilerin gece yaşamı ile tanıştığını belirtir. Diğer önemli yenilik ise tramvayın gelişidir. Avrupa ve Osmanlı şehirleriyle karşılaştırıldığında tramvayın Selanik' e oldukça geç geldiğini

[102] Anastassiadou, s. 90.
[103] Anastassiadou, s. 95.
[104] Anastassiadou, s. 96.
[105] Anastassiadou, ss. 99- 104.
[106] Anastassiadou, s. 150.

(1893); toplu taşıma araçlarından demiryolunun Osmanlının liman kentinde önemli bir yer edindiğini vurgulamaktadır.[107]

2.3.5. Eğitim Durumu

Selanik'te modernleşmenin bir diğer yönü olan okul ağları gerçekten de temel bir değişim unsurunu oluşturuyordu. 1321/1903 yılına ait *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* verilerine göre "Selanik Vilayetinin toplam nüfusu 1, 028, 432; mekatib-i tahsilde bulunan talebenin sayısı 98,537 idi."[108]

Tablo 5: İslam Okulları

Aded-i Mekatib	**Mikdar-ı Şakirdan**			**Mikdar-ı Muallimin**		
	İnas	**Zükûr**	**Yekûn**	**İnas**	**Zükûr**	**Yekûn**
988	9551	27292	36843	115	1190	1305

Tablo 6: Gayri Müslim Okulları

Aded-i Mekatib	**Mikdar-ı Şakirdan**			**Mikdar-ı Muallimin**			**Bulunduğu cemaat**
	İnas	**Zükûr**	**Yekûn**	**İnas**	**Zükûr**	**Yekûn**	
400	11394	22650	34044	198	559	757	**Rum**
13	126	480	606	3	27	30	**Ulah**
17	277	521	798	14	46	60	**Sırp**
68	2777	4808	7585	89	208	297	**Musevi**
294	3978	10669	14647	66	386	552	**Bulgar**
12	339	353	692	8	14	22	**Bulgar Katolik**

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, s. 514.

[107] Anastassiadou, ss. 150-169.
[108] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, 1321/1903, 6 def'a, s. 514.

Mehmet Alkan'ın hazırlamış olduğu istatistikleri baktığımızda yukarıdaki verilerden farklı rakamlarla karşılaşmaktayız. Selanik vilayetinde 1894-1895 yıllarına ait gayrimüslim tebaanın eğitim istatistikleri şöyledir;

"İptidai seviyesinde; toplam 558 okulun olduğu ve bunun 322'si Rumlara; 1'i Ermeni Katoliklere; 50'si Musevilere; 174'ü Bulgarlara; 9'u Ulahlara; 2'si Bulgar Katoliklere aittir. 26687'si erkek, 10146'sı kız olmak üzere toplam 36833 öğrenci bulunmaktadır. 723'ü erkek, 198'i kız olmak üzere toplam 921 öğretmen mevcuttur."[109]

"Rüşti seviyesinde; toplam 41 okulun olduğu ve bunun 25'i Rumlara; 3'ü Musevilere; 12'si Bulgarlara ve 1 tanesi Sırplara aittir. 4094'ü erkek, 1445'i kız olmak üzere toplam 5539 öğrenci bulunmaktadır. 121'i erkek, 39'u kız olmak üzere toplam 150 öğretmen mevcuttur."[110]

"İdadi seviyesinde; toplam 5 okul bulunmaktadır; bunun 3'ü Rumlara, diğer 2'si Bulgarlara aittir. 459 erkek ve 658'si kız olmak üzere toplam 1117 öğrenci bulunmaktadır. 43'ü erkek 28'i kız olmak üzere toplam 71 öğretmen mevcuttur."[111]

[109] Alkan, s. 98.
[110] Alkan, s. 98.
[111] Alkan, s. 98.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜSLİM VE GAYR-İ MÜSLİM TEBAANIN SELANİK'TEKİ KONUMU VE EĞİTİM DURUMLARI

3.1. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SELANİK YAHUDİ CEMAATİ VE EĞİTİM DURUMLARI

"Selanik' teki Yahudi varlığı Antikçağa kadar uzanır fakat bu varlık, XV. yüzyılın sonunda Yahudilerin İspanya'dan kovulmalarından sonra Kentte nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale gelir. XX. yüzyıla kadar Uzanacak olan bir paradoks, işte o zaman doğar; Balkan uluslarının Türklerin elinden almaya çalıştıkları kentte, egemen unsur Yahudilerdir Ve burada eski bir Kastilya lehçesi konuşulur."[112]

3.1.1. Yahudilerin Kısa Tarihi

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudiler genel olarak iki gruba ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi Rabbani Yahudilerdir. Diğeri ise Karai'lerdir. İlk grup Talmud'u kabul ederken, diğeri Rabbani geleneğini redederdi çünkü onlara göre Talmud Hahamların yaptıkları yorumlarından oluşan bir kitaptır. Osmanlı topraklarında yaşayan Rabbani Yahudiler, sayı bakımından en çoğunu oluşturmaktaydı ve dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılıyorlardı. Bunlar; Romaniot (Romalılar), Eşkenazlar, Sefaradlar ve Musta'ribeler idi.[113]

Roma döneminden itibaren var oldukları bilinen "Romaniot" (Romalılar) günlük hayatlarında Grekçe konuşup Grek kültürünü benimsemişlerdir. Rabbânî Yahudilerin bir diğer grubu da "Eşkanazlar"dan oluşmaktaydı. "Çoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerden göç edildiklerini" vurgulayan yazar bu grubun

[112] Gilles Veinstein, **Selanik 1850-1918**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45. Aziz Paulus'un 1. yüzyılda "Selanik" deki Helenleşmiş Yahudilere ithafen yazdığı mektuplardan alıntıdır.

[113] Şarika Gedikli Berber, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Uyum Süreci", **Turkish Studies Dergisi**, Cilt: 7/4, Fall 2012, s. 1779.

"yaşadıkları ülkelerde diğer insanlardan tecrid edildiklerini ve fakir bırakıldıkları için Hristiyanlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi dini bir iş olarak gördüklerini belirtir."[114]

Rabbani Yahudilerin içerisinde sayıca en kalabalık grub ise "Sefaradlar" idi. "15. yüzyıla kadar İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalan ve sonunda kovulan Sefaradlar, diğer Yahudi gruplara göre daha kültürlü insanlardı. Bunlar, özellikle Müslümanların hakimiyetinde iken, Endülüs'te sosyal hayata önemli ölçüde iştirak etmişlerdi." Yazar, bunların "Osmanlı Devleti'ne gelir gelmez, özellikle hizmet sektöründe kendilerini hissettirmelerini" bu nedene bağlamaktadır.[115] Selanik bölgesinde ise çoğunlukla Sefarad Yahudileri bulunmaktaydı.

3.1.2. Yahudilerin Selanik'e Gelişi

Selanik'te Yahudi varlığı çok eskilere dayanmaktadır. Asıl Yahudi cemaatini XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başında birçok Avrupa ülkesinden sürgün edilenler oluşturmaktaydı. Bu zorunlu göçler Selanik'in nüfus yapısını baştan aşağıya değiştirdi. Rena Molho'ya göre, "eğer Yahudiler kendi kimliklerini acı çekmeden ve özgürce yaşamak için bir yer arıyorlarsa şüphesiz ki en uygun yer Selanik'tir."[116] Molho ve diğer Yahudi tarihçiler Selanik bölgesini "Balkanların Kudüs'ü" (Jerusalem of Balkans) ve "İsrailin ana şehri" (mother city of Israel) olarak adlandırıyorlardı.[117]

1492'de Aragon kralı Fernando ve Kastilya kraliçesi Isabella tarafından çıkarılan Elhamra fermanı binlerce Yahudiyi büyük bir zenginlik içinde yaşadıkları ülkelerinden kovmaya zorladı. Orada kalanların pek çoğu din değiştirmek zorunda kaldı ama gizliden gizliye adetlerine devam ettiler. "Birçok insan, aslında kısa bir süre içinde yeniden geri dönmek umuduyla yola çıktı. Bu insanların yola çıkarken evlerinin anahtarlarını yanlarına aldıkları anlatılır. Bazı tahminlere göre 10.000 kişi Aragon'u, 50.000 kişi Kastilya'yı bu biçimde terk etti."[118]

---

[114] Gedikli Berber, s. 1779.
[115] Gedikli Berber, s. 1779.
[116] Rena Molho, **Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects Of Jewish Life**, The Isis Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 152.
[117] Kostas Theologou and Panayotis G.Michaelides, "The Role of the Jews in the Late Ottoman and Early Greek Salonica", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt: 12/3, September 2010, s. 307.
[118] Gilles Veinstein, **Selanik 1850-1918**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 46.

Osmanlı Devleti ehl-i kitap, zımmi, konumunda olan zulme uğramış bu Yahudilere topraklarını açtılar. Ehl-i kitap sahibi olan bu insanların çok önemli uğraşları, becerileri ve yetenekleri vardı. Beraberinde getirdikleri zanaatlarla imparatorluğa büyük katkıda bulundular. Mazower kitabında bu konuya güzel bir alıntı ile açıklık getirmektedir; Fransız temsilci Nicolas de Nikolay şöyle yazmıştır der:

> *[Yahudilerin] arasında tüm sanat ve zanaatların en mükemmel işçileri vardı ve İspanya ve Portekiz'den çıkartılan özellikle de Maranes (Maruniler), Hristiyanlığa çok zarar verecek şekilde, Türklere çeşitli buluşları, ağır silahlar, arkebüzler, barut, gülle ve diğer mühimmat imalatı gibi savaş sanatlarını ve makinelerini öğrettiler; aynı zamanda o ülkelerde o güne dek görülmeyen matbaayı kurdular, bildikleri Yunanca, İtalyanca, İspanyolca ve İbrani dillerinde çeşitli kitaplar bastılar.*[119]

Osmanlı Devleti'ne gelen İberya Yahudileri Sefaradlar, çeşitli yerlere ama özellikle İstanbul, Galile (Celile; Filistin'in kuzeyi) ve Selanik'e yerleştiler. Selanik bölgesi nüfus bakımından geri kalmış yerlerden biriydi ve bu yüzden Sultan Bayezid'in iskân politikasını göz önünde bulundurursak, Yahudileri buraya yerleştirmiş olabilir. Selanik, imparatorluğun en önemli limanına sahipti. Avrupa'ya geçişi olduğundan insanlar buradan geçmek zorundaydı zaten.[120] "İberyalı mülteciler dalgalar halinde limana vardıkça, kent büyük bir hızla büyüdü. 1520'ye gelindiğinde, otuz bin sakinin yarısından fazlası Yahudiydi ve kent, Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından birine dönüşmüştü."[121] Sonraki yıllarda, zamanla başta Kastilyalılar ve Aragonlular olmak üzere, Valensiyalılar, Kalabriyalılar, Venedikliler, Apulienliler, Provanslılar ve Napolililer de buraya geldiler.[122] Böylece bölgenin nüfus yapısı ve sosyo- ekonomik durumu hızla değişti.

"Yahudilerin nüfus hareketliliklerinin özellikle Osmanlı'nın Balkanlarda ağır yenilgiler yaşadığı 19. yüzyılda daha da belirginleştiğini" vurgulayan yazar "93 Harbi sürecinde, bölgede yaşayan Yahudilerin, Rus ve Bulgar askerlerden kaynaklanan ve ciddi boyutlara varan antisemit saldırılara maruz kaldıklarını" belirtmektedir. Yahudi mahallelerinde çıkan yangınlar sonucunda İstanbul'a göç

[119] Mazower, ss. 63-64.
[120] Veinstein, s. 47.
[121] Mazower, s. 64.
[122] Veinstein, s. 48.

eden halkın geri geldiğinde hayata sıfırdan başladıklarını ve sonrasında antisemit olaylara maruz kaldıklarını vurgulamaktadır.[123]

Selanik'in Osmanlı İmparatorluğuna ait topraklardan çıkması sonucunda kentin Yahudilerin durumunu yazar şöyle belirtmektedir;

> *Selanik'in Osmanlı Devleti'nin yönetiminden çıkması er veya geç, Yahudilerin de tasfiyesini beraberinde getirmiştir. Oysa Yahudiler yüzyıllar boyu, Türklerin hâkimiyetinde olmalarına rağmen, Selanik'te kendilerini evlerinde hissedebilmişlerdir. Yahudiler İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne geldikleri andan itibaren, başka şehirlerde yaşayan dindaşlarının aksine, Selanik'te getto yaşamının ne anlama geldiğini hiçbir zaman bilmeyecek kadar hür yaşamışlardır. Buna rağmen onların bu özgür hayatları Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra tamamen değişecektir. Nitekim Yunanistan'da Yahudiler, 1920 yılında ticaret kayıtlarını istedikleri dilde tutma hakkını yitirmişlerdir. Ardından 1924 yılında Pazar günü, din farkı gözetmeksizin ülkenin tüm vatandaşları için zorunlu tatil günü olarak ilân edilmiştir. Bu uygulama, özellikle Selânik'te yaşayan Yahudi tüccarlarının ticari faaliyetlerine sekte vurmuştur. Çünkü Yahudi tüccarlar yalnızca Cumartesi günü dükkân kapamaya alışmıştır. Yine 1924 yılında, belli bir vergi karşılığında Yahudileri askerlik hizmetinden muaf tutan uygulama, yirmi bir yaşına gelmiş Yahudiler için askıya alınmışıtr.*[124]

Yahudiler, Selanik Osmanlı Devleti egemenliğinde olduğu süre boyunca kentte huzur ve barış içinde yaşadılar. Osmanlı Devleti'nden kopunca Yahudilerde kenti terk etmeye başladılar. Özellikle Genç Türk Devriminden sonra (özellikle 1910'lardan sonra) Selanik bölgesindeki politik belirsizlik ve gelecek kaygısı Selanik Yahudilerini göçe zorladı. İlk göç dalgası 1910'da Amerika, Arjantin ve İngiltere'ye oldu. İkinci dalga göç ise iki yıl sonra 1912'de Fransa'ya oldu.[125] Bu göçlerin altında yatan önemli sebepler Yunan hükümeti tarafından anti- semitik davranışlara maruz kalabilme ya da kentin Helenleştirilme korkusu olabilir. Balkan Savaşları ve ardından Dünya Savaşları Yahudilerin bölgede yaşamlarını daha da zorlaştırdı. İkinci Dünya Savaşı'nda Selanik yüzyıllarca Osmanlı barışı altında yaşayan Yahudilerinin büyük çoğunluğu bir daha geri gelmemek üzere trenlere bindirilip zorla Nazi kamplarına götürüldü. Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması ile birlikte büyük göç dalgaları oldu ve böylece Selanik bölgesinde Yahudi nüfusu oldukça

[123] Gedikli Berber, s. 1786.

[124] Gedikli Berber, s. 1786.

[125] Bea Lewkowicz, **The Jewish Community of Salonika: history, memory, identity**, Valentine Mitchell Yayınevi, Great Britain, 2006, s. 45.

azaldı. Bugün Yahudiler, Yunanlıların ikinci büyük kenti olan Selanik'te nüfusun sadece binde birini temsil ediyor (0.001 Percent).[126]

3.1.3 Selanik Yahudilerin İmparatorluk Ekonomisine Hizmetleri

Selanik'in ticaret açısından bulunduğu konumu çok güzeldi; "Kuzeye doğru Balkanlar'ın iç kesimlerindeki panayır ve pazarlara, güney ve doğuya doğru, İran, Yemen ve Hindistan'a giden Asya ticaret yollarına, doğuya doğru da Adriyatik üzerinden Venedik ve diğer İtalyan limanlarına erişimi vardı." [127] Buna ek olarak geldikleri yerlerden özel teknikleri ve özgün üretimleri de beraberinde getirmiş olmalarından dolayı Selanik ekonomisi içindeki rolleri yadsınamaz boyuttaydı.

XVI. yüzyılın başında, Selanik'teki Yahudilere askeri birliğin tüm giyim-kuşamlarının üretimi verildi. Böylece, kent Yahudilerin çalışmalarıyla beraber çok önemli bir üretim merkezi haline dönüştü.[128] "Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, sektör yalnız askeri üniforma arzıyla kalmayıp, kentin kumaş ihtiyacını karşılamaya, Budin ve daha uzaklara ihracat yapmaya başlamıştı."[129]Dahası, Yahudi tebaa kentte demircilik, bakırcılık, marangozluk, tenekecilik, çömlekçilik, mermercilik, tornacılık, sepicilik, arabacılık, iplikçilik, kunduracılık, terzilik gibi mesleklerle uğraşmaktaydı.

Selanik Yahudileri Balkanların ekonomisinde önemli rol oynamıştır. "Yahudiler, defterdar gibi önde gelen Müslüman memurlar ve yerel birlik ve yeniçeri kumandalarını finanse ediyor ve bizzat Selanik için gümrük imtiyazını ve doruğunda olduğu dönemde bini aşkın köylünün çalıştığı kent dışındaki tuzlaları iltizama veriyordu."[130]

Osmanlı'nın son yıllarında 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra önemli konumunu kaybetmeye başlayan Selanik tekrardan ticaret alanındaki yerini elde etmeye başladı. 1877-78 yılında imzalanan Berlin Antlaşmasını içeren maddelerin bazıları Balkanları da ilgilendirmekteydi ve bu durum Selanik'in ticari hayatında önemli gelişmelere yol açmıştır. 19. yüzyılın sonrasında Selanik'te birçok fabrika açıldı. Ancak ticarette Müslümanlardan ziyade Yahudi ve Yunan tüccarların söz

[126] Lewkowicz, s. 59.
[127] Mazower, s. 69.
[128] Mazower, s. 67.
[129] Mazower, s. 68.
[130] Mazower, s. 69.

sahibi oldukları söylenebilir. Endüstri devriminin etkisiyle beraber Selanik şehrinin gelişmesinde birçok Yahudi ailesi önemli rol oynadı. Bunların en önemlileri Allatini, Hirsch aileleridir. Şuan halen Selanik'te bulunan "Allatini Flour Mills" binası 1858 yılında Moses Allatini tarafından kuruldu. Avusturyalı Yahudi olan Baron Hirsch ise Selanik ve Üsküp arasındaki demiryolunu inşa etti. Bunun yanı sıra aile, şehrin altyapısı için büyük yatırımlar yaptılar; örneğin 1907'de Baron Hirsch hastanesini, 1911 yılında ise öksüzler yurdunu kurdular.[131]

3.1.4. Yahudi Cemaatin Eğitimi Üzerine

> *Eğitim bir ulusun, bir cemaatin ya da en küçük toplumsal yapı taşı olan aile kurumunun, nesiller boyunca yaşamasını temin edecek, gelecekte geçmişe ait değerleri yaşatacak en önemli faktördür. O kadar ki, aileden ilk kez ayrılan bireyin ilk sosyalleştiği aile dışı kurum onun okuduğu okul olmaktadır. Ne gariptir ki, her otoriter sistem, eğitimi bir tehlike olarak görmüş ve daima onun üzerine gitmiştir. Halbuki eğitim, olmazsa olmaz bir unsur olarak her çağda ve dönemde karşımıza çıkmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplum ve siyasi hayatında yaşanan gelişmeler, devlet içindeki unsurların kendi kaderlerini tayin etme arzusu içine girmesine sebep olmuş*[132]

diye vurgulayan yazar bunu gerçekleştirmenin tek yolunun eğitim olduğunu belirtmektedir. İşte Selanik Yahudileri de eğitimin önemini kavramış ve bu konuda çabalar içine girmişlerdir.

3.4.1.1. Geleneksel Yahudi Mektepleri

Osmanlı Tanzimat dönemi öncesinde olduğu gibi Musevi cemaatin eğitimi geleneksel yani dini eğitime dayanıyordu. "Meldarlardan önce çocuklar *maestra*'lara gönderiliyorlardı. Anaokullarının işlevi gören maestralar çocuklara dua ve şarkılar öğretiyordu." Yedi yaşına varınca sadece oğlanlar "geleneksel ilk mektep niteliğindeki meldar'lara devam edibiliyorlardı. Meldar'lar genelde sinagoglarla

[131] Lewkowicz, s. 44.
[132] Ilgaz Zorlu, **Evet Ben Selanikliyim: Türkiye Sabetaycılığı**, Zvi-Geyik Yayınları, Ankara, 2004, s. 134.

hemen bitişik konumda olup tek bir büyük mekandan ibaretti. Yaklaşık 50-60 çocuk yerde oturmak suretiyle hocaları olan melamedden eğitim alırdı."[133]

"Öğretmen İbranice alfabeyi öğretmekle işe başlardı. Alfabeden sonra tilavet ve sonunda da Tevrat'ın okunması ve Ladinoya çevrilmesi gelirdi."[134]

Meldar'ların daha üstünde olan geleneksel Yahudi eğitim kurumları *Talmud Torah'*lardı. "Zengin bir kütüphanesi olan Selanik Talmud Tora'sı 17. yüzyılda hahamlık eğitiminde uluslararası bir merkez olarak tezahür etmiştir. Söz konusu kurumdaki eğitim standardı düşerek 19. Yüzyılda prestijini yitirmiş olsa bile 1850'lerde hala bine yakın öğrencisi vardı."[135]

Zamanla Talmud Tora ile meldarların arasında eğitim açısından pek bir seviye farkı kalmamıştı. "Meldar ve Talmud Tora'nın ötesinde eğitim almak isteyenler için Yesiva'lar mevcuttu. Buraları genelde varlıklı kişiler tarafından açılmış olup bilgilenmek isteyen herkese bir öğrenim ve tartışma forumu sunan birer kültür merkeziydi."[136] Bunun yanı sıra, 19. yüzyıldan itibaren, geleneksel Musevi eğitim sistemi maddi sıkıntılarla boğuşmaya başladı ve bu okullar çöküntüye girmişlerdi. Bu tarihten itibaren imparatorluk sınırlarında modern okulların kurulduğuna şahit olunmaktaydı.

3.4.1.2. Modernleşme Girişimleri; Laik ve Modern Eğitim

İmparatorluk sınırların modern Musevi okullar kurulmaya başlandı. Somel kitabında ilk modern okul girişimlerinin "Franco (yani "Frenk") denilen İtalya pasaportlu ve Selanik, İzmir, İstanbul gibi liman kentlerinde yüzyıllardır yaşayıp uluslararası ticarette yer almış olan müreffeh bir Yahudi kesimi tarafından başlatıldığını" söylemektedir.[137] Camondo, Allatini, Fernandez, Modiano, Morpurgo aileleri Francoların önde gelen ailelerindendi. Yazar, Francolar arasında Avram Kamondo tarafından Yahudilere yönelik modern okulların açılmaya başlandığını ve bu mekteplerin açılması "Meldar'lar ve Talmud Torah'larda geleneksel eğitim

[133] Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları 1860-1925**, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 58.
[134] Rodrigue, s. 57.
[135] Somel, "**Nasıl Azınlık Okulu Oldular**", s. 74.
[136] Somel, "**Nasıl Azınlık Okulu Oldular**", s. 74.
[137] Somel, "**Nasıl Azınlık Okulu Oldular**", s. 74.

vererek zar zor yaşamını sürdürebilen haham hocalar açısından maişetlerini tehdit edici bir gelişme" olduğunu vurgulamaktadır.[138]

Yahudi cemaatin laik- modern okul kurmasını ve hangi koşullar altında bu okulun açıldığını Meropi şöyle anlatmaktadır;

> *Kuşaklar boyunca okul ağının başında olan Talmud Torah'lar Tanzimat döneminde içler acısı bir haldeydi. Talmud Torah'ın geniş mekanları evsizlere barınak olmaktan başka bir işe yaramıyordu. Binalar o kadar harap vaziyetteydi ki, cemaat tamir masraflarını karşılayamayacağını düşünüyordu. Ancak 1859'a doğru Sultan Abdülmecid'in ziyareti vesilesiyle, Doktor Moiz Allatini'nin girişimiyle önemli çalışmalara başlandı. Tüm çabalara rağmen, Talmud Torah, yıllar boyunca çocukların, yoksulların ve iş arayan öğretmenlerin sığındığı önemli bir barınak olmaya devam etmiştir. Strasburglu haham Lipmann'ın 1856'da kurduğu ilk modern anlayıştaki okul bu koşullarda ortaya çıktı. Genç Yahudiler, en azından varlıklı ailelerden gelenler, ilk kez okulda yabancı dil öğrenme imkanına kavuştular: Fransızca… ve o zamana kadar öğretmenlerin küçümsedikleri Türkçe.*[139]

"Lippmann, laik bir eğitime doğru yönelse de pek bir tercih hakkı yoktu; buralarda verilen eğitim gene büyük ölçüde diniydi. Talmud Torah'ın bir eklentisi olarak işlev gören Lipmann okulu 1861 yılında kapılarını kapattı. Böylece, daha uzun yıllar Selanik Yahudilerinin yalnızca dini okulları olacaktı."[140]

"Günümüz Türkiye sınırları içerisinde kalan Osmanlı topraklarında Musevi eğitim modernleşmesi cemaat içinden kaynaklanan bir orta sınıf dinamiği ile değil, imparatorluk haricinden gelen bir Musevi girişimi dolayısıyla gerçekleşmiştir. Bu Fransız Yahudiliği'nin eğitimli ve aydın kesiminin çabalarıyla ortaya çıkmıştır."[141]

Alliance Israelite Universelle, yani "*Evrensel Musevi İttifakı*" olarak bilinen bu ittifakın asıl amacı " insan haklarına aykırı muamelelere maruz kalan dünya Yahudilerinin haklarını koruyabilmek; onlara eğitim desteğinde bulunmak ve mesleki gelişimlerini takviye etmek; Avrupalı olmayan Yahudilerin manevi tekamüllerini teşvik ederek Yahudiler arası dinsel bir dayanışma sergilemekti."[142]

1860 yılında Fransız Yahudiler tarafından Paris'te kurulan ve kısaca Alyans olarak nitelendirdiğimiz *Alliance İsraelite Universelle* "Batı Yahudiliğinin reform yanlısı yönünü Doğu'daki din kardeşleri arasında canlandırır. Dünya yüzeyindeki

---

[138] Somel, "**Nasıl Azınlık Okulu Oldular**", s. 76.
[139] Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912**, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yayınları, 2010, s. 58.
[140] Anastassiadou, s. 59.
[141] Somel, "**Nasıl Azınlık Okulu Oldular**", s. 78.
[142] Somel, "**Nasıl Azınlık Okulu Oldular**", s. 78.

bütün Yahudilerin haklarının korunması konusunda oldukça parlar ama yine de esas hizmetini eğitim ve öğretim alanında verdi."[143]

Okulların kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen zaman zarfında Selanik'te toplam 10.000 civarında öğrenci Alyans okullarında eğitim görmekteydi. İlk başta bu okullar yerli cemaat içinde pek kabul edilmiyordu ama zamanla onlarda bu okulları benimsediler.[144] "Önceleri, çok az öğrenciyle özel kurumlar gibi işlerdi. Sonraları toplulukta hüküm süren yoksulluk nedeniyle, böylesine yatırımlar yapan bir kuruma karşı en tutucu çevrelerin bile direnci kırıldı. Okulların çoğu aşamalı olarak toplulukla kaynaşır ve ilgili kurumlarından para yardımı bile alırlardı."[145]

"Alliance okullarının zaman zaman Fransa'nın kültürel yayılmacılığına hizmet eden eğitim kurumları olarak algılandığını" vurgulayan Akşin Somel devamında "ne var ki Fransa Cumhuriyeti'nin 1920 yılına değin Alliance örgütüyle bir resmi ilişkiye girmemiş olup Alliance okullarını diplomatik koruması altına almadığını" aktarmaktadır. Devamında "aynı şekilde Alliance örgütünün de kendisini Fransa'nın bir kültürel temsilcisi olarak görmekten ziyade evrenselci bir yaklaşımla Ortadoğu Yahudiliği'ne yönelmiş," olduğunu belirtmektedir.[146]

Alliance okullarının müfredatı Fransız eğitimindeki müfredatın aynısı değildi. Okullar, başlangıçta belirlenmiş bir standart okul müfredatına sahip değildi ve Osmanlı imparatorluğundaki okulların ders programı yerel koşullara göre belirlenmekteydi. 1883'ten itibaren okullar içeriği belirlenmiş bir ders programı oluşturdular ve mevcut dersler; Musevi dini, Kitab-ı Mukaddes tarihi, İbranice (okuma, yazma, tercüme, dil bilgisi), Fransızca, sayı bilgisi, coğrafya, tarih, fizik ve doğa bilimlerinin esasları, Fransızca kaligrafi, lüzumlu dil (yerel koşullara bağlı olarak belirlenecek olan İngilizce, Almanca, İtalyanca veya Rumca) idi. Yazar devamında "okullarda geçerli olan eğitim dilinin Fransızca olduğunu İbranice ve din derslerinin müfredattaki yerinin Fransızca ve diğer derslere göre marjinal olup İbranice ve din derslerinin pedagojik formasyonu olmayan yerel hahamlara bırakıldığın" belirtmektedir.[147]

---

[143] Esther Benbassa- Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 210.
[144] Benbassa- Rodrigue, s. 211
[145] Benbassa- Rodrigue, ss. 211- 212.
[146] Somel, "**Nasıl Azınlık Oldu**", s. 80.
[147] Somel, "**Nasıl Azınlık Oldu**", s. 81.

Alliance okullarının bir amacını yazar şöyle belirtmektedir; "Yahudi gençlerine kendi ayakları üzerinde durma yeteneği kazandırmaktı" ve bu yüzden Alliance okullarında iş hayatına yönelik pratik ve mesleki dersler de mevcut idi. "Alliance okulları yerli Musevilere Osmanlı Türkçesi öğretiminin önemini daima vurgulamaktaydı. Alliance'a göre bir ülkenin dilini bilmek özgürleşmeyi hak etmek için temel bir zorunluluktu. Öte yandan Museviler açısından Türkçe bilmek devlet memuriyetlerine girmeye olanak sağlayacaktı."[148]

Alliance okulları öncesinde Yahudi kızlarına yönelik eğitim neredeyse yok derecesindeydi. Osmanlı Musevi kızlarına ilk kez Alliance okulları eğitim olanakları sağlamıştır. "Sefarad Yahudi tarihinde ilk olarak kızların da büyük bölümü okula devam etmiştir. Bu durum bölge için neredeyse bir devrimdir. Alyans okullarında eğitim gören Sefarad Yahudisi kızlar Batılılaşmayı yeni nesillere aktararak prensipleri yaydılar ve bundan kazançlı çıkan Batılılaşma oldu."[149]

Abdülhamid II döneminde Alyans okullarına kuşkuyla yaklaşıldı. Mutlakiyet döneminde Alliance mektepleri düzenli olarak teftiş edilmiş ve bu durumdan Yahudiler özellikle Alliance öğretmenleri şikayet etmiştir. Teftişin yanında Müslüman çocuklarının gayrimüslim okullarında eğitim görmeleri yasaklanmıştır. Bu yasaktan dolayı, bu okullarda eğitim görmekte olan Müslüman çocuklar ayrılmak zorunda kalmıştır. Aksine Alliance örgütü açtığı okullarda Yahudi olmayan çocuğun da eğitim görmesi taraftarıydı. Böylece Yahudi ve Yahudi olmayan çocuklar birlikte eğitim alacaklar ve birbirlerini daha iyi tanıyabileceklerdi.[150]

"Abdülhamit döneminde gayrimüslim okullarında Osmanlı Türkçesi öğretilmesi doğrultusunda artan idari baskılar söz konusuydu. 1894'ten itibaren Alliance okullarına maaşları Maarif Nezareti tarafından karşılanan Osmanlıca hocaları atanmaya başlanmıştır." 1897'den itibaren Alliance okullarının müfredatında mevcut olan Türkçe'nin ders saatlerinin arttırıldığına şahit olunmaktadır.[151]

Alyans okulları Selanik bölgesinde hızla arttı. Molho'ya göre, 1873'ten 1910 yılları arasında 37 yıllık bir süre zarfında altısı kız okulu olmak üzere toplam 9 yeni

[148] Somel, "**Nasıl Azınlık Oldu**", ss. 81-82.
[149] Benbassa- Rodrigue, s. 212.
[150] Somel, "**Nasıl Azınlık Oldu**", s. 83.
[151] Somel, "**Nasıl Azınlık Oldu**", s. 85.

okul açıldı. "Alyans okulları, kızları eğitim projelerinin dışında tutmadı çünkü kızlar geleceğin anneleriydi; diğer bir deyişle hayat boyu eğitimcilerdi."[152]

Tablo 7: 1912'de Selanik Bölgesinde Bulunan Yahudi Okulları

	Adı	**Kuruluş Tarihi**	**Seviyesi**[153]	**Öğrenci Sayısı**	**Cinsiyet**
ALLIANCE SCHOOLS (ALYANS OKULLARI)					
1	M.Allatini School	1873	E-G-S	912	ERKEK
2	Allatini Kindergarten	1874	E-S	630	KIZ
3	Allatini Kindergarden	1881	K	277	KARIŞIK
4	Vocational School	1877	V	58	ERKEK
5	Vocational School	1887	V	369	KIZ
6	Popular School	1897	E	130	KIZ
7	2nd Popular School	1897	E	130	KIZ
8	Popular School	1897	V	300	ERKEK
9	Nouvelle[154]	1910	E	240	KIZ
COMMUNAL SCHOOLS (ALYANS TARAFINDAN KONTROL EDİLEN OKULLAR)					
10	Communal Schools	1904	E-V	228	KIZ
11	Talmud Tora	1880	E-G-S	2460	KARIŞIK
12	Fused Schools[155]	1911	K-E	2250	KARIŞIK
13	Regie	1916	E	?	KARIŞIK
14	Kalamaria[156]	1916	E	?	KARIŞIK
15	Aghia Paraskevi	1916	E	?	KARIŞIK
16	Hirsch	1917	E	?	KARIŞIK

[152] Rena Molho, **Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects Of Jewish Life**, The Isis Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 137

[153] K:Kindergarden (anaokulu);E:Elementary (ilkokul); G: Gymnasium (jimnazyum liseleri); S:secondary (ortaokul); V: Vocational (mesleki).

[154] Mesleki okul; daha çok şapka yapmak, elbise dikmek gibi uğraşları öğreten bir okul.

[155] 2250 öğrencinin 780'ini kız; hem bayan hem de erkek öğretmenlerden ders alıyorlardı.

17	No.151	1917	E	?	KARIŞIK
18	Caragatch	1917	E	?	KARIŞIK
19	No.6	1917	E	?	KARIŞIK
PRIVATE SCHOOLS (ALYANS TARAFINDAN KONTROL EDİLEN ÖZEL OKULLAR)					
20	H.Salem School	1866?	E	?	ERKEK
21	Abr. Virrios	1867?-1873	E	50	ERKEK
22	Gattegno	1890	E	?	ERKEK
23	Pinto	1897-1941	E	?	KARIŞIK
24	Altcheh	1898	E-G	?	ERKEK
25	Ovadia	1900	E	?	ERKEK
26	El Progresso	1900?	E	?	ERKEK
27	Hahinouh	1900?	E	?	ERKEK
ZIONIST SCHOOL					
28	Ezra	1910	K-E	60	KARIŞIK

Kaynak: Rena Molho, **Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects Of Jewish Life**, Isis Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 137

"Bunların dışında kilisenin hakim olduğu mahallelerde de okullar açıldı. Çocukların sadece okuma- yazma öğrendikleri bu okulların sayısı 1882 yılına ait bir rapora göre yaklaşık olarak 80 ve ortalama 4000 çocuk eğitim almaktaydı."[157]

"Selanik bölgesindeki Yahudi okullarında okutulan derslerin en önemlilerinden biri öğrencilerin vatanseverlik duygularının arttırılmasının yanında aileleriyle olan bağlarının daha da kuvvetlenmesine yol açacağını düşündükleri 'yerel tarih'tir."[158] Okutulan diğer önemli derslerin başlıcaları Aritmetik, Fizik, Coğrafya, Doğa Bilimleri, Dünya ve Yahudi dersleridir. Seçmeli derslerin başlıcaları ise resim, müzik ya da jimnastik sayılabilir. Kız okullarında okutulan zorunlu derslerin başlıcaları arasında dikiş, boyama ve ev ekonomisi sayılabilir.[159]

[157] Sidiroula Ziogou- Karastergiou, "Education in Thessaloniki; the Ottoman Empire", (ed. I.K. Hassiotis), **Queen of the Worthy Thessaloniki, History and Culture**, Cilt: 2, Thessaloniki, 1997, s. 250.
[158] Molho, s. 136.
[159] Molho, ss. 136-138.

Yukarıdaki tablodan yola çıkarak Alyans örgütünün kızların eğitimine çok önem verdiği söylenebilir. İlk defa kız mesleki okulunu 1887'de Selanik'te 368 mevcutlu öğrenci ile açtı. Bu okulda öğretilen dersler genellikle dikiş, örgü ve halı dokumacılığı gibi mesleki uğraşlara yönelikti ve bu durum kızların daha çok dışarı faaliyetlerine (outdoor activity) katılma isteğine ve sosyal hayatlarının değişmesine yol açtı.[160]

3.4.1.3. Selanik Bölgesindeki Yahudi Kızların Eğitimi Üzerine

Alyans örgütünün Selanik Yahudi cemaati üzerindeki etkisi büyük oldu. Fransız Yahudi tüccarlar tarafından Paris'te kurulan örgütün asıl hedefi kimlik karmaşası yaşayan Yahudilere benliklerini hatırlatmaktı. Alyans örgütü Yahudilerin gelişmesi ve çağdaşlaşması için büyük bir çaba sarf etti ve bunu "eğitim" aracını kullanarak yaptı. "Kızların eğitimi" politikası Alyans'ın toplumun çağdaşlaştırılması (regenerating) için anahtar roldü.[161]

Alyans'ın kurucuları açık ve net bir şekilde prensiplerini belirlemişlerdi; kadınlar erkeklerle eşit olmalı ve bu yüzden kadınların eğitimi Yahudi dünyasının gelişmesi için çok önemliydi. Molho'nun eserinde yaptığı alıntıya göre;

> *Çocuklarımızda geliştirmeyi ümit ettiğimiz karakterleri- dürüstlük, doğruluk, uyumluluk, saygı ve sevgi- kızlarımıza aşılanmalıyız ki onlar da geleceğin nesillerine öğretsinler. Biz biliyoruz ki manevi değerler erkeklere nazaran kızlarda daha önemli yer tutmaktadır. Bu yüzden Yahudi toplumunun modernleşmesi için kadınlarımıza büyük işler düşmektedir.*[162]

19. yüzyılın sonlarına doğru kadın eğitimi üzerine özellikle Alyans örgütü tarafından girişilen çabalara geçmeden önce Selanik Yahudi kadınların 19. yüzyıl öncesindeki eğitim durumlarına değinmek dönüşüm sürecini görmek açısından yararlı olabilir. Geleneksel Yahudi toplumu okullaşmayı kişinin toplumsal aktivitelere (örneğin sinagog aktiviteleri) katılmasına yardımcı olması açısından bakıyordu ve bu yüzden kadının formel ve bilimsel eğitim almasına gerek olmadığı;

[160] Molho, s. 139.
[161] Molho, s.144.
[162] Molho, s.144.

sadece ev işlerini öğrenmesi yeterliydi.[163] Selanik kadınları diğer yerlerde yaşayan Yahudi kadınlarından farklı bir statüdeydi. Kuzey Afrika ya da Ortadoğu ülkelerindeki Yahudi kadınları gibi köle statüsünde değildiler. Yahudi kadınlarının sosyal statüleri Judeo- Arap kadınlardan daha iyi konumda olduğu yerel atasözlerde bile görülmekteydi.[164]

"*El consenjo de la mujer es flaco, ma el que no lo toma es loko"*

(The advice of women is worth little, but only lunatics don't follow it; Kadının öğüdünün değeri az ama bunu dinlemeyen sadece delilerdir.)

"*Al marido como lo ambezades; al fijo como lo criates"*

(You train your husband; but you shape your son; Eşini eğitebilirsin ama çocuğunu şekillendirirsin.)[165]

Selanik Yahudi kadınları diğer bölgelerde yaşayan hemcinslerine nazaran daha değerli bir statüdeydi ve diğerlerine oranla eşlerinden daha saygı görüyorlardı. Yahudi kızlar ilk eğitimlerine Yunan okullarında başladılar. İlk Yunan kız okulu 1845'te Selanik'te açıldı; bunun dışında Selanik'te misyoner Crosby tarafından 1857'de "Sister of St. Vincent" adlı Yunan okulu daha kuruldu. Bu okullarda Yunan ve Yahudi öğrenciler bir arada eğitim gördü. Alyans örgütünün kurulmasından sonra Selanik'te Yahudi okulları kurulmaya başlandı. İlk Alyans okulu 1873 yılında Moise Allatini tarafından Selanik'te kuruldu.[166] 1873'de kurulan modern erkek okulunun (Boys' School) yanında, 5 Eylül 1874'te Selanik'te modern bir kız okulu (Girls' School) kuruldu.[167]

1874 yılından 1889 yılları arasında Selanik'teki Yahudi Kızların Okulu'ndan Yahudi kökenli İtalyan öğretmen Stella Orvieto Caro sorumluydu. Alyans'a verdiği raporlara göre, ilk yılında toplam 105 öğrenci varken ikinci yılda 49 kişi daha yeni katıldı. 1897'e doğru toplam sayı 200'lere çıktı; 1898'de bu sayı 300'leri aştı. 1912'ye geldiğimizde 630 öğrenciyle Selanik Kız Okulu doğu Yahudileri arasında 4.

---

[163] Avigdor Levy (Ed.), **Jews, Turks and the Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century**, Syracuse University Yayınevi, 2002, s. 127.
[164] Molho, ss. 144- 145
[165] Molho, s. 145.
[166] Kostas Theologou and Panayotis G.Michaelides, "The Role of the Jews in the Late Ottoman and Early Greek Salonica", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt: 12/3, September 2010, s. 312.
[167] Molho, s. 145.

sıradaydı (Alyans tarafından desteklenen okulların ilk sırası İstanbul [853 öğrenci], Edirne [790], Bağdat [785]).[168]

Doğu Yahudilerin yoğunlukta yaşadığı yedi bölge içerisinde (Edirne, Bağdat, İstanbul, Kudüs, Selanik, İzmir ve Tunus) Selanik, kız eğitimi açısından en çok kız öğrencinin bulunduğu yerlerden biri ve genelde bu okulların büyük çoğunluğu ücretsiz ve mesleki eğitime yönelikti.

Tablo 8: Yahudilerin Yoğunlukta Yaşadığı Şehirler ve Kız Eğitimi

Kız okullarının yüzdelik oranları ve eğitimli kız nüfusu[169]						
Yahudi şehirleri ve Yahudi nüfusu		**Kızların toplam nüfusu**		**Kız öğrenci**	**Okul-çağı kızlar**	**Eğitimli kadın yüzdesi**
Edirne	20,000	10,886	% 54,4	1,053	790	% 75
Bağdat	50,000	25,000	%50,0	2,419	1,190	%50
İstanbul	65,000	33,800	% 52,0	3,271	1,953	% 60
Kudüs	40,000	20,800	%52,0	2,013	358	%18
Selanik	90,000	39,352	% 44,3	3,857	1,927	%50
İzmir	35,000	18,200	% 52,0	1,761	394	%22
Tunus	40,000	20,000	%50,0	2,013	674	%33

Kaynak: Molho, s. 148.

[168] Molho, ss. 145-146.
[169] Bu tablo ilkokula giden okul çağındaki kızların nüfusunun yüzdeliğini incelemesinin yanında aynı cemaatteki eğitimli kadınların yüzdelerini analiz eder.

Bu tabloya göre Selanik bölgesi kız öğrenci sayısı ve eğitimli kadın açısından 3. sırada yer alıyordu. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu tablodaki verilerle objektif sonuçlar elde edemeyiz çünkü karma eğitim veren okullardaki kızların sayısı ve oranı net bir şekilde belirtilmemiştir. Kemal Karpat'ın "*Ottoman Population,1830-1914*" adlı kitabıyla karşılaştırma yaptığımız zaman bu verilerin benzer olduğunu görüyoruz.[170]

1895 Selanik'teki Özel Yahudi Kız Okullarına baktığımızda toplam 685 öğrencinin kayıtlı olduğunu görüyoruz.[171]

Tablo 9: Selanik'teki Özel Yahudi Kız Okulları

Okulun Adı	**Toplam Sayı**
Samuel MODIANO	60
Yoseph BERNARDOUT	40
Jacob BARNARDOUT	45
Jacob SCHMUEL	45
Jacob UZIEL	70
Simtov MATARASSO	50
Samuel ATTAS	40
Joseph DAVID	30
H. Abraham SALEM	50
David SAIAS	50
Joseph BERAHA	30
Baruh MODIANO	75
Yakov MODIANO	60
Abraham ASSEO	50

Kaynak: Molho, s. 142.

[170] Kemal H.Karpat, **Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, Wisconsin University Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 211.
[171] Molho, s. 149.

Selanik'te bulunan ilkokullara geri döndüğümüzde, kurulan ilk Kız Okulu'nda Fransızca dersi ilk yılda öğretiliyordu ama eğitim dili İtalyancaydı. Fransızca dersinin yanında, aritmetik, mitoloji ve tarih, kozmografya, sonraki yıllarda İbranice öğretilirdi; son senelerde ise resim çizme ve şarkı söyleme dersleri ve nihayet Türkçe dersleri olurdu. Türkçe dersinin dışında tüm dersler Erkek Okulu'nun müfredatıyla hemen hemen aynıydı. Bunun dışında kızlar, erkek okullarından farklı olarak dikiş, nakış ve oya dersleri, sonraki yıllarda ise çocuk eğitimi, ev işleri (ütü nasıl yapılır vb.) gibi geleceğin annelerinin ihtiyacı olan dersleri görürlerdi.[172] Kızların eğitimindeki ders programlarına baktığımızda Yahudi kızlarının eğitilmesinin ardında yatan en büyük nedenin daha iyi ve eğitimli bir anne, eş ya da ev kadını yetiştirmek olduğu söylenebilir.[173]

Selanik Yahudileri, kızların eğitimi için okullaşma politikasına büyük önem verdi. Bunun yanında, bazı sosyal faaliyetler aracılığıyla kızların özellikle fakir kızların eğitimlerine katkıda bulunuldu (örneğin "Young Women's Workshop"). Orta ve üst tabakadaki Yahudilerin destekleriyle de Yahudi kızların eğitiminde büyük yol katedildi.[174]

Alyans dışında Yahudi kızların eğitimine önemli katkıda bulunan diğer bir organizasyon ise *Hilfsverein der deutschen Juden (HV)*'dir. Alyans örgütüyle aynı amacı taşıyan HV örgütü Alyans'tan farklı olarak Alman kültürünü empoze etmeye çalışıyordu ve daha çok Filistin ve Türkiye bölgelerinde aktiflerdi. İlk okulu 1904 yılında Filistin'de kuran HV örgütünün Selanik bölgesinde de okulları bulunmaktaydı.[175]

Osmanlı Devleti'nde Yahudi eğitimi veren bazı merkezlerde (Edirne, Selanik, İstanbul vb.) Yahudi kızların eğitim girişimleri hoş karşılanmadı. Geleneksel eğitim taraftarı olan din adamları ile modern eğitimden yana olanlar (bunlar genellikle batı ile iyi ilişkiler içinde bulunan tüccarlardır) arasında güç kavgası oluştu. Örneğin, Küdus'te yerel cemaat liderleri kızların modern eğitim almasına şiddetle karşı çıkarken zengin ve fakir yerel halk ise okullaşmayı destekledi̇ler. Diğer çarpıcı bir örnek ise Irak bölgesindeki Yahudi cemaatlerle ilgilidir. Irak'taki Hahambaşı'nın

[172] Molho, ss. 149- 150.
[173] Levy, s. 139.
[174] Molho, s. 151.
[175] Levy, s. 136.

kızların modern eğitim almalarına ya da yabancı kültürüyle eğitim almalarına karşı değildi, çünkü iyi eğitimli kızlar misyoner faaliyetleriyle baş edebilecekti.[176]

Yahudiler, etnik açıdan farklı gruplara ve cemaatlere bölünmüşlerdi (Sefarad Yahudileri, Aşkenaz Yahudileri vb.). Bu durum kızların eğitimlerine karşı takındıkları tutumlarını da etkilemiştir. Örneğin Aşkenaz Yahudileri (Filistin bölgesindeki "Old Yishuv" cemaatine üye olanlardan) şiddetle kızların modern eğitim almalarına karşı çıkmıştı. Onlara göre kızlar modern ve batı eğitimi aldıktan sonra geleneksel örf ve adetlerini unutup asimile olacaklardı. Kadınların Tevrat eğitimi almalarına gerek olmadığını ileri sürüp kadınları ehemmiyetsiz olarak görüyorlardı.[177] Selanik'teki Sefarad Yahudileri özellikle Sefarad dini liderler ise Batı tarzında bir eğitim- öğretimin gerekliliğine inanıyordu.

Bazı yerlerde Yahudi kızların eğitimi mesleki uygulamalar şeklinde başlamış, akademik seviyede eğitime ise sonraki yıllarda geçilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi el işleri, dikiş- nakış dersleri ağırlıktaydı. Bunun en önemli nedenlerinden biri "çocuklarını okula gönderen fakir ailelerinin kızlarının daha iyi bir iş bulmak için modern ve mesleki eğitim aldıklarına ikna etmek" olabilir. Diğer bir neden ise, "okulların kurucuları arasında bile çok yaygın olan görüşe göre, ev işleri ya da herhangi bir mesleki işte uzman olmak bir kadının yaşamının merkezini oluşturmaktadır ve eğer kadın daha profesyonel eğitim alırsa hayatını daha iyi yönetebilir." Üçüncü ve son neden ise "mesleki okullarla kızları eğitim dünyasına çektikten sonra daha iyi ve akademik eğitim ve öğretimin yolu açılmış olabilir ve bu vesileyle okullaşan kızlar daha modern, çağdaş ve batı tarzı eğitime yönelebilirler."[178]

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Yahudi cemaatinin kızların eğitimine büyük önem verdiğini ve sayısı günden güne artan okullarla neredeyse devrim niteliğine büründüğü söylenebilir. Kız okullarındaki öğretmenlerin ve okul yöneticilerin başarıları eğitimde daha verimli sonuçların elde edilmesini sağladı. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu Osmanlı toprakları dışında genellikle Avrupa'da eğitim görmüştü. "Alyans okullarındaki eğitmen kadrosu Paris'teki Doğu Musevi Öğretmen Okulu'nda (Ecole Normale Israelite Orientale: kısaca ENIO olarak

[176] Levy, s. 140.
[177] Levy, s. 141.
[178] Levy, s. 142.

geçecektir.) eğitildikten sonra kazandıkları yeni kültürü yaymakla görevlendiriliyorlardı." Yazar, devamında "Alyans'ın eğitmenleri sayesinde Doğu'nun yerlisi Yahudiler arasında ilk entelektüel zümre, ilk entelektüel elit oluştuğunu" vurgulamaktadır.[179] HV'nin öğretmenleri ise genelde Almanya'da yetiştirilen kadrolardan oluşmaktaydı.

Bayan öğretmenler genelde kız okullarında ya da nadir bir şekilde erkek okullarında (genelde yaşça büyük olanlar) eğitim verirlerdi. Ayrıca bayan öğretmenlerin maaşları erkek öğretmenlere nazaran daha azdı. Buna ek olarak bayan öğretmenlerin herhangi bir eğitim organizasyonunda temsiliyet hakkı erkek öğretmelere göre daha azdı ya da hiç yoktu.[180]

Yahudi okullarında dil öğretimi üzerine özel bir önem verilmişti. Alyans okullarında genelde Fransızca, HV okullarında Almanca ve İtalyan okullarında İtalyanca eğitim veriliyordu. Okullar arasında rekabet olduğundan dolayı bazı okullarda birden fazla Avrupa dili öğretiliyordu. Bazı Alyans okullarında bölgesel ihtiyaçlardan dolayı eğitim dili Fransızca değil de İngilizce olarak verildiği de görülmüştür; örneğin Filistin bölgesinde Alyans okullarında eğitim dili İbranice iken Basra'da İngilizceydi. 1897'de Selanik'te açılan Alyans okulunun eğitim dili Judo-İspanyolcaydı.[181]

Yahudiler 19. yüzyılın ortalarına doğru, yabancı bir dili öğrenmeyi din değiştirme olarak görüyorlardı. "1854'te ilk Musevî Asrî Mektebi açılmış olup bu mektepte Türkçe, İbranice ve Fransızca öğretildiğinde hahamlar Fransızcanın tahsilini günah sayarak çok şiddetli propaganda yapmışlar ve bu mektepten sorumlu Yahudi zengini Camondo'yu aforoz" etmişlerdi.[182] "Bu tarz tepkiden çekinen Alliyans İsrailit, 1875 yılından itibaren açtığı okullarda aynı zamanda dini öğretim ve ibadet yapılmasına olanak sağlayarak önlemler almıştır. Bu tedbirlerden biri de, 1895 yılında açılan Şule-i Maarif'e haham yetiştirecek ayrı sınıfların eklenmiş" olmasıdır.[183] Bazı Yahudiler ise kızların eğitim dilinin İbranice olmasını talep ediyordu. Onlara göre geleceğin annesi kızların İbranice'yi akıcı bir şekilde

[179] Benbassa- Rodrigue, s. 214.
[180] Levy, s. 145.
[181] Levy, s. 146.
[182] Ersoy Demirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, s. 23.
[183] Demirci, s. 23.

konuşmalıdır. Böylece çocukları da bebekliklerinden itibaren duyarak büyüyeceklerinden dolayı İbranice'yi daha kolay bir şekilde öğrenebileceklerdi. Çocuklar İbranice konuşmayı öğrenerek kendi kimliklerini de oluşturacaklardı.[184]

Alliyans İsrailit tarafından açılan okullarda Fransızca öğretimine verilen önem büyüktü. Bunun yanı sıra, Yahudi okullarında Türkçe, Almanca, İtalyanca öğretimine de yer veriliyordu. "Devrin şöhretli yazarlarından Ahmet Rasim Bey, Yahudi okulunda Türkçe hocalığına tayin edilmiştir. Gerçekten de Yahudi okulları, Rum ve Ermeni okullarının aksine Türkçe öğretimine daha çok yer vermişler ve Türklüğe daha çok yakınlık ve ilgi duymuşlardır."[185]

Filistin ve Selanik'teki bazı politikacılar ve eğitimcilere göre okullaşmanın altında yatan en büyük etken ulusal bir kimlik inşa etmektir. Yahudi milletini etnik olarak kaynaştırmanın ve bütünleştirmenin en önemli aracı eğitimdir. Etnik entegrasyonun yanı sıra, okullaşma farklı gruplara ait Yahudiler arasındaki evliliklerin de yolunu açmaktadır. Örneğin Filistin'deki Eşkenazi Yahudi erkekleri Sefarad kızlarıyla evlenmeyi pek istemiyorlardı, çünkü bu kızlar eğitimsizdi. Oysa ki bu tarz farklı etnikler arasında evlilikler Yahudi milletinin geleceği için çok önemliydi, çünkü Sefarad kızları çalışkan, sağlıklı ve dürüstlerdi.[186]

Kızların eğitimi Yahudi toplumunun modernleşmesine büyük katkısı olmuştur. Okullaşma politikası toplum içindeki farklı sınıfların ve farklı Yahudi grupların arasındaki ilişkilerin daha da artmasına yol açtı. Aynı zamanda eğitim kızların ekonomik konumlarını geliştirdi. Ama buna rağmen kızların eğitimi erkeklere nazaran daha geri planda kalmaya devam etti ve sosyal-politik statüleri daha yavaş ilerlerdi.[187]

Yahudi eğitimi açısından son olarak değinmek istediğim konu Alyans'ın Selanik bölgesindeki eğitim politikasındaki amacına ulaşıp ulaşmadığıdır. Alyans'ın Selanik Yahudileri üstündeki etkisi yadsınamaz büyüklükteydi. "Alyans yöneticilerinin, İbranice öğretimi ve Kutsal Kitap'ın Yahudi İspanyolcasına

[184] Levy, s. 147.
[185] Demirci, s. 24.
[186] Levy, s. 148.
[187] Levy, s. 152.

çevrilmesi üstüne kurulan geleneksel eğitime eleştirel yaklaşmalarına rağmen bazı yerlerde İbranice olarak eğitim verdikleri de görülmüştür."[188]

Bunun yanında, Alyans okulları "Talmud Torah okullarını ya tamamen eritir ya da kendi eğitmenleri arasından birinin bu okulların başına getirilmesi yoluyla, örneğin Fransızca eğitimi gibi, köklü değişiklikler gerçekleştirmeyi başarır. Böylelikle Alyans'ın etkisi kendi okullarının dışına da taşır."[189]

Alyans okulları, kurulduktan kısa bir süre sonra çok sayıda öğrenciye eğitim vermekteydi. Bu kadar kısa bir zamanda Alyans okullarının çok önemli ve kaliteli bir eğitim verdiği söylenemeyebilir. "Orta gelir düzeyli ve refah ailelerin çocukları okula daha uzun süre devam ederken diğerleri sadece okuma ve yazmanın temellerini alabiliyor, hele bir seneden daha az süre kalanlar okuldan çıktıklarında aynen girdikleri gün kadar donanımsız oluyorlardı."[190]

Alyans okullarının öğrencilerine verdiği katkıyı yazar şu sözlerle açıklamaktadır;

> *Alyans yalnızca gençlerin eğitilmesi, onlara meslek kazandırılması konusunda- bu konuda çok başarılı olamadığı da başka bir gerçektir- çalışmakla kalmıyordu. Okul süresini kapsayan, hatta okul sonrasına da uzanan değişim sürecini hızlandıracak sosyal yaşam seçenekleri sunuyordu. Sağladığı eğitimle büyük sayıda Yahudi'nin toplumda sınıf atlamasına yardımcı olan Alyans, Balkan ve Doğu Akdeniz topraklarındaki Sefaradların kültürünün yeni bir yön kazanmasında etkili olmuştur. Alyans okullarının sıralarında yetişenler, bu okullardan çıktıklarında sadık birer Fransa ve Fransız kültürü hayranları olmuştur. Hatta aralarından pek çoğu yalnızca Fransız dilini kullanmıştır.*[191]

Bu katkılarının yanı sıra, dikkati çeken diğer bir etken ise Alyans'ın öğrettiği Fransızcadır. Çocukların Fransız dilini öğrenmeleri kimliklerini kaybedip asimilasyon olmalarına yol açmamıştır. Tam aksine "Sefarad Yahudisi etnik grubunun sınırlarında değişiklikler yaşanmış, Fransızca konuşuyor olmaları (hem de bütün Doğu Sefaradlarında var olan, kendilerine özgü yerel bir aksanla konuşmaları) Sefarad Yahudisi kimliklerinin öne çıktığı yeni bir cephe oluşturmuştur."[192]

Alyans'ın eğitimdeki başarısı toplumun modernleşmesine ve özgürleşmesine büyük katkıda bulunduğunun en önemli göstergesi basın ve yayının artmasının

[188] Benbassa-Rodrigue, s. 216.
[189] Benbassa-Rodrigue, s. 216.
[190] Benbassa-Rodrigue, s. 216.
[191] Benbassa-Rodrigue, s. 219.
[192] Benbassa-Rodrigue, s. 220.

olduğu söylenebilir. 1865 ile 1925 yılları arasında yayınlanan 73 gazetenin sekizi Yunanca, yirmi beşi Türkçe ve geriye kalan kırk gazete ise Yahudilere aitti ve bu gazetelerin maddi açıdan giderleri okuyucular tarafından karşılanıyordu. Gazetelerin ana teması Selanik Yahudilerin özgürlükleri ve entellektüel tarihin gelişiminden oluşmaktaydı.[193]

1875 Kasım ayında çıkarılan *La Epoca* gazetesi 1911 yılına kadar devam etmiştir. La Epoca gazetesi farklı konular içerse de ana teması Yahudilerin eğitimi üzerine olan bir gazeteydi. Asıl amacı, modern eğitimin Yahudi toplumunun gelişmesi için vazgeçilmez olduğunun farkında olunması gerektiğini vurgulamaktır. Gazete Abdülhamid döneminde yayınlandığı için politik analizlerden ve eleştiriden, yasak ve tehlikeli konu ve sözcüklerden mümkün olduğunca uzak durmuştur.[194]

Eğitimli Selanik Yahudilerin sayısı arttıkça basın ve yayın hayatındaki canlılıkta artmaktaydı. Okuryazarlık oranıyla ülkede çıkan gazete, dergi vs. sayısı da orantılıydı.

Tablo 10: 19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başlarında Selanik'te Yayınlanan Başlıca Gazeteler ve İçerikleri Şunlardı;

Adı	Süresi	Kurucusu ve İçeriği
1.El Lunar (Ay ışığı)	1865-1867	J.Nehama- Yahudi çıkarları
2. La Epoca (zaman)	1875-1911	S.Levy-yerel ve uluslararası haberler ve anti-siyonizm
3.El Avenir (Gelecek)	1897-1911	M.Mallah- Siyonizm ve çıkarları
4.La-Libertad (özgürlük)	1909-1927	E.Arditti&E.France- Siyonizm ve liberalizm
5.El Impartial (tarafsız)	1909-1911	M.Basentchi- Yahudilerin genel çıkarları
6.Jornal del Lavorador	1909-1911	İşçi federasyonu tarafından
7.La Nation	1909-1913	M.Cohen- Doğulu yahudilerin asimilasyonu
8.El Tiempo (zaman)	1909-1933	I.D. Florentin- Anti siyonizm

[193] Rena Molho, "The Jewish Press in Salonica", https://www.academia.edu/6983887/The_Jewish_Press_in_Salonica, (04.04.2015), ss. 209-211.
[194] Molho, The Jewish Press, s. 220.

9.Tribuna Libera	1910-1914	D.Malaton, O.Schiacky- Siyonizm

Kaynak: Molho, The Jewish Press, s. 223.

Gazeteler, siyonizim, özgürlük, asimilasyon politikaları, anti- semitizim gibi başlıca konulardan oluşmaktaydı. 1908'de II. Meşrutiyeti'nin sağladığı barış ve özgürlük ortamıyla birlikte, Selanik bölgesinde yayınlanmakta olan gazete, dergi ve kitap sayısında büyük artış olduğu söylenebilir. Hepsi de İbrani dili ve kültür hakkında bilgiler vererek ulusal duyguların gelişimini özendiriyordu.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden göç edip Selanik vilayetine yerleşen Yahudiler, eğitim- öğretimine faaliyetinde önemli girişimde bulundular. Okullarında ibranice, gramer ve dini eğitimin ağırlıkta olduğunu, Tanzimat devrinin başlarından itibaren ise İbraniceden başka matematik, tarih ve coğrafya gibi derslerin de okutulmaya başlanılmıştır.[195] 19. yüzyılla birlikte Yahudi eğitiminde büyük değişiklikler meydana geldi: "Alyans kenar mahalleler olmak üzere peşi sıra okullar kuruyordu. 1912'de, Alyans birçok anaokulları, ilkokulları, ortaokulları, kız ve erkekler için meslek okulları açmıştı. Yılın sonunda yaşları yirmiyi aşan 6000'den fazla öğrenci, Alyans tarafından sağlanan öğretimden yararlanabilmişti."[196]

"Bununla birlikte 9 Temmuz 1908 tarihli *Journal de Salonique*'te yayımlanan bir rapora inanacak olunursa, yalnızca Alyansın öğrencileri modern okul anlayışına uygun, yeterli bir eğitim görürken, cemaat kurumları- özellikle Talmud Torah- büyük ölçüde Yahudi Sefarad kültürüne dönük ilkel bir eğitim sunmaktaydı."[197] Bunun dışında kız okullarının sayısının çokluğu da dikkat çekicidir.

1983'te yayınlanan bir raporda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudiler hakkında şöyle denmekteydi: "XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu, Yahudiler için büyük bir güvenlik içerisinde yaşadıkları bir **barış havrası**" idi.[198]

[195] Veinstein, s. 76.
[196] Veinstein, s. 76.
[197] Anastassiadou, s. 172.
[198] Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara, 1990, s. 189.

3.2. SELANİKLİ HIRİSTİYAN CEMAATLERİ VE EĞİTİMLERİ

Selanik bölgesinde Hristiyanlar, Yahudi cemaatiyle sayıca karşılaştırıldığında daha az olmasına rağmen kentte önemli bir yere sahiptiler. Nüfusun büyük çoğunluğu Rum Ortodoks kilisesine tabi olmasına rağmen Katolik mezhebine bağlı olan Hristiyanlar da vardı.

Selanik'teki Hristiyanlar 19. yüzyılın ortalarına doğru nüfus bakımından azalmıştır. "1831 sayımına göre Ortodoks Hristiyanların nüfusun ancak %21,7'sini oluşturduğunu" belirten Meropi, bu oranın mütevazı oluşunu, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın olumsuz etkisine bağlamaktadır. Yunan devletinin kurulmasından sonra birçok Selanikli Ortodoks'un Yunanistan'a yerleşmesine, kişisel terkler ve ekonomik nedenler de eklenince kentte göçlerin arttığını belirtilmektedir.[199]

3.2.1. Selanik'in Rumları

Ortodoks Rumlar kozmopolit olan Selanik'te sayı bakımından Yahudilerden ve hatta Müslümanlardan daha az idi. "Selanik'te Aya Pat, Tuzlu Çeşme, Aya Konstantin, Kebir Manastır, Panağuda, Aya Tanaş ve Aya Nikola mahallelerinde oturanlar neredeyse tamamen Ortodoks'tu. Rumlar, şehrin Müslüman ya da Yahudi kesimleriyle çevrili Çavuş Manastırı mahallelerinde de çoğunluktaydı." [200] Bu mahallelerin adları oralarda bulunan kiliselerle aynıydı.

1850'den sonra, Selanik'te bulunan Rum cemaati kentin ekonomik gelişmesinde rol oynamaya başladı. Yahudilerle ile birlikte bankacılık, ticaret ve sanayi sektörlerine katıldılar. 19. yüzyılın sonunda girişilen modernleşme çalışmaları cemaatlerin yapısında da değişikliklere neden oldu. Yönetimi daha laik ve modern görüşe sahip kişiler ele geçirdi. Bu durum Rum Ortodoks cemaatinde de önemliydi ve kentin kalkınmasında diğer milletlerle birlikte önemli rol oynadı.[201]

1850-1912 tarihleri arasında Rum topluluğu nüfus bakımından Yahudi ve Türklerden sonra üçüncü sırada yer almaktaydı. Veinstein XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rumların Selanik'te hızlı bir gelişme kaydettiğini ve bunu kentin

[199] Anastassiadou, s. 59.
[200] Anastassiadou, s. 61.
[201] Veinstein, s. 129.

ekonomik gelişmesinden kaynaklandığını belirtir. Yazar, o dönemde yapılan sayımları, "bölgedeki taraf devletlerin taleplerini haklı göstermek için rakamları şişirerek politik amaçlara hizmet ettiklerinden" dolayı çok güvenilir bulmaz.[202]

Birinci Yunan Makedonya Yönetimi tarafından 1913 yılında yapılan sayıma göre, Selanik'teki nüfus 61. 439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Yunanlı, 6.263 Bulgar ve 4.364 öteki milletlerden oluşmaktaydı. Yazara göre, nüfus dağılımının, 1912'den itibaren "Yunanlılar lehine değişmeye başladığını; Osmanlı ve Slav unsurların giderek kenti terk ettiğini, buna karşılık Bükreş Antlaşması'nın sonucunda Sırp ve Bulgar egemenliğine giren topraklarda yaşayan Yunan nüfusu ve bunların yanı sıra Trakya'dan ve Küçük Asya'dan gelen Rum nüfusu kente sığınıyordu."[203]

Selanikli Rumlar, sendika ve meslek kuruluşları kendi içinde örgütlenmiş işçileri, zanaatkarları, tüccarları, teknik elemanlarından oluşmaktaydı. Rumların büyük çoğunluğu orta burjuva ailelerden ibaretti. Bunlar daha çok memur, öğretmen, doktor gibi çeşitli meslek gruplarıydı. Zengin olanları ise ticaret, bankacılık ve sanayiyle uğraşmaktaydı; Rum tüccarlar, deri ve kürk, besin maddeleri, kereste, ipekböceği ithalatı-ihracatına yönelmişlerdi.[204]

"Yahudilerin ekonomik egemenliği, en azından Yunan sermayeli üç bankanın, Midilli Bankası (1899-1907), Atina Bankası (1905), ve Banque de Credit Orient (1906) (Şark Kredi Bankası)'nın açıldığı XX. yüzyılın başına kadar, bankacılık alanında da gözlenebiliyordu."[205] Bunun dışında 1870'lerden itibaren artık sanayiye de yatırım yapılmaya başlanıldı. Böylece kentteki önemli girişimler şunlardı; gıda sanayi, pamuk sanayi, iplik sanayi, dokuma girişimi, tabakhane, bira ve sabun fabrikaları.[206]

Kentteki laiklerin varlığına rağmen, Rum cemaatinin idaresi, Yahudilerinki gibi, dini mercilerin hakimiyetindeydi. Metropolit, cemaatin lideriydi ve Ortodoksların vergi yükümlülüğünden sorumluydu. Babıali Rumların ruhani lideri olarak onu kabul ederdi ve kişisel hukuk işleri (evlilikler, boşanmalar, miraslar vs.) onun yetkisi dahilindeydi.[207]

[202] Veinstein, s. 129
[203] Veinstein, ss. 129-130.
[204] Veinstein, s. 130.
[205] Veinstein, s. 130.
[206] Veinstein, s. 131.
[207] Anastassiadou, s. 62.

19. yüzyıldan itibaren ekonomik, politik, sosyal ve toplumsal büyük değişimin içine giren Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan modernleşme çabalarıyla uğraşmaktaydı; diğer yandan da Balkanlardaki ulusçuluk fikirleriyle ayaklanan milletlerin ayrılıkçı faaliyetlerini önlemeye çalışmaktaydı. "Osmanlıcılık" politikasıyla beraber bu sorunları çözeceğini düşünen İmparatorluk, bu ideolojiyi topluma eğitim yoluyla aşılayacağının farkına vardı. Bu nedenle Tanzimat döneminde başlatılan eğitim reformlarına II. Abdülhamit döneminde de yeni eğitim politikalarının oluşturulmasıyla hızla devam edildi. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan her millet kendi eğitim politikalarını serbestçe uygulayabilirdi. Bunlardan biri de Selanik Bölgesinde yaşayan Rumlardı.

3.2.1.1. Selanikli Rumların Eğitimi ve Okulların Durumları

"Genel ulusal uyanışla ve ekonomik yükselişle birleşen yeni Yunan cemaat örgütlenmesi, eğitim sisteminin gelişmesine yol açtı. Osmanlı devletinin kendisi de, modernleşme ve Avrupalılaşma çabası içinde, okulların kurulmasını destekledi."[208] Metropolitlerin cemaat üzerindeki etkisi yadsınamazdı. Kilise etkisini eğitim alanında da hissettiriyordu. Buna karşılık Rum cemaatinde, Yahudi topluluğundaki hahamların eğitim üzerindeki etkisi gibi büyük bir kontrolü yoktu; hatta aksine Ortodokslar arasında ruhban sınıfından öğretmenler de ender görülürdü. Diğer bir deyişle, Ortodoks Rumların eğitiminde kilise önemli bir role sahip olsa da laik ve modern eğitimin de ağır bastığı söyleyenebilir.

Gayrimüslim cemaat olan Rumların başında bulunan Ekümenik Patrikhane'si Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra tüm Ortodoks cemaat üzerinde yetkili kılınmak üzere kurulmuştur. Bu patrikhaneye bağlı çoğu okulların verdiği eğitim, skolastik nitelikte olup modern, deneysel bilimlerle ilgisi pek yoktu. Bu açıdan bakıldığında eğitim Klasik Yunan ve Latin edebiyatı, felsefe, ilahiyat, tıp, matematik üzerinde yoğunlaşmıştı. Burada eğitim alanların büyük çoğunluğu Rum elitinden ve Rum ileri gelenlerinin çocuklarından oluşmaktaydı.[209]

Somel, çalışmasında Patrikhaneye bağlı okulların eğitim siyasetinin temelinde yatan başlıca kaygılardan bahsetmektedir ve bu endişelerden birinin "18.

[208] Veinstein, s. 134.
[209] Somel, s. 39.

yüzyıl sonlarından başlayarak Rum cemaati bünyesinde zuhur eden Sırp, Bulgar, Arnavut etnik "uyanışları" karşısında cemaatin dinsel bütünlüğünü muhafaza etmek gayreti olduğunu" belirtmektedir. Bir diğer kaygıyı "Rum cemaati dahilinde öteden beri yaygınlaşmakta olan Aydınlanmacı fikriyat ve laik düşünüş karşısında kadim Ortodoks imanını perçinleyerek cemaatin manevi selametini temin etmeğe" bağlar. Söz konusu endişeyle bağlantılı diğer bir olgu "Katolik ve Protestan misyonerlerinin hayli girişken eğitim etkinliklerinin Patrikhane tarafından bir tehdit olarak algılanmasıydı." Bu kaygılara ek olarak "Ekümenik Patrikhane ve ona bağlı kilise örgütünün imparatorluk çapında sahip olduğu yerleşik ekonomik ve siyasi çıkarlarının korunması da gerektiğini ve bunun için Patrikhane'nin kiliseye sadık iyi yetişmiş elitlerin desteğine gereksinimi vardı."[210]

Ekümenik Patrikhane dışında Osmanlı Devleti vilayetlerinde okullar kurulmuştur. Açılan okulların mali sıkıntıları Rum tüccarların destekleriyle giderilmeye çalışıldı. Somel bu yardımların altında yatan sebebi Patrikhane'nin eğitime olan "geleneksel-skolastik yaklaşımı; aydınlanmacı-laik nitelikli fikriyatı Ortodoks maneviyata bir tehdit olarak algılaması; Rum tüccar kolonilerinin dünya ticaretindeki konumlarını güçlendirmeye yarayacak modern, dünyevi ve pragmatik içerikli bilgileri öğretecek eğitim kurumlarına ihtiyaçları" olmasına bağlamaktadır.[211]

Osmanlı topraklarında Patrikhane otoritesinden bağımsız olarak açılan Rum eğitim merkezlerinden biri Selanik vilayetine bağlı Yanya bölgesindedir. Yanya bulunduğu coğrafik konum açısından "İtalya ve Orta Avrupa'ya yakın olduğundan deniz bağlantılarıyla Avrupa rasyonel düşüncesi ve Aydınlanmacı fikriyat Epir bölgesine daha kolayca nüfuz edebiliyordu. 1648'de Yanya'da açılan Epifanos Okulu'nu Epirli bir hayırsever tüccar olan Epifanos Egumenos finanse etmişti." Bunun dışında kentte 1676'da tüccar Manos Gkiumas başka bir modern okul kurdu.[212]

Selanik merkezde bulunan Rum okulları hakkında detaylı bir bilgiyi maalesef bulamamaktayız. Birincil kaynak sıkıntısından dolayı ikincil kaynaklara başvurduk ama burada da maalesef karşımıza farklı rakamlar çıkmaktadır. Meropi'ye göre 19. yüzyıl başında, Selanik'te tek bir Rum okulu olduğu anlaşılıyor. Erkek çocuklarının

[210] Somel, ss. 39- 40.
[211] Somel, ss. 40- 41.
[212] Somel, s. 41.

eğitildiği bu okul, devrim dönemi sırasında faaliyetlerine ara vermek zorunda kalıyor ama 1828'de yeniden açılmıştır. Yedi yıl sonra, okul Aya Tanaş mahallesinde tekrardan düzenlenmiştir. Bu arada Yunan Krallığı Selanik'e ilk konsolosu Theodoros Valianos'u göndermiştir. Bundan böyle, Makedonya metropolindeki Ortodokslarla ile yeni Helen devleti arasındaki ilişkiler giderek kuvvetlenmişti. Eğitim alanında bu süreç, genç Rumlar arasında Helenizm ve Ortodoksluk sevgisini geliştirilmesinde anahtar rol oynayacaktır.[213]

Gilles Veinstein'e göre Rum cemaat eğitiminin amacı sadece kültürel bir gelişim değildi. Diğer amaçlar ise, ulusal bilincin pekiştirilmesi, Yunan Ortodoks dininin desteklenmesi ve Yunan Krallığı ile bağların sağlamlaştırılması idi. Bu nedenlerden dolayı Yunan Devleti eğitimi desteklemiştir. Yazar "Yunan eğitiminin yaygınlaşmasına dinsel eğitimle arasına giderek mesafe koyma, burjuva modelleri temelinde büyük bir modernleşme çabası ve genç kızların eğitimine özel bir dikkat harcama gibi unsurlar eşlik ettiğini"[214] de vurgulamaktadır.

Selanik'te 1828 ile 1912 arasında, 8 anaokulu, 5 kamuokulu, 1 ilkokul, 1 lise, 2 kız okulu, 1 akşam okulu, 3 özel okul, 1 teknik okul ve 2 adet de Makedonya'daki Yunan okullarındaki eğitmenlerin hazırlanmasına yönelik okul kuruldu. Cemaat okullarının denetimi eğitim kurumları meclisi tarafından yapılıyordu ve ilkokul öğretmenlerinin atanması metropolitin yetkisindeydi. Öğretmenlerin kökenleri Selanik, Atina ve İstanbul'dan da olabiliyordu. Öğrenciler ise kentin dışında kalan bölgelerden de geliyorlardı. 1874'te 1003 öğrenci, 1882'de 44 ilkokul öğretmeni ve 2200 öğrenci ve nihayet 1910'da 127 ilkokul öğretmeni ve 3898 öğrenci mevcuttu.[215]

Bir diğer kaynak ise S. Ziogou- Karastergiou'nun Makedonya arşivinden elde ettikleri bilgilerden oluşturduğu değerli çalışmasıdır. 18. yüzyılın başlarında ekonomik ve demografik yenileşme ile birlikte Selanik'te entelektüel Rönesansı da doğdu.[216] Kimilerine göre bu aydınlanma hareketinin altında yatan asıl sebep 18. yüzyılda Makedonya'nın izlediği eğitim politikasıdır. Bilindiği gibi bu dönemde Selanik'teki okullarda egemen olan ideoloji neo- Aristotelism ve bilinen savunucusu ve öğreticisi Yannakos adlı öğretmendir. Bu öğretiye karşı çıkanlardan biri de rahip,

[213] Anastassiadou, s. 62.
[214] Veinstein, s. 134.
[215] Veinstein, ss. 134, 135.
[216] Ziogou- Karastergiou, s. 240.

anti- Aristotelismi savunan Pachomios. Bu iki bilim insanı arasındaki asıl sorunun ne olduğu ve ne zaman ortaya çıktığı hakkında kaynaklarda pek tatmin edici bilgi olmamasına rağmen, Yannakos'un düşüncesi Selanik'te oldukça yaygınlaştı. Kozmopolit bir şehir olmasına rağmen, Selanik'teki Rum eğitimi neden hermetik bir şekilde Aydınlanma fikrine kapandı? 1756'dan sonra Yannakos'un fikri 18. yüzyılın sonlarında egemen olmaya başladı. Bu fikir 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti.[217]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında yaşayanlar önemli bir dönüm noktası geçirdiler. Selanik' teki eğitim politikasını daha sistematik bir şekilde geliştirmeye çalıştılar. Okulların gelişimi için gerekli finansal kaynaklar kilise ve zengin Rumlar tarafından karşılanmaya çalışıldı. Gelirlerin artmasıyla beraber birçok okul kuruldu; örneğin kimsesiz ve yoksul kız çocukları için 1854 yılında "School for Destitute Girls" adında bir okul açıldı.[218]

19. yüzyıla kadar kentte lise seviyesinde sistemli bir şekilde eğitim veren okul yoktu. Okul müdürü olan N. Nikoklis ve Margaritis Dimitsas bu boşluğu doldurmak için disiplinli bir şekilde çalışmalar başlattılar. En başta ekonomi problemini çözmeye çalıştılar. 1870'lerden itibaren Rum eğitimi büyük bir şekilde gelişme gösterdi; Lise seviyesinde okullar ve öğretmen okulları kuruldu, ilkokul ve lise seviyesindeki okulların programlarında radikal değişiklikler yapıldı. Bu dönemde anaokullarına da özel önem verildi. Dil eğitiminde önemli rol oynayan anaokullarının sayısı gittikçe arttı. Bunlara ilaveten, yeni yüzyılın başında biri kız diğeri erkekler için olmak üzere iki tane öğretmen okulu açtı. 1903'te "Gece Okulu" kuruldu. Sırp ve Bulgar propagandanın yoğun bir şekilde görüldüğü yerlerde Rum okulları açılmaya başladı. Buralarda ilkokul ve ticaret lisesi seviyelerinde okullar kurulması için çalışmalar başlatıldı. Kısaca toparlarsak 1911-12 verilerine göre Selanik şehrinde Rum milletine ait okullaşma verileri şöyledir; toplam 3275 öğrencisiyle 11 umumi okul, 65 öğrencisiyle öğretmen yetiştirme okulu, 475 öğrenci ile özel Rum okulları (260 öğrenci ise diğer toplulukların özel okullarına devam etmektedir). Kısaca toplam 4,075 toplamda öğrenci eğitim görmektedir.[219]

Selanik'teki Rum okullarını aşağıdaki tablo ile daha rahat görebiliriz;

[217] Ziogou- Karastergiou, s. 241.
[218] Ziogou- Karastergiou, s. 243.
[219] Ziogou- Karastergiou, ss. 245-246.

Tablo 11: Rum Komunal Okulları

Okul adı	**Seviye**	**Öğretmen sayısı**	**Öğrenci sayısı**
Lise (1845)	Lise	13	245
Kız Lisesi (1854)	Lise	15	667
Merkez Erkek Okulu(1825)	İlkokul	10	517
Aghia Triada İlkokulu	İlkokul	1	182(73 erkek,109 kız)
Aghia Triada Anaokulu	Anaokulu	4	526(126 erkek,400 kız)
Analipseos İlkokulu	İlkokul(karışık)	1	75 (39 erkek,36 kız)
Analipseos Anaokulu	-	5	212 (116 erkek, 96 kız)
Vardari İlkokulu	-	1	74 (39 erkek,35 kız)
Vardari Anaokulu	Anaokulu(erkek)	3	145
Ippodromiou Anaokulu		2	107 (42 erkek, 65 kız)
Moni Vlatadan	Anaokul(karışık)	2	210
Aghia Theodora Anaokulu	-	1	57 (26 erkek,31 kız)
Kipon Anaokulu	-	1	23 (11 erkek, 12 kız)
Gece okulu	-	3	37(20 erkek,17 kız)

Total: 63 öğretmen; 3068 öğrenci (1514 erkek; 1553 kız).

Tablo 12: Rum Devleti Okulları

Erkek Öğretmen Okulu (187)	-	8	85
Model Öğretmen Okulu	Öğretmen okulu	1	32
Kız Öğretmen Okulu	Öğretmen okulu	2	36
Aghios Pavlos (1905)	El sanatları okulu	-	40

Tablo 13: Özel Okullar

Maraslio Pratik Lisesi St. Noukas	-	16	165
Model Kız Okulu St. Noukas (1905)	-	12	95
Atina Konstantinidou Praktik Lisesi	-	18	60

Total: 121 öğretmen; 3857 öğrenci (2160 erkek; 1697 kız).
Kaynak: Ziogou- Karastergiou, ss. 245-246.

Bunun dışında Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye Selanik'e bulunan Rum okullarından sadece üç tanesi verilmiştir. Bunları tablo ile daha rahat görebiliriz:

Tablo 14: Mekatib-i Gayri Müslime (Rum Okulları)

Mektebin İsmi	**Mensubu Olduğu Cemaat**	**Namına Ruhsat Verilmiş olan Müdir Mes'ul**	**Mektebin Derecesi**	**Aded-i Talebe**		**Mektebin Tarihi Küşadı**
				Zükur	**İnas**	
Rum İdadi	Rum	Metropolid	İdadi	121	?	289
Rum İdadi	Rum	Metropolid	İdadi	?	231	?
Ticaret Mektebi	Rum	Istifan Loka? Efendi	Rüşdi	112	?	311

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319, s. 524.

Rum Ortodoks Cemaatinin, tıpkı Yahudi cemaatinde olduğu gibi, başında bulunan dini lider (Rum Patriği) cemaatin hukuki ve mali işlerinin yanı sıra eğitim sistemiyle de ilgiliydi. Burada küçük bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır; Bazı kaynaklarda Ortodoksların hepsi Rum olarak tabir ediliyor; cemaat içinde Rumca konuşanlar dışında Sırplar, Arnavutlar, Bulgarlar, Karamanlılar bile Rum olarak

gözükmekteydi. Bu yüzden burada kullandığımız Rum Ortodoks sadece Selanik'te yaşayan Yunanlıları mı yoksa Rum milleti başlığı altında farklı toplulukları da mı kapsadığı belirtilmemiş ve kaynaklarda Rum diye geçtiğinden biz de Rum olarak adlandırdık.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesinde Rumlara haklar verilmişti. Osmanlı Maarif Nazırlarından Zühdü Paşa'nın 1894'te kaleme aldığı bir raporda Rum milleti mekteplerine verilen haklar şöyle açıklanmıştır: "…*mekatibin ders programları Patrikhane ve metropolidhanelerce tanzim veya tasdik ve muallim ve muallimeleri diploma ve şehadetnameleri yine anlar tarafından tasdik olunacağı*…" [220] Görüldüğü üzere uygulamaların hepsi metropolitlere ve patrikhanelerin gözetimine verilmiştir.

Bu uygulama Abdülhamid döneminde de devam etmesine rağmen kontrol ve denetim elden bırakılmadı. Balkanlardaki bağımsızlık mücadelelerin patlak vermesiyle beraber, bölgedeki denetim ve uygulamalar Sultan Abdülhamid döneminde daha da hissedilir oldu. "Selanik vilayetinin Vodina ve Karacaabad kazalarındaki Rum mekteplerinde ruhsatsız yayınlar okutulmaması, öğrencilere zararlı düşüncelerin verildiği kitapların toplatılması"[221] gibi denetimin hissedildiğini ve uygulandığını görülmektedir. Rum okullarında okutulan kitaplar Osmanlı Devleti'nce zararlı bulunmuş ve bunun okutulması, şehre sokulması engellenmek istenmiştir. Burada dikkati çeken nokta; kitapların gerçekten zararlı olması değildir; İmparatorluğun vilayetlerde bile gayrimüslim tebaaya yönelik denetim ve kontrol mekanizmasını elinde tutmasıdır.

Gayrimüslim cemaatlerine verilen ayrıcalıklardan yararlanan Rum Ortodoksların okullaşma faaliyetleri hızlı bir şekilde arttı. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine göre, "Selanik'te 53 Rum okulu bulunmaktaydı. Bunların 2646'sı inas; 3275'i zükur olmak üzere toplam 5921 öğrenci bulunmaktadır. Öğretmen sayısına baktığımızda 48 inas; 85 zükur olmak üzere toplam 133 muallim bulunmaktadır."[222]

Rum okulları niceliksel olarak artıyordu ve bu durumla birlikte eğitim kalitesi de artmaktaydı. Çok iyi dil eğitimi veren Rum okullarında eğitim kalitesini

[220] Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara, 1990, ss. 175-76.
[221] **BOA, MF. MKT.** , 895/27, 1323 N 23.
[222] **BOA, TFR1SL**, Cilt: 2, 14. 1345/1.

yükseltmek amacıyla yeni düzenlemelere girişilmiştir. Rum okullarındaki hem nicelik hem de nitelik açısından bu artış bir tür rekabete yol açmış ve Müslüman okulların açılışını da hızlandırmıştır. Örneğin "Selanik'in Görice Kazasında gayrimüslimlere ait muntazam mektepler bulunmasından dolayı İslam köylerinde de bütçenin sıkışıklığına bakılmaksızın on adet ibtidai mektebi inşa olundu."[223]

Bazı kaynaklarda, Selanik'teki Rum okullarında okutulan ders kitaplarının ve içeriklerinin, Türkleri ötekileştiren, cemaatler arasında düşmanlık yaratan, zihinlerin milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleriyle doldurulmaya çalışan metinlerden oluştuğunu belirtmektedir. Örneğin 1893 tarihli belge, Rum okullarında okutulan bir kitap hakkında bilgi vermektedir. Bu kitap Yunanistan'da basılmış, önsözü Rum Patriği Efendi'ye sunulmuş ve Patriğin izniyle İstanbul, Selanik ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde bulunan Rum okullarında ders kitabı olarak okutulmakta olan 5 ciltlik bir eserdir. Bu kitabın okutuluyor olması okula devam etmekte olan Rum çocuklarının Osmanlılar ve Türkler aleyhine düşmanlık içeren hislerle yetiştirildiğini iddia etmektedir.[224]

Rum Ortodoks cemaatine ait okulların eğitim- öğretim faaliyetleri üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu tek noktada birleşmişlerdir: "okulların siyasi ve yıkıcı faaliyetleri." Örneğin Polat Haydaroğlu ve H. Vahapoğlu kitaplarında, bu toplulukların okullarında Osmanlı Devleti aleyhine dair zararlı eğitim verildiği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti ise bu zararlı faaliyet içinde bulunan cemaatin eğitim- öğretim faaliyetlerini denetim altında tutmak için büyük çaba sarf etmiştir.

3.2.1.2. Selanikli Rum Kızların Eğitimi Üzerine

Selanikli Ortodoks Rumların eğitim-öğretim faaliyetlerindeki gelişmelerinde kızların eğitimine verilen önem göz ardı edilemez. Meropi'ye göre Selanik'te ilk kız

[223] **BOA, MF. MKT**. , 373 / 57, 1315 C 06. Görice kazasında bil- cümle gayri müslimanda müntazam mektepler mücerred iken ehl-i İslam köylerinde hiçbir mektep bulunmadığı cihetle radden cehalet ve dehşette pûyan olduklarından kaza-i mezkûr dahilinde on aded mekteb-i ibtidai tesis ve muallimlerine 150'şer guruş maaş tahsis edileceği…

[224] Dr. Halil Özgeçoğlu, " II. Abdülhamid Devrinde Gayrimüslimlerin Eğitimlerine Dair Yayımlanmamış İki Belge", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 187, Ağustos 2010, ss. 90-96. Eserde geçen bir bölüm " *"Anam Türklere hıdmet edemem, yapamam, kudretim yok, takatim kalmadı. Tüfengimi alıp hırsız olacağım, dağlarda ve yüksek dağlar eteklerinde ikamet edeceğim. Kaçacağım. Anam ağlama. Yalnız bana dua eyle, çok Türk keseyim."*

okulu 1845'te açıldı ve bu okul da Aya Tanaş mahallesindeki bir evdeydi. Marigho Karaniko tarafından cemaate bağışlanmış olan okulun tüm masrafları (personel ücretleri, binanın bakımı, vs.) Romanya'da ölen Elisavet Kastritsiu'nun vasiyetinden karşılanıyordu. Buna bir diğer örnek olarak, erkek çocukların okulu da cemaatin ileri gelenlerinin yardımlarıyla devam etmekteydi.[225] "1840'larda kurulan ilk kız okulu organizasyon açısından zayıftı ve zaten uzun süreli bir okul değildi. Bundan sonra kurulan okullar ise eğitim amaçları açısından erkek okullarından daha farklı olmalarına rağmen, daha sistematik ve daha uzun ömürlüydü."[226]

"1908 yılında Selanik'teki Rum Ortodoks cemaatinin desteklediği beş ilkokulda ve iki lisede 3600 öğrenci eğitim görmekteydi. Diğer bir deyişle Rum okullarının 3600 öğrencisi 18 bini aşmayan bir nüfusa tekabül etmekteydi."[227] Fakat bu sayı Selanik salnamelerinde geçen sayı ile uyuşmamaktadır. Salnamelerde geçen rakam toplamda 5921 Rum Ortodoks öğrencidir.

Kız eğitimine dönecek olursak; Rum kızların eğitimindeki değişim ve dönüşüm hususu kısaca şöyle özetlenmekteydi;

> *Tanzimat'tan önce ancak varlıklı ve kültürlü aileler kızlarını özel öğretmenlerden aldıkları eğitimle yetiştiriyordu. Diğer ailelerin kızları ise kilisenin içinde ya da yanında kurulmuş cemaat okullarında ruhbanın verdiği temel dini bilgileri içeren bir eğitim alıyorlardı. Tanzimat ile birlikte kız-erkek tüm çocuklara ilkokul zorunluluğu getirildi. Okula başlama yaşı erkeklerde 7-11, kızlarda 6-10 yaş olarak belirlenmişti. Rum kızlarının eğitimi bu tarihten itibaren Rum Patrikhanesi'nin de gündemine girdi. Nitekim, 1862 Rum Patrikliği Nizamnamesi'nde fukara kızların eğitim görmeleri için patrik, metropolitler ve karma meclisin denetiminde münasip görülecek yerlerde okullar açılmasını karara bağlamıştı.*[228]

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde kızlar için sıbyan mekteplerinde (gayrimüslim kız öğrencileri de ilgilendiren) bazı düzenlemelere gidildi. Nizamnameye göre, "her mahalle ve köyde en az bir okul, Müslüman-Hristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir okulun bulunması; bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, birini kızlara, ötekinin erkeklere ayrılması; mektepler yapılıncaya kadar, karışık oturmamak koşuluyla, kızların erkek çocuklarla aynı okula gitmeleri"

---

[225] Anastassiadou, s. 62.
[226] Katerina Dalakoura, "The Moral and Nationalist Education of Girls in the Greek Communities of the Ottoman Empire", **Women's History Review**, Cilt: 20, Sayı: 4, s. 653.
[227] Anastassiadou, ss. 172-173.
[228] Macar, s. 784.

kararına varılmıştır.[229] Bu nizamnamenin ardından, 1870'li yıllarda Rum kızlar için ilk ve ortaokul düzeyinde okullar açılmaya başlanıldı.

Ortodoks cemaatine bağlı Rum kızların okullara gitmeleri için herhangi bir zorunluluk yoktu. "Eğitim parasız ve zorunlu değildi. Milliyetçilik etkisi yayıldıkça çocukların okullara gitmesi için kamu okullarındaki ücretler azaltıldı. Böylece çocukların okullaşma oranının arttırılması hedeflendi."[230]

"Rum cemaati içinde kız okullarının, kız öğrenci ve öğretmen sayısının bu kadar hızlı artmasının birçok nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan biri 19. yüzyılda Avrupa'da ve Osmanlı'da ortaya çıkan toplumsal değişim ile beraber kadının toplumdaki görünürlüğünün artmasıydı."[231] Selanik'te çıkan *Kadın* dergisi ya da dönemin gazeteleri olan *Zaman, Rumeli* ve *Yeni Asır* gibi gazetelerde kadın meseleleri ve temaları ile ilgili yazılar daha sık görülmeye başlandı. Kadın artık yavaş yavaş evden uzaklaşıp sosyal ve kültürel aktivitelere yönelmeye başladı. Okullardan mezun olanlar dernekler ve cemiyetler kurmaya başladılar. "Halkın mesleki, toplumsal ve genellikle kültürel nitelikli olaylara katılması, 1880'den itibaren çok yoğundu. Kentin içinde ve çevresinde toplam olarak faal 22 eğitim, sportif, müzik, tiyatro ve insani amaçlı yardım derneği sıralanıyordu."[232] Kadınların kurduğu derneklerin yanı sıra, kız eğitim faaliyetlerinin birkaç koldan yürütüldüğü söylenebilir. "Bunlar, giderek etkinliği azaltsa da Patrikhane ve kiliseler, edebiyat ve kültür cemiyetlerinin yanı sıra, kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu karma üyeli cemiyetler aracılığıyla oldu."[233] Böylece kadının toplumun değiştirilmesindeki rolü ve gücünün farkına varıldı.

Diğer bir neden ise kadının toplumun değiştirilmesindeki rolünün etkisidir. "Yeni nesillerin üretiminde ve yetiştirilmesindeki öneminin anlaşılmasıyla, kadına modern kültürün aktarıcısı rolü verilmişti. Kadına toplumdaki rolünün ne olduğunun anlatılması ve benimsetilmesinin yolu ise eğitimden geçiyordu. Bu yüzden cemaat içinde kız çocukların eğitimine ilişkin önemli atılımlar gerçekleştirildi."[234]

[229] Macar, ss. 785-786.
[230] Dalakoura, s. 652.
[231] Macar, s. 786.
[232] Veinstein, s. 135.
[233] Macar, s. 787.
[234] Macar, s. 788.

Selanik'te sayıları artan okullarda kız öğrenciler için öğretmene duyulan ihtiyaç diğer önemli nedenden biri olabilir. Oya Macar Dağlar şöyle açıklamaktadır; "yeni açılan okullardaki öğretmen ihtiyacının giderilmesi, kadının eğitilmesini zorunlu hale getirdiğini ve bu yüzden öğretmen okullarına büyük önem verildi."[235] "Kızlara meslek kazandırma amacının genellikle öğretmen okullarıyla sınırlandırıldığını ve böylece öncelik kızları bir meslek sahibi yapmak değil, yeni nesillere cemaatin ideolojisini aktarabilecek, kültür düzeyi yüksek, iyi bir anne ve donanımlı bir ev kadını yetiştirerek, cemaatin kalitesini yükseltmekti".[236] Bu yüzden "kız okullarının ders programları da kadının rol modeline uyumlu hale getirildi; Ortaokul ve lise düzeyindeki okulların ders programlarına pedagoji, teknik, ev idaresi, sağlık ve bebek bakımı gibi dersler konuldu. Hatta bazı kız okullarında ev kadını yetiştirme bölümleri açılmıştı."[237]

19. yüzyılın ortalarında kurulan okulların amaçları belgelerde şöyle ifade edilmekteydi: " bu binanın amacı… ahlaki ve entelektüel eğitim…" ya da diğer ifade şekli "…bu kız okulunun asıl amacı ahlaki ve entelektüel kız eğitimidir… ulusal ve dini bilince sahip olarak…."[238] Ders programlarına bakıldığında kızların ahlaki ve entelektüel eğitim almalarına yönelik olduğu görülebilir. Ortodoks dininin daha iyi öğrenilmesi, Hristiyan öğretilerinin benimsenip uygulanmasına dayalı derslerin okul müfredatlarında yoğun bir şekilde uygulandığı söylenebilir.[239]

Kızların eğitiminin ilk yıllarında okul müfredatında bulunan fizik, geometri ve matematik gibi dersler daha sonraki yıllarda kızlar için zor olduğu düşünüldüğünden dolayı müfredattan çıkartılıyor. Buna rağmen eğitim genç kızlara ahlaki ve dini öğretileri öğretmenin en önemli yolu olarak görülüyordu. Toplumun kızlardan beklediği normlar, sağduyu, alçakgönüllülük, edep ve ahlak, hoşgörü, aileye/ataya bağlılık ve saygı, yardımseverlik, eğitim yoluyla aşılanabilirdi ve bu yüzden kızların eğitimine büyük önem veriliyordu. Eğitimli kızlar böylece toplum içinde nasıl giyinileceğini, nasıl hareket edeceğini öğrenebilecekti.[240]

[235] Macar, s. 789.
[236] Macar, s. 789.
[237] Macar, s. 789.
[238] Dalakoura, s. 654.
[239] Dalakoura, s. 654.
[240] Dalakoura, s. 655.

"1860'lardan itibaren kızların eğitim almasının temel amacı (toplumsal ahlakın ve dini vazifelerin öğretilmesi) yerini daha çok ulusal bilinci aşılamaya bıraktı. Kadın eğitiminin asıl politikası değişmeye başladı. Diğer bir deyişle kadın artık iyi bir anne ve donanımlı bir ev kadını olarak görülüyordu."[241] Rum Ortodoks kültürünü yeni nesillere aktaracak kızlar için ders programları da değiştirildi. Kız okullarının ders programları kadının rol modeline uyumlu hale getirildi. Ders programlarına pedagoji, teknik, ev idaresi, sağlık ve bebek bakımı gibi dersler konuldu. Ama eğitimin asıl amacı, özellikle 1870'lerden itibaren, kızlara milliyetçi duyguları aşılamak ve Rum-Ortodoks öğretilerini öğretmek olarak görülmeye başlandı. Diğer tüm hedefler (ahlaki, entelektüel ve mesleki amaçlar) geri planda kaldı ve milliyetçilik duygusu aşılanmaya başlandı.[242]

Okul müfredatında milliyetçilik duygularını aşılayacak dersler konuldu. Okullarda her fırsatta Helen kültürü aşılanmaya başlandı. Ortodoks Rum cemaatine kendi köklerini hatırlatan temel eserler okutularak kimlik oluşturulmaya çalışılıyordu; örneğin müzik derslerinde ulusal marşlar öğretilerek kızlara kimlik yaratılıyordu. Kızlara verilen eğitimin önemi çiftçinin kızından bakanların kızına varıncaya kadar tüm cemaate yayıldı. [243] Balkan devletlerinde hızla yayılan milliyetçilik dalgalarından özellikle Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden etkilenen Selanik Ortodoks Rumları okullarında ulusal bilinci kız öğrencilerine aşılamaya başladı.

Yukarıda görüldüğü üzere Ortodoks Rum cemaatine tabii kızların eğitimine büyük önem verilmesinde yatan asıl amaç, onlara bir meslek kazandırmak değildir. Kızlara meslek kazandırma hedefi, öğretmen yetiştirmekle sınırlı tutulmuştur. Daha çok Ortodoks Rumların kültürlerini arttırmak amacı sezilmektedir. İyi bir eş, iyi bir anne yetiştirme yoluyla kendi kültürüne bağlı nesiller yetiştirilecekti. Diğer bir deyişle, okulların tek hedefi kızlara meslek kazandırmak ya da onları eğitmek değil, bu okullarla bölgede nüfuz sahibi olduklarını göstermeye çalışacaklardı.

[241] Dalakoura, s. 656.
[242] Dalakoura, s. 656.
[243] Dalakoura, s. 658.

3.2.2. Selanik'in Slavları

Normanlar, Latinler, Venedikliler, Türkler gibi çok değişik egemenliklerin altında olan Selanik bölgesi Slav krallıklarının, Sırpların ve Bulgarların yönetiminde asla olmadı. Slavlar, Solun adını verdikleri kente her ne kadar hakim olamazlarsa da bölgede etkin ve kalıcı bir rol oynadılar. [244] IX. yüzyılda, Slav kitlelerini Hristiyanlaştırma çalışması iki kardeş olan aziz Kiril ve Methode, kutsal metinleri halkın diline çevirerek Slav lehçesinin edebi diller arasına girmesini sağladılar. Böylece, eski Slavca'ya temel teşkil etti.[245]

Veinstein, Selanik'teki bazı göstergelerin kentte küçükte olsa bir Slav topluluğunun varlığına işaret ettiğini söyler. Bunun başlıcaları arasında; 1817'de Terzi Esnafı Birliği'nce hazırlanan vefatlar listesinin, Yunan alfabesiyle yazılmış olmasına rağmen, Slavca düzenlenmiş olması; 1833'te bir Rus kesişin, kentteki Slav çocuklar için bir okul kurması; Slav matbaası 1838 ile 1841 arasında kentte faaliyette olan matbaanın yoğun bir şekilde faaliyetlerine devam etmesi sayılabilir. Buna ek olarak yazar, bu matbaa sayesinde Osmanlı Balkanlarındaki Slavların kültürel ve ulusal uyanışına katkıda bulunulduğunu belirtir.[246]

Meropi Selanik'teki nüfus verilerinin birbirinden ayrı ve değişken olmasının en önemli nedenlerinden birini Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ve Osmanlı yetkilileri tarafından Rum milletinden ayrı, yeni bir Ortodoks milletin tanınmasına bağlamaktadır. Bu yüzden "bölgedeki diğer Slavca konuşanlar, ne Bulgar ulusal kilisesi içinde ne de Sofya hükümetince kabul gördüklerinden, kendilerini ulus olarak tanımlamakta güçlük çektiklerini" belirtir.[247] Bu durumda Bulgar Eksarhlığı etrafında bir araya gelmiş Bulgarlar hariç, Selanik'te kalan Slavca konuşan toplulukların kesin olarak saptanmasının zor olduğu görülmektedir.

[244] Veinstein, s. 138
[245] Veinstein, ss. 138-139.
[246] Veinstein, s. 139.
[247] Anastassiadou, s. 356. Demografik sayımların keskin değişimler gösterip belirsizliği beslemesinin nedeni kısmen, söz konusu kişilerin ulusal aidiyetleri açısından nerede olduklarını bilmemeleri ve kendi davalarına taraftar toplamaya çalışan Yunan, Sırp ya da Bulgar propagandacıları için kolay bir yem oluşturarak, farklı kimlik ölçütleri arasında bocalamalarıdır.

3.2.2.1. Selanik Bulgar Cemaati ve Eğitimleri Üzerine

Osmanlı İmparatorluğu'nda tebaa dini inançlarına göre sınıflandırıldıklarından (millet sistemi) dolayı Rumlar ile Bulgarlar arasında asla ayrım yapılmazdı. Selanik'te yaşayan Bulgarlarla Rumların hepsi aynı etnik grup adı altında belirtilmiştir. Her iki dini grup "Rum" olarak adlandırılmıştır.[248]Selanik'teki Bulgarların kesin nüfus sayısını saptamak gerçekten de zor. Tabi bu zorluk aslında bilgi eksikliğinden kaynaklanmıyor; 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra çok sayıda etnik harita ve istatistikliğin mevcut olması bu durumun daha da zorlaşmasına yol açmaktadır.

Bulgarlar Selanik'te hiçbir zaman yoğun değillerdi. 1870'lerden önce, "Selanik Bulgarlarının hemen hemen tümü, Rumların en kalabalık olduğu Egnatia Caddesi'nin kuzeyindeki Aya Nikola Rum mahallesinde oturuyordu. Demek ki bu ilk çekirdeğin –ki bileşimi Osmanlı döneminin sonuna kadar değişmemiştir- temel özelliği Rumlarla fiziksel yakınlıktır."[249]

Bulgar cemaati, Selanik'in sosyo- ekonomik gelişmesiyle beraber kentte hızlı bir büyüme yaşadı. "1911'de Bulgar Konsolosunun sekreterine göre, 10.500 kişi idiler, yani 128.000 olarak tahmin edilen toplam nüfusun % 6,2'si. Bulgarların 4 kilisesi vardı ve kentin kuzeyindeki mahallelerde yaşıyorlardı, aslen artalandan (özellikle Kukuc- Kilkis) ya da Batı Makedonya'dan (Debar) gelmişlerdi."[250] Diğer bir araştırmaya göre, 20. yüzyılın başlarında Selanik'te toplam 130.000 kişi yaşamaktaydı. Bazı tahminlere göre bunun yaklaşık 80.000'i Yahudi, 30.000'i Rum, 20.000'i Müslüman ve sadece 1.000 kadarı Bulgar'dı ki bunlarda genellikle Ekzarhlığa bağlıydı. Buna karşılık, aynı dönemde Bulgarlara ait resmi istatistik verilerine göre, Bulgar sayısı 10.000 ve Rum sayısı ise sadece 16.000 civarındadır.[251]

Yukarıda zikredilen toplulukların farklı kriterler kullanmasından dolayı ortaya birbirinden farklı rakamların ortaya çıkması çok normal ve doğaldır. Rumlar nüfusu hesaplarken ulusal bilinci göz önüne alırken, Bulgarlar sadece kullanılan dili kriter olarak almaktaydı. Buna ek olarak, yukarıda da değindiğimiz gibi, Osmanlı

[248] Anastassiadou, s. 352.
[249] Anastassiadou, s. 353.
[250] Veinstein, s. 142.
[251] Iakovos D. Michailidis, "From Christians into ethnic members: Creating borders within the city of Thessaloniki (1800-1912)", **Aristotle University of Thessaloniki**, s. 173.

belgelerinde imparatorluğun Ortodoks inançlı tüm toplulukları, dilleri ne olursa olsun Rum olarak görülüyordu. Diğer bir deyişle Yunanca konuşanlarla Slavca konuşanlar arasında ayrım yapılmıyordu. Böylece ortaya farklı rakamlar, veriler ve yorumlamalar çıkıyordu.

Bu duruma Ortodoks nüfuslarını kapsayan bir defter güzel örnek teşkil etmektedir. Bu deftere göre toplam 3571 erkekten sadece 7 kişi Bulgar kimliğine sahip olarak gösterilmiş. Diğer bir deyişle, 1835'te yapılan bu sayıma göre Selanik'te yalnızca yedi Bulgar bulunmaktadır. Meropi buna inanmanın saflık olacağını vurguluyor ve defterde bu kişilerin neden ayrı yer aldıklarını sorgulamaktadır; "Yalnızca dini aidiyetin önem taşıdığı koşullarda, Osmanlı idari görevlilerinin vergi mükelleflerinin etnik aidiyetiyle ilgilenmeleri için hiçbir neden yoktu. Eğer katip bazı kişilere Bulgar etiketini yapıştırmışsa, bunun nedeninin yalnızca bu kişilerin kendilerini böyle tanımlamaları olduğunu haklı olarak ileri sürebiliriz" der.[252]

Veinstein, Bulgar ulusal talepleri arasında Selanik'in ayrıcalıklı bir yere sahip oldığunu vurgulamaktadır. Bunun en önemli sebebini ise şöyle açıklamaktadır; "bütün Makedonya'nın stratejik ve ticari kilidi, hararetle göz dikilen Selanik, onların da vitriniydi. Orada, Osmanlı mirası önünde, uluslararası kamuoyunun gözünde ciddi, saygın bir aday olarak gözükmek önem taşıyordu. Bir de şu vardı; Yunan ve Sırp ulusal propagandası ile rekabet, bu kentte özellikle yoğundu."[253]

Selanik'teki Bulgar okullarına geçmeden önce imparatorluktaki Bulgar okullarına değinmek gerekmektedir. Bulgarların ilk okulları, 1835 yılında açılan okuldur. Bu okul, bir Bulgar tüccarı olan Vassil Apriloff'un, 1834'te İstanbul'u ziyareti sırasında, devletten izin almasından sonra kurulmuş olan bir ortaokuldu. 1889- 1916 yılları arasında varlığı tespit edilen Bulgar okulu sayısı ise 212 idi. 1906-1907 Maarif Nezareti istatistiğine göre, Edirne'de 19, Gümülcine'de 2, Kırklareli'nde 4, Dedeağaç'ta 3, İstanbul'da 2 karma Bulgar okulu bulunmaktaydı.[254]

"Bulgarların Rum Ortodoks kilisesinden ayrılıp ayrı bir kilise kurmalarının önemli nedeni Patrikhane'nin Bulgar eğitim kurumları üzerinde baskı kurması olabilir. Osmanlının millet anlayışından dolayı dini inanış anlamında ayrılmak

[252] Anastassiadou, s. 352.
[253] Veinstein, s. 143.
[254] Halil Özgeçoğlu, **Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, s.33.

gerekiyor ki böylece kültür ve etnik açıdan ayrılma söz konusu olsun."[255] Yazar, devamında şunları aktarır; "böylece Patrikhaneden ayrılıp Bulgar Eksarhlığını kurarak Bulgarlar eğitim konusunda özgür olabileceklerdi; kendi dillerinde eğitim alıp kendi kültürlerini rahatça yaşayabileceklerdi. 1849 yılında kurulan ilk Bulgar kilisesi 1860'da ayrılığını resmen ilan etti." Ama Osmanlı Devleti'nin bu ayrılığı kabul edişi 1870 yılında olmuştu.[256]

Selanik'te Bulgar eğitimine geri dönecek olursak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan bilgiye göre "Bulgarlara ait aded-i mekatib 12'dir. 345'i inas, 558'i zükur toplam 903 öğrenci bulunmaktaydı. Öğretmen sayılarına baktığımızda 11'i inas, 32'si zükur olmak üzere toplam 43 öğrenci bulunmaktadır."[257] İkincil kaynaklarda ise bundan farklı rakamlarla karşılaşmaktayız. Aristotle Üniversite'sinde yapılan bir araştırmaya göre, 20. yüzyılın başında Selanik'te toplam 6 okul ve 698 öğrenci bulunuyor.[258] Osmanlı Maarif salnamelerine baktığımızda Bulgarlara ait birkaç idadi seviyesinde okulun olduğu söylenebilir.

Tablo 15: Selanik'te Bulgarlara ait 6 Okul Bulunmaktadır:

Okulun Adı	**Seviyesi**	**Öğretmen Sayısı**	**Öğrenci Sayısı**
Lise	Meslek Lisesi	13	127
Kız Okulu	-	14	183
Ticaret Okulu	3 sınıftan oluşur	-	36
Vardari İlkokulu	Karışık	-	70 (37 erkek,33 kız)
Aghiou Athanasiou	İlkokul	-	229(125 erkek, 104 kız)
Hamidiye İlkokulu	-	-	153 (66 erkek, 87 kız)

Kaynak: Zigious- Karastergou, s. 253.

[255] Uğur Özcan, "1878- 1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerinde Etkisi", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVAD)**, Cilt:2, Sayı: 1, 2013 s. 378.
[256] Özcan, s. 378.
[257] **BOA, TFR1SL**, Cilt: 2, 14. 1345/1
[258] Michailidis, s. 173.

Selanik vilayet salnamesinde Bulgarlara ait adı geçen okullar yukarıdaki tablo ile aynıdır. Sadece Ticaret Okulunun adı geçmemektedir. Vardar Kapusunda vaki' olan "Bulgar zükur ve inas ibtidai mektebi" kısaca adıyla Vardari İlkokulu'nun başlıca muallimleri arasında Basmaporof Efendi, Şevik (?) Efendi ve muallime Ele (?) Namasanova isimlerini sayabiliriz. Hamidiye Mahallesindeki Bulgar zükur ve inas ibtidai mektebinin (Hamidiye İlkokulu) muallimleri Hacı Gorkif Efendi, Atanaş (?) Macarof Efendi ve Madmazel Hıristova'dan oluşmaktadır. Ayatanaş mahallesindeki Bulgar zükur ve inas mektebinin muallimleri arasında muallim Petrakof Efendi ve muallime madmazel Şarapova adı geçen muallimleridir. Bunların dışında Selanik salnamesinde okul müdirinin Lazar Payakof Efendi olduğu Bulgar Zükur Mektebi İdadisi ile okul müdirinin Istayakof Efendi olduğu Bulgar İnas Mektebi İdadisinin adı geçmektedir.[259]

Maarif Salnamesinde Selanik kazasında bulunan Bulgar okulu sayısı sadece 2 tane olarak verilmiştir. Bunlardan birisinin adı Bulgar idadisidir. Metropolid namına ruhsat verilmiş olan idadi okulun 221 zükur öğrencisi bulunmaktadır. İnas öğrenci sayısı belli olmayan okulun küşad tarihi de meçhuldür. Salnamede Bulgarlara aid adı geçen diğer okulda idadi seviyesidedir ve verilerde sadece inas sayısı belli zükur kısmı ise belirtilmemiştir. 153 inas öğrenciye sahip olan idadi okulun kuruluş tarihi de meçhuldür.[260]

Selanik'te Patrikhane (Patriarchate) ve Ekzarhlık arasında bir ayrım söz konusuydu. Rumlar çoğunlukla Patrikhaneye bağlıyken, Bulgar Ekzarhlık ile özdeştirildi. 1871'de kentin ilk Bulgar okulu kuruldu ve 1876'da ilk Ekzahlık Kilise'si açıldı.[261] Bu kilise, sadece ibadet yeri değil aynı zamanda Bulgarların kentte tanınmasına yol açmaktaydı. Diğer bir deyişle Bulgar Eksarhlığı'nın tanınması Bulgar milletinin tanınması demekti.

1880'de Selanik'te Bulgar Ekzarhlığı tarafından idare edilen Bulgar Lise'si yatılı bölümünde Makedonya'nın en iyi öğrencileri kalıyordu. Bu öğrencilere bu okulda vatanseverlik duyguları aşılanıyordu. Veinstein bu durumun "Selanik'te Makedonya entelijensiyası için gerçek bir fidelik" olduğunu vurgular. Bu okulda Latince, Yunanca, Fransızca ve Türkçe'nin yanında matematik, fizik ve kimya

[259] **Selanik Vilayet Salnamesi**, sene 1318, 16. def'a, ss. 350-351.
[260] Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319, s. 524.
[261] Michailidis, s. 172.

öğretiliyordu. Bunun yanı sıra okul, iyi donatılmış bir laboratuvara, biyoloji salonuna ve meteroloji istasyonuna sahipti. Veinstein, okulu anlatırken şöyle der; "tek bir kelimeyle ifade etmek gerekirse, Osmanlı Sultanisi ile Yunan lisesi ile ya da Avrupa okulları ile kıyaslandığında, Lise'nin yüzünü kızartacak bir şey yoktu."[262]

Buna ilave olarak, 1881'den itibaren[263] kurulan bir kız lisesi ve 1904'te kurulan bir ticaret lisesi ile kentte eğitime önem verildiği görülüyor. Bunun yanısıra beş ilkokuldaki ve Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenciler de eklendiğinde, 1910'da yaklaşık 1200 kişilik bir öğrenci mevcuttu.[264] Bundan böyle, Bulgar çocukları Rumların propagandasına maruz kalmadan ya da Yahudi ve Müslüman öğrencilere karışmadan eğitim görebiliyordu.

20. yüzyılın başlarında okullar, Selanik cemaatlerinin seslerini duyurmak için kullandıkları en önemli araçlardı. Bu topluluklar içerisinde okullara en çok güvenenler Rum ya da Bulgar milletleriydi. Meropi, "1880'lerde Rumların Selanik'te bir düzine kadar okula sahip olduğuna, 70 ilkokul ve lise öğretmeninin yaklaşık 2700 öğrenciye parasız eğitim sağladığını" aktarmaktadır. Ayrıca, Bulgarların kentte üç ilkokulu (450 öğrenci), bir kız lisesi (135 öğrenci) ve bir erkek lisesi (235 öğrenci) mevcuttu.[265]

"Burada öğretim 30 kadar ilkokul ve lise öğretmeni tarafından sağlanıyordu. İki mükemmel kimya ve biyoloji laboratuarıyla Bulgar Lise'si şehrin en iyi kurumları arasındaydı." Buna ilaveten, 1885 yılında yaklaşık 15 bin kişilik olan Rum cemaatinde yaklaşık 3 bin öğrenci; 1890'a doğru yaklaşık 4 bin kişi olan Bulgarlarda ise 820 öğrenci vardı. Meropi "bu rakamların kesinlikle hayali olmadığını ve bu Selanik'teki okullar aracılığıyla milliyetçi propagandanın artbölgenin önemli bir bölümüne ulaşma imkanı bulması demek" olduğunu vurgulamaktadır.[266] Diğer bir deyişle, milliyetçi parolaların yayılmasında Selanik okul ağının oynadığı rol çok büyüktü.

Selanik'te yayınlanan "Kadınlar Dünyası" dergisinde eğitim konusu büyük yer tutmaktaydı. Dergideki bir yazıya göre, "Osmanlı Müslüman çocuklar hocaların

[262] Veinstein, s. 143.
[263] Anastassiadou, s. 355.
[264] Veinstein, s. 143.
[265] Anastassiadou, s. 368.
[266] Anastassiadou, s. 368.

sopaları altında titrer ve esnerken, Balkanlar'da ilk olarak eğitim kurumlarının ıslah edildiği, milliyet duygusunun okullarda kazandırıldığı" belirtiliyordu.[267]

Selanik'teki Rumlar ile Bulgar arasında gerilimli bir ilişki vardı. 22 Şubat 1908'de Selanik konsolosu olan Theodoros Askitis'in şehrin işlek caddelerinden birinde yürürken bir Bulgar tarafından öldürülmesi aralarındaki gerilimi daha da arttırdı. Theodoros'un ölümüyle şok olan Rumlar, daha sonra üç Bulgar'ı öldürüp birini yaraladı.[268] Bu durum iki topluluk arasındaki çatışmalardan sadece birisiydi. 1910'dan sonra Bulgar- Rum ilişkileri daha da gerginleşti ve İkinci Balkan Harbi'nde Rumlarla Bulgarlar farklı taraflarda yer aldı. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda da farklı safhalarda bulunuyorlardı.

Bu durum Selanik'teki Bulgar nüfusunu da etkiledi. 1916 yılına ait olan nüfus sayımına göre, Selanik' teki toplam nüfus 165,704: bunun 68,205'i Rum, 61,400'ü Yahudi, 30.000'i Müslüman ve sadece 1,800'ü Bulgar idi.[269] Görüldüğü üzere bir on yıllık süreçte Bulgar nüfusu bir hayli azalmıştı. Aynı zamanda Bulgarlara ait okullar kapatıldı ve binalar daha sonraki yıllarda yıkıldı.

3.2.2.2. Selanik'te Bulunan Sırp Toplulukları ve Eğitimleri

Sırbistan, "Selanik'te yeni bir etken olarak, 1906'dan itibaren devreye girdi. Sırbistan, ülkenin başlıca ticaret faaliyetini oluşturan domuz ihracatında önemli bir rol oynamaya başladı." Böylece, Selanik üzerindeki Yunan- Bulgar rekabetine yeni bir rakip olarak Sırplar ekleniyordu.[270]

1886 yılında kurulan "*Sveti sava* adlı örgütleriyle Makedonya'da faaliyet gösteren Sırplar, 1887'de eğitim bakanlığına bağlı olarak bir idare" kuruyorlar. Sırbistan Dışındaki Sırp Okulları ve Kiliseler İdaresi adındaki bu kurum "bölgedeki Sırp propagandası 1891- 1912 yılları arasında Selanik, Üsküp ve Manastır'daki Sırp konsolosları kanalıyla, erkek ve kız çocuğu okullarının kurulması yönündeydi." Buna ilaveten, okul kitaplarının parasız dağıtımından, öğretmenlere düzenli ödemeler

[267] Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 234.
[268] Michailidis, s. 170.
[269] Michailidis, s. 177.
[270] Veinstein, ss. 146-147.

yapılmasına kadar birçok önemli konuya dikkat eden Sırplar, Makedonya'da okul faaliyetlerini büyük bir çabayla devam ettiriyordu.[271]

Sayıları az da olsa Sırp cemaatine ait okullar bulunmaktaydı. Selanik'te bulunan Sırp okullarına baktığımızda, toplam 4 okulun olduğunu: 78'i inas, 166'sı zükur olmak üzere toplam 244 öğrenci; 8'i inas, 18'i zükur olmak üzere toplam 26 öğretmen olduğu söylenebilir.[272] Bir başka kaynakta, 20. yüzyılın başlarında Sırplara ait 4 okul ve toplam 240 öğrenci bulunmaktadır. [273] Sırp öğrencilerin gittikleri okulları tespit etmek oldukça zordur. İlkokulları hakkında pek bilgi bulamadıysak da en azından iki anaokulları olduğunu ve bir lisesini de saymak gerekir.

Tablo 16: Selanik Sırplarına ait Okullar

Okul Adı	**Seviye**	**Öğretmen**	**Öğrenci**
Erkek Okulu	İlkokul	13 öğretmen	140 öğrenci
Kız Okulu	İlkokul	-	63 öğrenci
Vardari Anaokulu	Anaokul	-	25 öğrenci
Hamidiye	Anaokul	-	12 öğrenci

Kaynak: Zigious- Karastergou, s. 253.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye'de geçen Sırp okulu sadece bir tanedir. Selanik Kazasındaki Sırp İdadisi Nikol Efendi namına ruhsat verilmiş ve 189 zükur (inas öğrenci sayısı bilinmiyor) öğrencisi bulunan okulun kuruluş tarihi 307 yılına aittir.[274]

Selanik Vilayet Salnamesinde ise Sırplara ait okullardan sadece iki okulun adı geçmektedir. Bunlardan biri Rıhtım Yenice Caddesi üzerinde kurulmuş olan Sırp Mektebi Rüşdiye'sidir. Okulun müdürü Boğdan Yanakovic Efendi'dir. Başlıca muallimleri ise şunlardır: Dıragomir Obradovic Efendi, Petre Yankovic Efendi, Milan Poruyevic Efendi, İsmail Edib Efendi, Hüseyin Avni Efendi. Salnamede adı geçen diğer okul ise Vardar kapusunda bulunan Sırp Mektebi İbtidai'sidir. Okulun

[271] Özcan, s. 394.
[272] **BOA, TFR1SL**, Cilt: 2, 14. 1345/1
[273] Michailidis, s. 173.
[274] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 524.

müdiri olarak Rostov İstavric olarak geçmektedir. Başlıca muallimlerinde ise Madmazel Yankovic ve Madam İnastasya İstavric adları geçmektedir.[275]

Kaynaklara göre "Yunanlılardan ve Bulgarlardan daha geç bir tarihte Makedonya Meselesine dahil olan Sırp milliyetçileri, bölgeye 1889'dan itibaren öğretmen ve propagandacılar gönderdiler. Sırplar da Makedonya'daki bu eğitim rekabetinin içine 19. yüzyılın sonunda dahil oldular."[276] Bu yüzden Selanik, Kosova ve Manastır'da Sırp mektepleriyle alakalı herhangi bir problem olduğunda "Maarif Nezareti'ne sorulmadan herhangi bir karar alınmaması yönünde talimat vardı. Açılmasına ruhsat verilen Sırp mekteplerinde çalışacak Sırbistan'dan gelen muallimlerin çok ciddi tahkik ve takibinin yapılması isteniyordu."[277]

Şehirdeki nüfusları az olan Sırplar, 1900 yılında, Osmanlı Rumeli'sinin üç vilayetinde yaklaşık 225 Sırp okuluna sahipti. Dört yıl sonunda %30'dan fazla bir artışın olduğu görülmektedir. Fakat Meropi, Sırpların bu olağanüstü gelişmesinin bir zorlama olduğunu ve Selanik vilayetindeki Sırpların Osmanlı Devleti'nden sürekli okul açılması için ruhsat verilmesini talep ettiklerini vurgulamaktadır.[278]

1315 tarihli belgeye göre Köprülü kazasına tabii Bagamil karyesinde,[279] "Tehve ve Teziplove karyelerinde Sırp mektebi küşadına ruhsat verilmemekte ve bu suretle çocuklarının zulmet-i cehalette kalmakta olduğundan bahisle bu konuda müsaade istidasını havi mezkur karye muhtarları tarafından çekilen telgrafname gönderilmekteydi."[280] Gerçekten de Osmanlı yetkililerinin burada bir rol oynadığı söylenebilir.

Selanik, Manastır ve Kosova'da Sırpların açtığı okulların sayısında ciddi anlamda artış olduğu gözlenmiştir. "Bölgedeki Bulgar ilerleyişini frenlemek arzusundaki Osmanlı yetkilileri Sırpları desteklemek için çaba sarf etmişlerdi; okul ve kilise kurma hakkını onlara cömertçe verirlerken, buna paralel olarak, diğer Hristiyan inançların gelişimini engellemeye çalışmışlardı."[281]

---

[275] **Selanik Vilayet Salnamesi**, sene 1318, 16. Def'a olarak, s. 352.
[276] Doç. Dr. Bilgin Çelik ve Dr. Neslihan Ünal, "Kapitalist ve Milliyetçi Rekabetin Kesiştiği Kent: Selanik", **Baltam Türklük Dergisi**, Sayı: 21, 2014, s. 16.
[277] **BOA, MF. MKT.** , 218/35, 11 S 1312
[278] Anastassiadou, ss. 356- 357.
[279] **BOA, BEO**, 1009/75653, 1315 R 21.
[280] **BOA, BEO**, 1011/75758, 1315 R 23.
[281] Anastassiadou, ss. 356-357.

3.2.2.3. Selanik'te Başka Bir Topluluk: Ermeniler

XVII- XVIII. yüzyıllarda Makedonya limanından garip bir biçimde yok olan Ermeniler, bölgenin gelişmesinin ve modernleşmesinin çekiciliğine kapılarak 1880 yıllarında yeniden küçük bir topluluk oluştururlar; bu cemaat XX. yüzyılın başında, Osmanlı'nın son çırpınışları arasında büyür…[282]

Ermenilerin Selanik'teki varlığı tartışma konusu yarattı, fakat Meropi onların Antikçağ'dan XVI. yüzyıla kadar uzanan dönemde Selanik'te yaşadıklarını belirtir. Aynı zamanda Ermeni kolonilerinin Teselya'da, Makedonya'da ve Trakya'da mevcut olmasına rağmen buralardaki varlıklarının kaybolmasını Meropi şöyle aktarır; "XVII. ve XVIII. yüzyıllarda –asimilasyon nedeniyle mi, yoksa güç yüzünden mi? Kimin rekabeti yüzünden; Fransızların mı, Yunanlıların mı, Yahudilerin mi?- hiçbir iz bırakmadan kayboldular. Sadece akıllarda şeytan ya da mucizeler yaratan kişiler olarak kaldılar."[283]

Bazı kaynaklara göre ise "Ermenilerin, Selanik'teki varlıkları Bizans dönemine kadar gittiği vurgulanmasına rağmen, gerçekte Selanik'te yaşayan Ermenilerin izlerine 18. yüzyılın öncesinde hiç rastlanılmamaktadır. Ermenilerin şehirde kalıcı olarak yerleştikleri tarih Mart 1881 olarak geçmektedir." [284] Bu makaleye göre Selanik'te toplam 20-25 Ermeni isimli aile bulunmaktadır; toplamda 80 kişi civarındadır. Bu Ermeniler, 70'li yılların ortalarında, İstanbul- Selanik demiryolunun inşası için bir Alman şirketi tarafından bölgeye yerleştirilenlerdir. 15-20 yıl içerisinde bu rakam iki katından fazla oldu. 1896'da bu rakam toplamda 324 kişiye ulaştı ama asıl artış 1923'lerde oldu ve toplam nüfus 10.000'lere ulaştı. Bu tarihten sonra Ermenilerin Selanik'teki varlığı gittikçe azalmaktaydı. 1940'lara doğru nüfusun yarısı kenti terk etmeye başladı ve kalan sayısı da günden güne azalmaktaydı.[285]

---

[282] Veinstein, s. 148.
[283] Veinstein, s. 148.
[284] I. K. Hassiotis, "Armenian Community in Thessaloniki", extract from Queen of the Worthy, Thessaloniki, **History and Culture**, Cilt: 1, History and Society, ed. By I.K. Hassiotis, Paratiritisi, 1997, s. 296.
[285] Hassiotis, ss. 296- 297.

Ekonomik ve sosyal açıdan topluluğu ele aldığımızda, Ermenilerin şehrin gelişimine olan katkıları oldukça önemliydi. "19. yüzyılın sonlarına doğru Selanik Ermenileri Osmanlının modernleşmesi ve batılılaşmasında büyük rol oynayan, Rumlarla birlikte anılan tipik Hristiyan tebaa olarak görülmekteydi. Bu tablo 20. yüzyıla doğru değişti: Selanik'te kalan nüfus ticaretle uğraşmaktaydı."[286] Zamanla ticarette önemli role sahip olan Ermeniler, gelen göçlerle daha da zenginleştiler. Göç edenlerin çoğunluğu zanaatkardı. Çoğu Ermeni hükümette önemli görevlere getirildi: hükümet memuru, telgraf memurları, orman müfettişleri, padişah hassalarının müfettişleri, ticaret mahkemesi başkanı gibi önemli görevleri üstlendiler. Kentin ve limanın gelişmesiyle beraber İstanbul gibi diğer şehirlerde yaşayan Ermeni girişimciler buraya yatırım yapmaya başladı.[287]

Selanik'teki Ermenilerin okullaşma girişimlerine geçmeden önce imparatorluk sınırları dahilindeki Ermeni milletinin eğitimindeki dönüşümlerine baktığımızda eğitimin laikleşme çabaları 18. yüzyılın sonunda başlamaktadır. İstanbul'da 1790-1800 yılları arasında 10'u aşkın okul açıldı. 1834 yılında Ermeni Patrikhanesi tarafından yapılan bir istatistiğe göre, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, 120 Ermeni okulu vardı. 1860'ta laik ve ruhbandan oluşan bir grup tarafından yayımlanan Ermeni Milleti Nizamnamesi ile "cemaatin din ve dünya işleri birbirinden ayrıldı ve eğitim konusu da tamamen Maarif Komisyonuna havale edildi."[288]

"Maarif Komisyonu, ilk iş olarak, bütün Ermeni mekteplerinde uygulanmak üzere bir iç nizamname yaparak, öğretim yöntemini ıslah etmiş ve bu yöntemi zamanın şartlarına uygun hale getirdi. Ermeni Patrikhanesi, nizamnameden sonra kendi cemaat mektep ve eğitimine eskisi kadar karışamaz hale geldi."[289]

Ermeniler ilk defa organize oldu ve Padişah Abdülhamid'e telgraf çekerek bir kilisenin inşası için izin istediler. Fakat Ermeniler ile Padişah arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Yine de, Ermeniler 1888'de bir arsa satın alırlar ve kilisenin yapım masrafları kısmen yardım kampanyalarıyla kısmen de zengin Mısırlı Ermeniler

[286] Hassiotis, s. 296.
[287] Hassiotis, s. 296.
[288] Halil Özgeçoğlu, **Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, ss. 371- 374.
[289] Özgeçoğlu, s. 374.

tarafından karşılanarak tamamlandı. Meryem Ana'ya adanan kiliseye atanan ilk yetkili Van'dan gelen bir Ermeni papazıdır.[290]

Kilisenin inşaatı sırasında, papazın kontrolünde ilk Ermeni Okulu açılır (1888). Kilise'nin yakınına kurulan okul (günümüzde üst düzey Ermeni papazlarına hizmet veriyor) "modern" bir ilkokuldu. Kız- erkek karışık eğitim veren okulun yaklaşık elli öğrencisi vardı. Okul bir Ermeni öğretmen, Manig Depanian, tarafından yönetiliyor; iki Fransız ve Türk öğretmen müdüre yardımcı oluyorlardı. Okul aynı zamanda cemaatin basın ihtiyacını ve yüzlerce sokak çocuklarının barınak sorununu çözmede kullanılıyordu. Ermeni okulları eğitimin yanında öksüz çocuklar için barınak olarak da kullanılıyordu. Şunu da hatırlatmakta fayda var; görüldüğü üzere Ermeni okulları da, Rum okulları gibi, genelde kilise ile bitişik olarak veya kilise bahçesinde inşa edilmekteydi.[291]

Makedonya arşivinden alınan kaynaklardan oluşan çalışmaya göre kayıtlarda Ermenilere ait bir okul gözükmektedir. "1908 yılında kurulan bu Ermeni okulun toplam 18 öğrencisi gözükmektedir. İlk sınıftan itibaren, İncil okutulmaktaydı. Fransızca, dördüncü sınıftan itibaren; tarih ve coğrafya gibi dersler de son sınıfa kadar ağırlıklı olarak okutulmaktaydı."[292] Selanik'te Ermenilere ait kız okulu olup olmadığını tam olarak bilmiyoruz ama kaynaklara göre ilk kız okulu 1923'de Harilaou bölgesinde kuruldu.[293] Sultan Abdülhamid döneminde kozmopolit olan bu kentte kızlar için ayrı bir okulun varlığına rastlanılmamaktadır, fakat bu durumdan kızların eğitimine önem verilmediği sonucuna ulaşılmaz. Ermeni kızların yabancı ya da devletin okullarında eğitimlerine devam etmeleri mümkündür.

Selanik dışında imparatorluk dahilinde bulunan Ermeni okullarının sayısı epey fazlaydı. "Maarif-i Umumiye Meclisi üyelerinden olan Parunag Feruhan Bey'in 1859'da tanzim ettiği istatistiğe göre, İstanbul'daki 42 Ermeni okulunda 4.376 erkek ve 1.555 kız olmak üzere, toplam 5.531 öğrenciye eğitim verilmekteydi. Bundan başka devlet okullarında da Ermeniler bulunmaktaydı."[294] 1871 yılında İstanbul'da 48 Ermeni mektebi; 1874 yılında Anadolu'daki 28 murahhaslık bölgesinde 469 ilk ve ortaokul bulunmaktaydı. "1880'li yıllarda Ermeni cemaat mekteplerinin okul ve

[290] Veinstein, s. 150.
[291] Hassiotis, s. 297.
[292] Zigiou-Karastergou, s. 253.
[293] Hassiotis, ss. 298-299.
[294] Özgeçoğlu, s. 37.

öğrenci sayılarının azaldığı, buna mukabil özel okulların açıldığı gözlemlenmektedir."[295]

Ermeni okullarının zararlı faaliyetler için kullanıldığına dair Osmanlı Arşivinde birçok örneğe rastlanılmaktadır. Halil Özgeçoğlu'nun tezinde belirttiği olay buna güzel örneklerden biri olabilir; Sivas Valisi'nin 4 Mart 1894'te İstanbul'a gönderdiği yazıya göre bir Ermeni çocuğunun şüphe üzerine aranması sonucu, çocuğun üzerinde askere dair bir şarkının çıktığı belirtilmektedir. Çocuk, konuyla ilgili sorulan soru üzerine adı geçen şarkının kendilerine öğretilmekte olduğunu ifade etmişti. Mektep öğretmeni çağrılıp sorgulandığında, kitabın Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla basıldığı anlaşılmıştır. Öğretmen risaleyi gösterdiğinde üzerindeki matbu kağıt kaldırıldığında, alt tarafının tamamen zararlı olduğu, daha fazla şüpheli şarkıların da bulunduğu görülmektedir. Tabii ki okulda zararlı şarkıların öğretilmesi, yetiştirilen çocukların ileride çeşitli isyana kalkışmalarında rol oynamıştır.[296]

3.2.3. Selanik'te Bulunan Diğer Gruplar ve Eğitimleri

Selanik şehrinde Ortodoks cemaatin yanında Katolik Hristiyanları diğer bir adıyla Batılılar da mevcuttu. "Batılılar"dan kast edilenler; Fransız, Britanyalı, Alman, Avusturyalı, İtalyan ve sonraları Belçikalı ve Amerikalı yabancılardır.

Veinstein, Selanikli Frenklerin kabaca, iki grup insana ayrıldığını; "ilk grubun işadamlarından; ikinci grubun konsoloslukların personelinden olduğu kadar, daha çok dinsel amaçlı belirli bir misyon çerçevesinde Makedonya'ya gelip yerleşmiş kişilerden" oluştuğunu söylemektedir.[297]

Nüfus dağılımlarını ise Veinstein, Fransız konsolosu verilerine göre şöyle belirtmektedir;

> *1880'li yıllarda 6000 olduğu; en kalabalık olanları, aralarında yörenin en zengin ticarethanelerinin sahiplerinin bulunduğu İtalyanlardı (1284 kişi). Alman ve Avusturyalı ailelerin sayısı 155'e çıkıyordu. Konsolos, bunun dışında 408 İspanyol, 180 Britanyalı, 123 Rumen, 27 Rus, 12 Amerikalı ve 4 Belçikalı sayıyordu. Fransız kolonisine gelince, yalnızca 112 kişiden ibaretti. Fakat konsolosluk personeli ve bunların aileleriyle, konsolosluk kayıtlarında görülen 20 kadar himaye gören kişi bu sayıya dahil değildi*.[298]

[295] Özgeçoğlu, s. 37.
[296] Özğeçoğlu, s. 46.
[297] Veinstein, s. 153.
[298] Veinstein, ss. 153-154.

Doğuda servet sahibi olmak isteyen zengin Avrupalı tüccarların tercih ettiği yerlerden biri de Selanik idi. Selanik'in sosyo- ekonomik durumu göz önüne alındığında buraları tercih etmeleri gayet doğaldı. Selanik'in Frenk topluluğu, XIX. yüzyılın sonuna doğru, kenttin ekonomik hayatına katıldı.

19. yüzyılın sonlarından itibaren yerli Ortodoks Hristiyanların okullaşması ve eğitimdeki canlılıkları Selanik'te yaşayan batılıları da harekete geçirdi. Çok sayıda okul açıp önemli nüfuz bölgeleri sağlamaya çalıştılar. Okulları propaganda aracı olarak kullanan kurumları arasında en fazla Fransız ve İtalyanlar vardı. 1905'te Hamidiye'de bir Fransız Lisesi kurulmuştu. "Hristiyan olmayan ya da Ortodoks öğrencilerin Katolik etkisi altında kalmaları tehlikesine rağmen pek değer verilen" olarak anlattığı okulun yanısıra yazar, İtalyan kültürünü öğrenmek isteyenler içinse kentte dört ilkokulun mevcut olduğunu (ikisi erkek, diğer ikisi de kız çocuklar için) belirtmektedir. "Lise düzeyinde bir okulun varlığına rastlanılmasa da bölgedeki en eski ticaret okuluna sahip olan milletin İtalyanlar" olduğunu aktaran Meropi, en saygın kurumlar arasında, 1888 yılında demiryolu memurlarının çocukları için kurulan, gar yakınındaki Deutsche Schule'yi" belirtmektedir.[299]

3.2.3.1. Selanik'te Açılan Yabancı Okullar

Tablo 17: Fransız Okulları

Okul Adı	**Seviyesi**	**Öğretmen Sayısı**	**Öğrenci Sayısı**
Lycee Francais (erkek lisesi)	9 sınıflı lise	-	-
Kız Okulu	Öğretmen okulu	36	410
Ticaret Koleji	7 sınıflı	-	-
Ecole Des Freres Vincent de Paul	İlkokul&ticaret okulu	25	240
Ecole Paroissiale	3 sınıflı	-	70
Ecole Des Soeurs	Kız okulu	-	106
Ecole Des Lazaristes	Yetim Bulgar çocuklar için	-	56

[299] Anastassiadou, s. 173.

Tablo 18: İtalyan Okulları

Umberto I Ticaret Koleji	Ortaokul& ticaret	10	102
Kraliyet okulu erkekler için	İlkokul	11	281
Kraliyet okulu kızlar için	İlkokul& mesleki	6	280
Kızlar için okul	İlkokul &anaokul	4	100
Prenses Yolanda Kız İlkokulu	-	4	73
Draughting Okulu	Çalışanlar için gece okulu	-	40

Tablo 19: Alman Okulları

Deutsche Okulu	8 sınıflı ilkokul	11	164
Deutche Hühere Okulu	Alman dili& Edb.	3	30

Tablo 20: İngiliz Okulları

Kızlar için İngiliz okulu	Lise	8	50
Grosber okulu (kızlar için)	Misyoner okulu	-	-

Tablo 21: Amerikan Okulları

Amerikan Çiftlik Okulu (1905)	Bulgar çocuklar için	-	18

Kaynak: Ziogou-Karastergiou, ss. 223-224.

Selanik Vilayeti'nin Selanik Livasının Selanik kazasına bağlı mekatib-i ecnebiyye listesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'de yukarıdaki verilerden farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır.

Tablo 22: Mekatib-i Ecnebiyye

Mektebin İsmi	Mektebin Mensub Olduğu millet	Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdir Mes'ulu	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe		Mektebin Tarihi Küşadı
				Zükur	İnas	
Alman Mektebi	Alman	Mösyö Hograsil ?	Rüşdi	143	61	303
Frerler ?	Fransız	Mösyö Antovan	Rüşdi	289	?	Mechul
Ticaret Mektebi	Fransız	Mösyö Kiro	İdadi	131	?	305
Ticaret Mektebi	Romanya	?	Rüşdi	104	?	301
Katolik Rahip	Fransız	?	Rüşdi	37	?	Kadim
Sörler	Fransız	?	Rüşdi	?	182	Kadim
İtalyan	İtalya	?	İdadi	57	?	304

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319, s. 525.

3.2.3.2. Okulların Açılmasının Amacı ve Yürüttükleri Faaliyetler

Selanik'te Frenkler tarafından açılan okullar Osmanlı toplumunda kendilerine nüfuz alanı yaratmada bir araç olarak kullanıldı. Meropi, "başlangıçta, imparatorluğa yerleşmiş çeşitli Avrupalı cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan bu okulların, daha sonra büyük oranda yerli halka açıldığını" ve bu "yabancı okulların

hitap ettikleri kitleye Batı'nın zihniyetini, kültürünü ve yaşam tarzlarını benimsetmeye hazır olduklarını belirtir."[300]

Lazaristler (Katolik kilisesine bağlı olan misyoner bir mezheptir.) Selanik'te çok faal görünümdeydiler. Yetimhaneler açıp yetimlerin meslek kazanımlarıyla uğraştılar. Burada eğitimini tamamlayanlar Fransız atölyelerinde çalışmaya başlardı. "Rahibelerin yetimhanesindeki kızlar, büyük çoğunlukla, çiftlik işlerinde kullanılırlardı. Rahipler tarafından eğitilen gençlerden birkaçı bağımsız meslekleri tercih eder ve kunduracı, fırıncı ve terzi vb. olurlardı."[301]

Veinstein, misyonerlik ile uğraşan Lazaristlerin Katolik propagandası asıl amaçları olduklarını belirtir. Bununla birlikte, Lazaristlerin Selanik'te esas hasımlarının İslamiyet olmadığı, Ortodoksluk ve onun güçlü hamisi kutsal Rusya'nın olduğunu söylemektedir.[302] "Müslüman ve Yahudilerle pek uğraşmayan Katoliklerin asıl hedefi sürüden ayrılmış koyun gibi gördükleri Ortodokslar özellikle Yunan Ortodokslarıydı."[303]

Selanik'teki yabancıların ellerindeki başlıca kozunun eğitim olduğunu vurgulayan Veinstein, bundan dolayı okulların büyük bir başarı elde ettiğine dikkat çekmektedir. "Hızla Batılılaşan Selanik'te, yerel burjuvazi toplumsal ve ekonomik başarının Avrupalı dilleri öğrenmekten geçtiğini bilmektedir ve bu dillerden en az birinin öğretimini sağlayan kuruma çocuklarını gönül rızası ile teslim etmektedir."[304]

"Lazaristler bu alanda iyi silahlanmışlardır. Misyonun Frerleri ve Sörleri bunu hiç gizlemezler: Eğitim ve dinsel eğitim; Doğu halkları için toplumsal planda yeniden doğuşun tek aracı, işte budur; başlıca ve en çok dayatan ihtiyaç budur."[305]

Akşin Somel, ele aldığı makalesinde dönemin Maarif Müdürü olan Radovişli Mustafa Bey'in raporları hakkında detaylı bilgi vermektedir. Maarif Müdürü yabancı okulları (ecnebi mektepleri) kendi içinde farklı kategorilere ayırmıştur. Bu kategorinin birincisi olarak "doğrudan yabancı devletler tarafından kurulan, bu devletlerin resmi himayesi altında bulunan ve öğretim kadrosunun da ilgili devletin

[300] Anastassiadou, s. 173.
[301] Veinstein, s. 161.
[302] Veinstein, s. 161.
[303] Veinstein, s. 162.
[304] Veinstein, s. 162.
[305] Veinstein, s. 163.

memurları statüsünde bulunduğu okulları saymaktadır ki, buralarda Osmanlı Devleti'nin herhangi bir kontrolü söz konusu olamaz" der.[306]

İkinci grubu ise Mustafa Bey "çoğunlukla 'İncil Cemiyeti'[307] sermayesiyle kurulmuş olup papazlar tarafından Hristiyanlık propagandası amacıyla yürütülen okullar" olarak tanımlanmaktadır. Bu okulların denetimi Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünde olmasına rağmen, bu okullar çoğu zaman kendi belirledikleri programları takip etmişler. Mustafa Bey, "bütün bu kuruluşların temel siyasal gayesinin, bağlı bulundukları devlet veya millete yönelik sevgi veya hamiyet duygularını öğrencilere aktarmak olduğunu; bu yüzden ders programlarının İslamiyet'e, Saltanat müessesesine ve memleketin çıkarlarına uygun olmadığını" dile getirmektedir.[308]

Son olarak Mustafa Bey, "yabancılar tarafından sadece ticari kar gayesiyle açılmış olan eğitim kurumlarına" değinmektedir. Bu tarz okulların "çoğunlukla yerel idarelerin göz yummasıyla tesis edildiklerini" ve bundan dolayı genellikle ruhsatsız olduklarına değinen Mustafa Bey, "ruhsatlı olsalar dahi kendi bildikleri ders programlarını uyguladıklarını ve ayrıca uygulanan programların teftiş edilmesi her zaman mümkün olsa bile mevcut teftiş sisteminin düzenli bir program dahilinde okulların teftişine elvermediğini belirtmektedir."[309]

"Yabancı okullar, bu döneminde devlet okullarının açılması ve mevcut okullarının kalitesinin yükseltilmesine ek bir ivme kazandırmaktaydı. Öğretim kalitesinin yüksek oluşu ve özellikle de yabancı dillerin öğretilmesi, gayrimüslimler olduğu kadar yerel Müslüman çocuklarını da bu okullara çekiyordu."[310]

Somel, Abdülhamid'in bu gelişmelerden rahatsız olduğunu, imparatorluğun Selanik'teki okul sayısını arttırmasının nedenlerinden birini de kuşkusuz buna bağlamaktadır. Konuya bu bağlamdan bakan Somel, bu durumun "yabancı okulların

---

[306] Selçuk Akşin Somel, " Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey'in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim eğitimi: II. Abdülhamid devri Selanik taşrasında Maarif Meselesi (1885- 1886)", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2005, s. 122

[307] Somel, **Radovişli**, s. 122.Tam anlamıyla "İngiltere ve Yurtdışı için İncil Cemiyeti (British and Foreign Bible Society), 1804'te kurulmuş olup Anadolu'ya da Protestan misyonerleri göndermiştir. Söz konusu cemiyet tebliğ faaliyetlerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmakla beraber 1856 sonrasında bu etkinliğini American Board of Commissioners for Foreign Missions örgütüne terk etmiş ve bundan sonra "hedef kitle" olarak İzmirli Yahudileri seçmiştir.

[308] Somel, **Radovişli**, s. 122.

[309] Somel, **Radovişli**, s. 123.

[310] Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 254.

Osmanlı devletini Selanik gibi vilayetlerde eğitim alanında modernleşmesi için adeta zorladığını" vurgular ve şunları ilave eder; "Bu hedefe ulaşmak için girişilen bütün çabalara karşın, Bab-ı Ali bütün Müslüman öğrencileri devlet kurumlarına çekmeyi başaramamıştır. Mutlakıyet devrinin sonuna dek misyoner okullarına devam eden Müslüman öğrenciler az sayıda da olsa mevcudiyetini sürdürdü."[311]

3.3. ARADA KALMIŞ TOPLULUK: ÇİNGENELER

Selanik şehri, başta Müslüman Türkler, Ortodoks Yunanlılar, Yahudiler, Eksarhane'ye bağlı Bulgarlar, Ermeniler ve Franklar olmak üzere farklı milletlerden oluşan bir nüfus yapısına sahiptir. Bu nüfusu daha da renklendiren diğer bir topluluk ise ne Müslüman ne de Gayrimüslim tebaada yer edinen diğer bir deyişle Zımmi statüsünde olmayan "Çingeneler"dir. Selanik'teki cemaatler içinde en çok göze çarpan Çingeneler, yerel topluluklardan en azından yönetim açısından ayrı olarak yaşamıştır.

Ömer Ulusoy çalışmasında "Gerek merkezi gerekse yerel yönetimler tarafından 'ehli fesad'[312] olarak nitelendirilen bu topluluğun bireylerinin hem siyasi hem de toplumsal açıdan uğradıkları ayrımcılığın en önemli göstergesinin bu topluluğun ödemek zorunda kaldıkları cizyenin" olduğunu vurgulamaktır.[313] Yazar, 1990'ların sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenelere uygulanan tutumu şu alıntıyla anlatmaktadır; "*Siz Müslüman dahi olsanız değişemezsiniz ve Çingene kalırsınız ve daima cizye ödemekle yükümlüsünüz*."[314]

Ginio makalesinde 1715 tarihine ait kadı sicilini aktararak Çingenelerin Osmanlı toplumundaki statüleri hakkında bilgi vermektedir. Belgeye göre, 1715 tarihinde Selanik'te ikamet eden iki kardeş, Hüseyin ve Ahmet, kendilerinden cizye

---

[311] Somel, s. 256.
[312] "Ehli fesad" nitelendirmesi özellikle 1450-1600 yıllarını kapsayan Mühimme Defterlerinde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: F.Çelik, Gypsies (Roma) in the Orbit of Islam: the Ottoman experience (1450-1600). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Montreal, McGill University, 2003, s. 69.
[313] Ömer Ulusoy, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Arşiv Belgeleri Temelinde Balkanlarda Çingene Algısı", ***България и Турция на международния кръстопът: език, история, литература: Сборник научни доклади*** [Bulgaria and Turkey at the Intercultural Crossroads: Language, History and Literature]. **Пловдив, Университетско издателство "Паисий Хилендарски**, 2012, [Published Conference Presentation], s. 126.
[314] Ulusoy, s. 127.

vergisi isteyen Zeynü'labidin Ağa'ya karşı dava açtılar. Kendileri Bulgaristan'dan Selanik'e yeni gelmişlerdir ve aynı zamanda Müslüman olmuşlardır. Dedelerinin Hristiyan, babalarının ise Müslüman olduğunu ve neseplerinde katiyen Çingenelik olmamasına rağmen ısrarla vergi istenmesine karşı açtıkları davayı kazandılar. Kısa bir dava olmasına rağmen birçok soruyu da beraberinde getirdi. Örneğin; bu kardeşlerden istenen vergi dinlerinden dolayı değil etnik konumları sebep gösterilerek istenmiştir. Müslüman olmalarına rağmen "Çingene" kategorisine konuldukları için vergi ödemeleri istenmiştir. Diğer bir deyişle "Müslümanlık" alt kategorilere ayrılmış ve Çingenelik toplumdan ayrı bir kategoriye dahil edilmiştir.[315] Burada görüldüğü üzere, Çingeneler marjinal Osmanlı- Müslüman toplumuna itilmiştir. Müslüman ve Müslüman olmayan toplum arasında kalan marjinal bir gruptu.

Selanik'te yaşayan Çingenelerin sayıları hakkında kesin bir yargıya varmak çok zor. 1831 yılına kadar Çingeneler ve göçebe kabileler Müslüman ve Gayrimüslim kategorisinde sayılmıyordu. Müslüman olduklarını söyleyen Çingenelerin XVIII. yüzyıl sicillerinde Müslüman olarak değil de, "Müslüman namında olanlar" diye kayıt edilmiştir.[316]

Bazı kaynaklara göre ise, özellikle 1831 nüfus sayımında, Çingeneler "Kıpti" olarak ele alınmıştır. Daha sonra ise Müslüman ya da Müslüman olmayan tebaa kategorisine konulmuştur (Müslüman olmayanlar "Kıptı-i Gayr-i Müslim" diye adlandırılıyordu.). "Aslında Çingenelerin ne Müslüman ne de Zımmi olarak kabul edilmesi bu topluluk üyelerinin imparatorluk içinde sosyal ve hukuki haklarından yoksun bırakıldıkları şeklinde yorumlanabilir."[317]

Osmanlı imparatorluğunda 1881/82 yıllarından itibaren verilen istatistiksel bilgiler artık cinsiyete dayalı yapılmaya başlandı. 1881/82 nüfus sayımında erkek nüfusun yanında bayan nüfusu da verilmiştir. Bu nüfusa göre Selanik'teki Çingene sayısı 275 kız; 249 erkek olmak üzere toplam 524 kişidir.[318] Fransız elçisine göre, 19. yüzyılın başlarında şehirdeki Çingene nüfusu yaklaşık 2,000 civarındadır. Vergi

[315] Eyal Ginio, "Neither Müslims nor Zimmis: the Gypsies (Roma) in the Ottoman State", **Romani Studies**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2004, s. 118.
[316] Ulusoy, s. 129.
[317] Ulusoy, s. 130.
[318] Musa Şaşmaz, "Analysis of the Population Table of the Census of Salonica of 1903-4", **OTAM**, 1994, ss. 358-367.

ödeyenlere göre baktığımızda yaklaşık 1,000 kişi kayıtlı; bunun 500'ü Müslüman, 424'ü gayrimüslim Çingene olarak geçmektedir.[319] Verilen rakamlar birbirinden farklı olduğundan dolayı nüfusa dair kesin bir yargıda bulunulmasa da Selanik'te yaşayan Çingenelerin azınlıkta olduğu söylenebilir.

Tezimizin asıl konusu olan eğitim ve öğretim faaliyetleri açısından Çingenelere baktığımızda, karşımıza çok farklı bir tablo çıkmaktadır. II. Abdülhamid döneminden itibaren eğitim faaliyetleri daha sistemli ve daha planlı bir biçimde ilerledi ve bunun sonucunda imparatorluk sınırları içerisindeki okulların sayısı hızla arttı. "Bu okulların başlıca kuruluş amacı yönetimin gereksinim duyduğu yönetici ve memurları yetiştirmek ve orta sınıfın talebini karşılamak iken aynı zamanda yabancılar ve gayr-i Müslim cemaatler tarafından açılan okullara karşı bir tedbir olarak 'iyi Müslümanlar' ve 'sadık Osmanlılar' yetiştirmektir."[320]

Bu amaç doğrultusunda, İmparatorluğun Çingenelere karşı tutumu da değişti. Örneğin; Selanik Vilayeti'nin Siroz Sancağı'ndaki bir idadi öğretmenin Nezaret'e verdiği metinde "Çingenelerin toplum içinde var olan kötü konumlarından ve önyargılardan dolayı nasıl dışlandıklarına ve bu dışlanmalar sonucunda nasıl suç işlediklerine ve suça meyilli olduklarına değindi" ve bu durumun önüne geçmek için eğitimin önemini vurguladı. Öğretmene göre, bu toplumun eğitilmesi politikasında kazançlı çıkan taraf imparatorluk olacaktır.[321]

Öğretmen Sadi'ye göre bu insanlar Müslüman olmasına rağmen İslam dini ve akaidi hakkında pek bilgili değillerdi ve şunları ekler;

> *Eğer kendi hallerine bırakılırsa ileride daha büyük felaketlere sebebiyet vereceklerdir. Çünkü bu cehalet içinde yabancı misyonerler tarafından kolayca kandırılabilecek ve ileride Devlet'in içişlerine karışabilmesi için bir bahane olacaklardır. Dolayısıyla hem bu insanların topluma kazandırılıp içinde bulundukları sefaletten kurtarılmaları, hem misyonerlere alet olmamaları ve hem de Osmanlı Hükümeti'nin böyle insanları dahi ıslah edebileceğini göstermesi açısından, yani bir nevi devletin uluslararası bağlamda saygınlığının artması açısından eğitim şart koşul*dur.[322]

Öğretmenin raporu Çingenelerin topluma kazandırılması için eğitime vurgu yaparken bir bakıma devletin güçlendirilmesi için o dönem imparatorluğun içinde bulunduğu durumu da yansıtması açısından önemlidir.

---

[319] Ginio, s. 122.
[320] Ulusoy, s. 134.
[321] Ulusoy, s. 134.
[322] Ulusoy, s. 135.

"Saadi'nin lahiyası yalnız Çingenelerin/Romanların o dönem içinde bulundukları kötü koşulları ve nasıl algılandıklarına ışık tutması açısından değil aynı zamanda dönemin İslamcılık politikasını yansıtması bakımından da önemli" olduğunu vurgulayan yazar, Ahmet İzzet Paşa'nın Çingenelerin askere alınarak bu topluluğun topluma dahil edilebileceğini söyler. İzzet Paşa'nın bu teklifinin altında yatan neden "karışıklık içindeki Rumeli'de Osmanlı'nın eli daha da güçleneceğine inanıyor" olması idi.[323]

Öğretmen Saadi de eğitimin önemine vurgu yapmaktaydı. Bunun için belirli ve planlı program uygulanmalıydı. Yukarıda zikredilen II. Abdülhamid döneminde okulların sayısının arttırılmasının altında yatan neden "*iyi Müslümanlar ve sadık Osmanlılar*" yetiştirmekti. Yazar, bu bağlamda şunu belirtir;

> *Saadi'nin 'asırlardan beri küre-i arzın üzerinde doğup ölmekten başka başlıca bir insanlık namına isbat-ı vücûd edemeyen ve hamiyet-i beşeriye arasında muhakkar bulunan bir ta'ife' olarak nitelendirdiği vatan ve millet namında hiçbir fayda sağlamamış olan bu insanlardan 'iyi Müslümanlar ve sadık Osmanlılar' yaratmayı hedeflemekte ve önermektedir*.[324]

"Bu layihanın etkisiyle Selanik vilayetinde herhangi bir okulun açılıp açılmadığını kesin olarak bilemesek de, II. Abdülhamid döneminde bu topluluk için Şubat 1891'de Kosova'da, 1893'te günümüz Türkiye'sindeki Tekirdağ'da ve 1900'lerin başında Arnavutluk'un Dıraç şehrinde okullar açılmıştır."[325]

Çingenelerin eğitimin politikaları altında yatan esas neden bu toplulukların Müslümanlaştırılması ve İslam'ın temel gerekliliklerini öğretmekti. Balkanlarda bu toplulukların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde gayr-i Müslim cemaate ait okulların fazla olması nedeniyle Çingene çocukları için açılacak okulun önemi daha da arttı. Saadi'nin de öne sürdüğü gibi, eğitimle bu topluluk Müslümanlaşacak ve bölgedeki İslam varlığı güçlenecekti. Zaten "Abdülhamid dönemi eğitim siyasası projesi, değişen dünya koşullarında gittikçe daha fazla tehdit altında hissedilen bir toplumsal düzenin ideolojik meşruiyetini pekiştirmeye yönelikti. Bu da ancak tebaanın eğitimi ve endoktrinasyonu sayesinde mümkün olacaktı."[326]

---

[323] Ulusoy, s. 135.
[324] Ulusoy, s. 135.
[325] Ulusoy, s. 136.
[326] Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 114.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan ve farklı uygulamalara tabi tutulan Romanların, Tanzimat Dönemi sonrasında haklarında iyileşmeler görülmüşse de, toplumsal ve hukuksal konumlarında gözlemlenen bu iyileşme aslında dönemin siyasal ve tarihsel bağlamının bir gerekliliğidir."[327] Bu topluluğun bireyleri eğitim yoluyla topluma kazandırılmak istenmiştir. Böylece imparatorluk daha da güçlenecekti.

3.4. SELANİK'TEKİ MÜSLÜMANLAR VE DÖNMELER ÜZERİNE

"19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'in imparatorluğun en az Türk olan şehirlerinden biri olma gibi bir ünü olsa da, Müslümanlar orada hiç göz ardı edilemeyecek bir yer işgal ediyorlardı. 1830'larda Müslümanlar şehir nüfusunun yaklaşık % 34'ünü teşkil etmekteydi."[328]

Meropi'ye göre Müslümanların kentte işgal ettikleri yer şehrin kuzeyi idi. 19. yüzyıl başında en önemli Türk Mahallesi, Ahmet Subaşı mahallesiydi. Bunun dışında Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları mahalleler şöyleydi; Akçe Mescid, Koca Kasım Paşa, Saray-ı Atik, Porta Kapı, Astarcı, Mes'ud Hasan, İki şerefeli, Suluca ve Kasımiye mahalleleridir.[329]

Selanik'te nüfus sayısı bakımından kaç Müslümanın olduğu sorusu Veinstein'e göre "çok hassas ve dört bir yandan ulusalcı mülahazaların kuşattığı bir sorudur." [330] Yukarıda değinildiği gibi Müslüman nüfusu toplam nüfusun yüzde 34'üne tekabül etmekteydi ki bu da yaklaşık olarak 30.000 kişi demekti. 1908'de ise Selanik'in %27'sinin Müslüman olduğu tahmin ediliyordu. Yazara göre "eğer bu sayılar doğru ise, Selanik'i imparatorluğun en az İslamlaşmış büyük kenti yapar; yüzyılın sonunda Beyrut'ta, İzmir'de, Müslüman unsur nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturuyordu; bu oran İstanbul'da başkent nüfusunun %45'ine ulaşıyordu."[331]

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki o da kentteki Yahudilik'ten İslamiyet'e geçen kesimin sayısı; Selanik Dönmelerin Müslüman

[327] Ulusoy, s. 142.
[328] Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912**, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yayınları, 2010, s. 66.
[329] Anastassiadou, s. 66.
[330] Gilles Veinstein, **Selanik 1850-1918**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 117.
[331] Veinstein, s. 117.

nüfus içerisindeki yeri... Nüfus ve diğer kayıtlar tek kategori yani Müslümanlar olarak yazıldığı için bu rakamın kaçta kaçının dönmelerden oluştuğunu kestirmek hayli zor. Veinstein, bu kestirimlerin "yüzyılın başı için 10.000 ile 18.000 arasında oynuyor, fakat bunlar salt kestirimdir", der.[332]

Bir diğer veriye göre "Türklerin Selanik nüfusunun yalnızca %9'unu oluşturmakta; dönmelerin ise %11'ini temsil etmiştir. Bütün bu bilgilerden sonra, Selanik'teki Türk nüfusunun 15.000 dolayında oynadığını belirtmek akla yakın gelmektedir." Buna ilaveten; "Selanik yalnızca imparatorluğun en az Müslümanını barındıran büyük kenti değil, en az Türk olanıydı." [333]

Selanikli Müslümanlardan bahsederken, dönmelere özel bir yer ayırmakta yarar var. Farklı milletleri barındıran Osmanlı Selanik'inde en çok tartışılan ve kente çok özel bir görünüm kazandıran diğer bir topluluk ise Dönmeler'di. 17. yüzyılda Haham Sabetay Sevi liderliğinde Yahudilik'ten İslamiyet' e geçen grup tarihçiler arasında merak uyandırmıştır.

3.4.1. Ayrı Bir Cemaat: Dönmeler

"Dönmeler diye adlandırdığımız bu topluluğun kökeni XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri gider. Kendini İsrail'in mesihi addeden Sabetay Zevi, Selanik' de vaaz vermeye geldi ve 1665 yılı Ekim'inden 1666 yılı Kasım'ına kadar, çok hareketli bir yıl boyunca, çok sayıda bir kalabalık, bu mesihi hareketi benimsemişti."[334]

1660 yılı başında Mesih, hareketinde zirve noktasına ulaşmıştı ve padişah onun yaratacağı kargaşa ve karışıklıktan kaygılanmıştı. Sabetay Zevi'yi İstanbul'a çağırır ve ona "ölüm ile İslam arasında bir seçim yapmasını" istemiştir. Sabetay Zevi, ölüm korkusundan dolayı İslamiyet'i kabul etmek zorunda kaldı ve "Türklerin dönme adını verdikleri öğretiyi benimseyen tilmizleri (öğrencileri) onu izledi."[335]

Yahudilikten İslamiyet'e geçen bu topluluğun görünürde Müslümanlardan farkları yoktu. Ramazan ayında oruç tutuyor ve namaz kılıp camiye gidiyorlardı. Dışarıda gerçek bir Müslüman gibi yaşayan bu dönmelerin bazıları kendi evlerinde

[332] Veinstein, s. 118.
[333] Veinstein, s. 118.
[334] Gershom G. Scholem, "Gizli Yahudi Cemaati Türkiye Dönmeleri", çev. Abdurrahman Küçük, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, s. 220.
[335] Veinstein, s. 125.

gizlice Yahudi ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Dönme kadınları ise Selanik'teki hemcinsleri olan Müslüman kadınlardan görece olarak daha özgürlerdi.[336]

Dönmelerin tarihlerinin ilk yıllarında, dini kaynaşma ve Sabbatay Sevi'nin öğütlerinin ve nasihatlerinin beklenmesinin doruk noktaya ulaştığı sırada, cemaat içinde bölünmeler oluştu. "Dönmeler ciddi olarak birbirinden ayrılmış üç gruba bölündü. J. Nehama Selanik Sabetaycıları üzerine incelemesinde bu üç kolları şöyle belirtiyor: İzmirliler (ya da Cavallerolar; Kapancılar), Kuniosolar (Karakaşlar) ve Yakubiler."[337] "Anlatılanlara göre, bu grupların üyeleri de kendi aralarında karma evlilik yapmıyorlardı; fakat liderler, dönmelerin menfaatini korumak gayesiyle, bir araya gelip ortak kararlar alıyor ve bu kararların uygulanması konusunda görüşmeler yapıyorlardı."[338]

Kapancılar, en zengin olanları ve ticari hayatta çok başarılılar; Osmanlı toplumunda asimile olup Türkçe konuşan topluluktur. Yakubiler ise finansal durumlarından dolayı Osmanlı toplumunda orta kesimi oluştururlar. Son grup olan Karakaşlar ise bu gruplar arasındaki en fakir grup olup Judo-İspanyolca konuşuyorlardı.[339]

Dönmelerin arasında en modern olan grup Kapancılar idi ve bu grup genellikle tuhafiyeci, çerçi, hırdavatçıydı; fakat aralarında öğretmenler, doktorlar, mühendisler, veterinerler de vardı. En yoksul ve en eğitimsiz olan Kuniosolar ayakkabıcı, berber, tellal, kasap vs. idi.[340] "Osmanlıcayı iyi bilmeleriyle ün yapmış Yakubiler çoğunlukla bürokrasi içinde yer alıyorlardı. İzmirliler ve Kuniosolar şehrin kuzeydoğusunda aynı mahalleyi paylaşıyorlardı. Yakubiler, Türklerin yakınında, kuzeybatıdaki bir mahallede oturuyorlardı." [341] Tüm bunlara rağmen dönmeler Osmanlı kayıtlarında Müslüman olarak kayıt ediliyordu.

Dönmeler, kozmopolit kent olan Selanik'te 1923'e kadar varlığını devam ettirdiler. "Bu tarihte, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesini düzenleyen Lozan Antlaşması'na uygun olarak, diğer Müslümanlarla birlikte şehri

[336] Veinstein, s. 125.
[337] Anastassiadou, s. 69.
[338] Küçük, s. 228.
[339] Anastassiadou, ss. 69- 70.
[340] Anastassiadou, s. 69.
[341] Anastassiadou, s. 70.

terk etmek zorunda kaldılar. İçlerinden bazıları Amerika Birleşik Devletleri'ne ya da Batı Avrupa'ya göç etti, fakat büyük çoğunluğu İstanbul'a yöneldi."[342]

3.4.1.1. Dönme Okulları: Özel İslam Okulları

Osmanlı İmparatorluğu Müslümanlar ile gayri Müslümanlar arasında eşitliği sağlamak üzere bir takım yenilikler ve reformlar yapmıştır. Tanzimat ve Islahat Ferman'ın ilanından sonra Gayr-i Müslüman tebaanın hızla özel okullar açmasıyla beraber Müslümanlar da özel okul açmaya başlamıştır. Bu okulların yoğun bir şekilde açıldığı yerlerden biri de Selanik bölgesidir. "Genel olarak yabancı ve azınlık okulları ile rekabet etme ve Müslüman çocukların bu okullara gitmesini engelleme amacıyla ortaya çıkan Özel İslam Mektepleri, hem İslamî bilimleri hem de Fransızca gibi yabancı dilleri iyi derecede öğretmeyi amaçlamışlardır."[343]

"Özel İslam Mektepleri Maarif Nezareti'nin gözetimi altındadır. Resmi ruhsatla kurulması kanuna bağlanmıştır. Kurumun masraflarını bağlı bulundukları cemiyet veya kurucuları karşılamaktadır. Müfredat programları resmi mekteplerle aynı olup istenildiği takdirde farklı dersler okutulmasına izin verilmiştir."[344]

Müslüman çocukların daha iyi eğitim almaları ve Gayri Müslüman tebaaya ait okullarda asimilasyon olup kimliklerini kaybetmemeleri için açılan özel okulların en önemli amaçlarından biri Osmanlı topluluğunu bir arada tutmaktır. İbtidai, rüşti ve idadi derecesinde eğitim veren özel İslam mektepleri Selanik dışında da özel okulların açılması için ilk yıllarda Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi ve gerekli emirlerin yerine getirilmesi gerekmektedir.[345] Kurt, makalesinde bu maddeleri şu şekilde sıralanmıştır:

- *"Dersaadet mekâtib-i husûsiyyesinde yürürlükte olan resmî mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiyede tedrîs olunan kitap ve risaleleri okutturmalı,*
- *Mektebin bütün muamelelerini gösteren talîmâtnâme-i dâhilîleri ahkâmı tatbîk edilmeli,*

[342] Anastassiadou, s. 70.
[343] Songül Keçeci Kurt, " Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Okulları (Selanik), **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 54, 2013, s. 188.
[344] Kurt, s. 189.
[345] Kurt, ss. 188- 189.

- *Fransızca okutturulması arzu edildiği hâlde mekâtib-i idâdiye için seçilen Fransızca kitaplar okutulmalı,*
- *Muallimlerin seçimi ve yerleştirilmesinde maârif idâresine mürâcaat edilerek memuriyetleri tasdîk ettirilmeli,*
- *Mektep, dâimâ mahalli maârif müdîrinin teftîşinde bulundurulmalı ve mekteb ittihâz olunacak hâne geniş olmalı,*
- *Taksitli olmak üzere talebeden derece-i iktidârlarına göre aylık beş kuruştan kırk kuruşa kadar öğretim ücreti alınıp fakir çocuklardan da yüzde yirmi mikdârı parasız kabûl olunmalı,*
- *Me'mûrîn ve muallimlerin hüsn-i ahlâk erbabından olmalarına dikkat* edilmeli,
- *İleride inâs kısmı te'sîs edilmek istenildiğinde zükûr kısmından büsbütün ayrı dâirede ve bir müdîre veya bir muallime-i ûlâ idâresinde bulunmak üzere bunun için de ayrıca arzuhal ile mürâcaat olunduktan sonra ruhsat verilmesi şart koşulmuştur. Ruhsatnâme verilmesi için Maârif Müdîriyetlerine başvurulması gerektiği belirtilmiştir."*[346]

Kurt makalesinde şehrin genel eğitim verilerini şöyle aktarmaktadır;

> *Mekâtib-i İbtidâîye-i İslamiye 1.134 aded olup bunun 412'sinde usûl-i cedide (yeni usûl), 725'inde usûl-i atika (eski usûl) üzere tedrisat takip edilmektedir. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerin sayısı 99.691'dir. Bunun 66.608'i erkek, 33.183'ü inastır. Mektebi idâdîyede 2.609, rüşdiyelerde 8.397 öğrenci mevcuttur. Muallimlerin sayısı 2.322, muallimelerin sayısı ise 341'dir. İdâdîlerden biri resmi ve yatılıdır. Diğerleri Rum, Bulgar, Sırp cemaatler ile Fransız ve İtalyanlara aittir. Vilayet dâhilinde yalnız 18 İslam köyünde 254 muhtelif mektep mevcuttur. Devlet, özel okulların açılmasını her zaman desteklemiş ve buna yönelik bir karar almıştır. Selanik'teki Müslümanlara ait ibtidâî ve Özel İslam Mekteplerinin, gayrimüslim mektepleri gibi ilerleyememiş olduğu, düşük seviyede olduklarından bunların seviyelerinin yükseltilebilmesi için gerekli paranın mal sandıklarından veya akarattan tedariki için Maârif Nezareti gerekli emri vermiştir.*[347]

Selanik, Özel İslam Mektepleri bakımından en zengin eğitim kurumlarına sahiptir. Burada açılan özel okulların ilki ibtidâî düzeyde Şemsi Efendi tarafından açılan okuldur. *Şemsi Efendi* mektebi çok uzun ömürlü olmasa da ilk olması açısından önemlidir. Bu vilayette açılan Özel İslam Mektepleri içerisinde en önemli

[346] Kurt, ss. 189- 190.
[347] Kurt, s. 191.

olanları Terakkî ve Feyziyye mektepleridir. Selanik dönmeleri kurdukları özel İslam mekteplerinde eğitim- öğretime çok yoğun bir şekilde yöneldiler.

"Yakubi dönmesi olan belediye başkanı Hamdi Bey modern kamu binaları inşa etmiş ve Dönme gençliğini eğitmek amacıyla Selimiye adlı bir okul açmıştır."[348] ama bu okul uzun soluklu olamamıştır. Şemsi Efendi 1873'te Karakaşların çoğunlukta olduğu "Sinancık Mahallesi'ndeki küçük bir cami binasını kullanarak, maarif müdürünün yardım ve desteği ve diğerlerinden toplanan bağışlarla, Şemsi Efendi Mektebi'ni açmıştır."[349] Daha sonra Terakkî ve Fevziye Mekteplerinin de kuruluşuna yol açacak olan bu mektep, yalnız Selanik'in değil aynı zamanda İmparatorluğun da ilk özel İslam mektebidir.[350]

Baer, bu okulda "Fransızca, Osmanlı Türkçesi ve İslam" eğitimlerinin verildiğini belirtir. Bunun yanında yazar, okulu desteklemek isteyen Türk tarihçilerinin, "burasının kızlar için anaokulu açan ve onların eğitimlerine devam etmelerine olanak tanıyan, Fransız okullarının yöneticileri ve öğretmenleriyle yakın ilişkiler kuran ve öğretim planları ve ders programları oluşturmak için Fransız ders kitaplarını model alan" bir okul olduğunu iddia etmektedir.[351]

Okulun, "ezbere dayalı eğitim vermek yerine eleştirel düşünme biçimini teşvik etmesi ve yeni bir karatahta modeli icat etmesiyle ünlenmiş ve popüler" olduğunu belirtmektedir. Ama zamanda bu okul birçok saldırılara ve baskıya maruz kaldığında öğrenci sayısında bir hayli azalma olduğu görülmekteydi. Sonunda 1891'de okul kapatıldı. Bu okul, devamında açılacak olan Terakki ve Fevziye mekteplerine örnek teşkil etmiştir.[352]

"1879' da, Şemsi Efendi Mektebi'nin ardından açılan ilk Dönme okulunun kurucuları, okulu adlandırırken *terakki* kavramını kullanmayı tercih ederlerdi." Bu okulun kurucularına göre "ilerlemenin tek yolu, sanat ve bilim alanında, katı bir eğilimden geçmektedir." Bu açıdan bakıldığında, eğitimi "toplumsal gelişmenin temel yolu" kabul ettikleri söylenebilir.[353]

---

[348] Marc David Baer, **Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler**, çev. Sevinç Kayır, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 71.
[349] Baer, s. 71.
[350] Baer, s. 73.
[351] Baer, s. 73.
[352] Baer, s. 72.
[353] Baer, s. 73.

"H. 1324 (1906-1907) yılı Vilayet Sâlnâmesi'nde mektebin R. 1296 yılında Şubat ayının 16. gününde (28 Şubat 1881) kurulduğu yazılıdır." Alkan'ın bu mektebin kuruluş tarihinin 1877 olarak belirttiğini söyleyen Kurt, bu mektebin kuruluş amacının Alkan'a göre "Selanik'te kurulan özel İslam okulları, avdetiliğin (dönmelik) kollarından olan Karakaşi ve Kapani aileleleri tarafından, çocuklarını devlet okullarına vermek için açılmış" olmasıdır. Buna ilaveten, bu açılan "mektebin asıl isminin Terakkî Mektebi olmasına rağmen yadigâr sıfatının eklenmesinin sebebinin II. Abdülhamid'e olan bağlılığın gösterilmek istenmesi olduğunu ve mektebin 25. yılında adının Yadigâr-ı Terakkî'ye dönüştürüldüğünü" belirtmektedir.[354]

Bu mektep rüşdi ve ibtidai sınıflarından oluşmaktaydı. Fransızca eğitim veren mektebin muallimleri başlıcaları Derviş Efendi, İbrahim Efendi, İsmail Efendi, Şevki Efendi, Aziz Efendidir. Hızla büyüyen okulun sayısı üçe yükselmiştir: Bir erkek okulu, bir kız okulu ve yeni Hamidiye banliyösündeki yatılı okul.[355] Selanik'te Terakkî Mektepleri, bu şehrin Yunanlılar ve ardından I. Dünya Savaşı ile İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve bunun üzerine İstanbul'a başlayan göçler nedeniyle kapanmak zorunda kalmıştır.

"Kapancıların Terakki mekteplerinden sonra Karakaşlar 1883-84 'te *Feyz-i Sıbyan* (gençlerin mükemmelliği anlamına gelen bu isim daha sonra mükemmellik anlamına gelen Feyziye olarak kısaltılmıştır) isimli okul açtı." [356] Feyziye mekteplerinin kurulması fikrini ilk defa ortaya atan kişi, Karakaş Dönmesi Mısırlızade Abdurrahman Zeki'dir ama okul onun ölümünden sonra oğlu Mustafa Tevfik tarafından inşa olmuştur.[357] "Bu yeni okullarda, öğrenciler kadar öğretmenler de modern bireyler olmak üzere eğitiliyordu. Zihin ve beden bir arada eğitiliyordu: İsveç usulü jimnastik, en başından beri ders programına dahil edilmişti. Spor, öğrencileri denetim altında tutmak ve idare etmekte kullanılan araçlardan biriydi."[358]

Feyziye Mektebi'nin asıl hedefi "dini ve ahlaki açıdan mükemmel insanlar yaratmak" idi. Bu yüzden ders programının içeriği "dilbilimsel, ruhani, bilimsel ve mesleki bilgi ve becerileri sekiz yıllık bir eğitime yayacak şekilde düzenlenmişti."

[354] Kurt, s. 196.
[355] **Selanik Vilayet Salnamesi**, 1313, ss. 143, 144.
[356] Baer, s. 75.
[357] Baer, s. 75.
[358] Baer, s. 76.

Bu okullardaki öğrenciler, "düşüncelerini Türkçe, Osmanlıca ve en önemlisi Avrupa dili ve ticaret dili olarak kabul edilen Fransızcayı kullanarak, etkili ve akıcı bir biçimde ifade edebiliyorlardı."[359]

Tablo 23: H.1318 Tarihli Selanik Vilayet Salnamesine Göre, Fevziye Mektebinde Okutulan Dersler ve Hocaları;

Müdür ve Lisan-ı Osmanî	Ahmed Mehdi Efendi
Lisan-ı Arabî ve Akaid-i Diniye	Hüseyin Hüsnü Efendi
Lisan-ı Fârisî	Mustafa Sadık Efendi
Akaid-i Diniyye	Şemsi Efendi
Lisan-ı Fransevi	Şövalye Efendi
Coğrafya ve Tercüme-i Franseviye	Ali Saib Efendi
Riyaziyat ve Fûnun	Ahmet Şükrü Efendi
Akaid-i Diniyye ve Kırâat	Mehmet Sadık Efendi
Lisan-ı Osmani	Necip Necati Efendi
Resim	İstefan Lanse Efendi
Hat	Abdurrahim Efendi
İbare-i Türkiye	Edhem Müfid Efendi
Şube-i Kırâat-ı Türkiye	Ahmed Efendi

Kaynak: Selanik Vilayet Salnamesi, 1318, ss. 339- 340.

Açılan bu özel İslam mekteplerinde kızların eğitimini de büyük önem verildi. 1890'larda Feyziye ve Terakki mektepleri, erkek okullarının yanı sıra kız okullarını da açmıştır. Buna ilaveten, Feyziye İnas Mektebi sonunda bir kız rüştiyesine çevrilmiştir. 1908'de Terakki İnas Ticaret Mektebi açılmıştır.[360]

"Feyziye İnas kısmı 1306 (1888-1889) senesinde dördü ibtidâî, ikisi rüşdi olarak altı sınıflı olarak açılmıştır. İnas kısmı yalnız kız çocuklarına ve üç-dört yaşlarındaki erkek çocuklarına mahsustur."[361] Bu kısım H. 1325 (1907-1908) yılında "biri sal dazil (Fransızcada anaokulu), dördü ibtidâî, üçü rüşdi, olmak üzere sekiz

[359] Baer, s. 76.
[360] Baer, s.77
[361] **Selanik Vilayet Salnamesi**, 1318, s. 337.

sınıfa çıkarılmıştır. İnas kısmının tesis tarihinden H. 1318 (1900-1901)'e kadar 31 hanıma şahadetnâme verilmiştir. Bu kısmın ders programı olarak zükûr kısmının ders programı tatbik ve takrib edilmiştir." [362] "İnas kısmında 1906-1907 yıllarında mükemmel bir biçki dairesi açılmıştır. Bu sayede hanım kızlar modistiraya müracaat ihtiyacından kurtulmuşlardır. İnas kısmının ders programına H. 1324'de bir de tabahat (aşçılık) dersi ilave edilmiştir."[363]

Tablo 24: Selanik Fevziye Mektebi Zükur Kısmında Okutulan Ulûm ve Fûnun

Kuran-ı Kerim	Lisan-ı Osmanî	İlm-i Eşya
Akaid-i Diniyye	Lisan-i Farisî	Hesab-ı Zihni
Arabî	Usûl-i defteri	Kırâat
Tarih-i Umumi ve Osmanî	İlm-i Ahlâk	Hukuk-i Ticaret
Edebiyat	Hikmet-i Tabiiyye	Coğrafya-yı Ümrani
İlm-i Servet	Tarih-i Tabî'î	Coğrafya-yı Umumi
Kitâbet-i Resmiye	Hesab	Kimya
İnşa	Resim	Cebir
Hendese	Hutut	Adab
Fransızca	Mesail-i Sıhhiye ve Taharet	

Tablo 25: Selanik Fevziye Mektebi İnas Kısmında Okutulan Ulûm ve Fûnun

Kuran-ı Kerim	Coğrafya-yı Umûmi	Hesab
Akaid-i Diniye	Coğrafya(Memalik-i Osmaniye)	İmla
Tarih-i Enbiya	Biçki ve el işleri	İdare-i Beytiyye
Tarih-i İslam	Hesab-ı Zihni	Hat
Tarih-i Osmanî	İnşa	Lisan-ı Fransevi
Adab ve Ahlâk	Lisan-ı Osmani	Biçki ve Elişleri
Kırâat		Piyano

Kaynak: Selanik Vilayet Salnamesi, 1318, ss. 341- 342.

[362] **Selanik Vilayet Salnamesi**, 1318, s. 338.
[363] Kurt, s. 193.

Terakki Mektebin inâs kısmındaki öğretiminde idare-i beytiyye, vezaifil nisa dersleri ve bilhassa biçki ve el işleri derslerine itina gösterilmiştir. Mekteb-i Terakkî tesisinden beri ciddiyetini tamamen muhafaza ederek Dersaadet mekâtib-i âlisine muktedir talebe ve Selanik'te ticari ve malî kurumlara ve şimendifer idaresine elverişli memur yetiştirmiş olmakla iftihardır. Programlarda ticaret ilminin öğretilmesi maksadı eğitimi bir derece daha ilerletmiş, terbiye ve hüsn-i ahlâk yönleri de nazar-ı dikkate alınmıştır.[364]

"H. 1318 (1900-1901) yılında, mektebin İnas kısmında, Fevziye Mektebi'ndeki gibi bayan bir müdire görev yapmaktadır. 7 öğretmenden biri erkek diğerleri bayan, bunlardan ikisi ise yabancıdır."[365] "Zükur kısmında 1318 yılında 240, inâs kısmında 175 olmak üzere toplam 415 öğrenci bulunmakta ve bunların %20'si parasız okutulmaktadır." [366] "Mektebin 1900-1901 yıllarındaki encümen heyetinde, aynı zamanda mektebin kurucuları da olan, reis-i evvel tüccardan Ahmet Kapancı Efendi, reis-i sanisi Banker İzzet Efendi ve genelde banker ve eczacılardan oluşan 11 de azası bulunmaktadır."[367] "Mektebin zükur kısmının müdürü İsmail Hakkı Efendi, İnas kısmının müdürü Madmazel Katrin'dir. 7 tane de bayan öğretmen görev yapmaktadır ve bunlardan beşi yabancıdır."[368]

Selanik'te Müslümanlar tarafından açılan özel okullardan biri de *Ticaret Mektebi* idi. "Öğrenci sayısının 1000'den fazla olduğu Feyziyye ve Yadigâr Terakkî mekteplerinin gelişmesine paralel olarak bu mekteplerden çıkarak sanayiye atılan ve ticaret yapan talebenin daha mükemmel gelişimi için şimdilik iki sınıftan ibaret olmak üzere bir ticaret mektebinin açılmasına padişahın irade vermesi istenmiştir."[369]

Dönme okullarındaki öğrenciler uluslararası ticarete atılmak ve imparatorluğa hizmet vermek üzere eğitilmişlerdi. 1904'te, devlet memurları yetiştirmek üzere, resmi yazışmalar, ekonomi- politik, ticaret hukuku, fiziki coğrafya, kimya, iktisat ve iktisadi coğrafya dersleri de programa eklenmişti. Dönme okulları ahlak ve etiği aşılamayı en temel hedefleri olarak belirlemişlerdi. Yazar, 1897 yılına ait Selanik vilayet salnamesinde "Feyziye Mektebi'nin öğrencilerine İslami değerler aşılayarak onların ruhsal ve fiziksel gelişimine katkıda bulunduğunu, onaylayan bir dille

[364] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, 16. Def'a, ss. 342- 343.
[365] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, s. 345.
[366] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, s. 343.
[367] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, ss. 344- 345.
[368] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, s. 345.
[369] Kurt, s. 199.

belirtmiştir."[370] Bunun yanı sıra, "Terakki'nin, okullarına devam eden öğrencilerin karakterini ıslah etmeyi ve geliştirmeyi hedeflemesi ve verilen derslerin öğrencilerin ahlaki değerlerini yükseltmeye yönelik olması da methedildiğini" vurgulamaktadır.[371]

II. Abdülhamid döneminde okullarda okutulmak üzere çok sayıda ahlak kitapları yazılmıştır. *Rehber-i Ahlak, İlm-i Ahlak* gibi ders kitapları, Selanik'teki Dönme okullarında yıllar boyunca okutulmuştur.

"19. yüzyılın sonunda Selanik'te kurulan tüm dönme okullarının özellikleri şu anahtar kelimelerle özetlenmiştir; ahlak, etik, yabancı diller, ilerici değerler."[372] 1904 mezuniyet töreninde kısaca şöyle belirtilmiştir:

> *Öğrencilerin ahlaki gelişimi üzerine daha fazla odaklanmak, ibtidai ve rüştiye müfredatına, ahlaki ve etik değerler üzerine dersler eklemek, sınıf öğretmeninin görevi ahlaki ve etik konuları öğrencilere açıklamak, bilinç ve ahlak üzerine odaklanmanın yanı sıra beden gelişimine de önem vererek bir beden eğitim öğretmenini işe almak, önemli ticaret dili olan Almancayı müfredata eklemek ve en önemlisi yeni kız okullarını geliştirmek.*[373]

Bu okulların öğrencilere vermek istediği hedeflerin arasında öne çıkan şudur; "yabancı ve yerel diller, modern bilim ve iş becerilerinin yanı sıra, din, etik ve ahlaki kurallarla Dönmelerin sosyal bağları ve sınırlarının öğretilmesi." Baer bu derslerin hepsinin, "Dönme gençliğinin Dönme toplumunun bir parçası olduğu yerel ve uluslararası ağlara katılmaları hedeflenerek bir araya getirildiğini" belirtmektedir. Dönmelerin eğitimi, XIX. yüzyılın sonlarına kadar, gizli veya mahallinin tesis ettiği binalarda devam etmekteydi. XIX. yüzyılın sonlarında ise Dönme kimliğiyle eğitim veren kurumlar artık kapalı kapılar ardında değil, aksine açıkça "etik ve ahlaki değerleri de kapsayacak şekilde" faaliyetlerini ortaya koymaya başladılar.[374]

Özel dönme/İslam okulları, Padişah II. Abdülhamid döneminde Selanik vilayetinde kurulan devlet okullarının birçoğundan daha erken tarihliydi. Bu okullar devlet okullarından daha modern ve daha gelişmişti. 1322 tarihli belgede hükümetin Selanik Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıya göre Yadigar-ı Terakki ve Feyziye mekteplerine yeni sınıflar ilave edilmesi ve yeni bir ticaret mektebi açılarak tüm

[370] Baer, s. 79
[371] Baer, s. 79.
[372] Baer, s. 70.
[373] Baer, s. 70.
[374] Baer, s. 70

masraflarının karşılanacağı bildiriliyor. Belgenin devamında bu okulların maddi olarak neden desteklendiği şöyle açıklanmaktadır; "Selanik'teki Müslüman gençlerin ticaret tahsili için Avrupa'ya gidip Ecnebi mekteplerinde okumalarından dolayı fikir ve İslami terbiyelerinin bozulduğunu ve bunu önlemek için bu okullar desteklenmiştir."[375]

Baer, Dönme okullarının amaç ve hedeflerini şöyle aktarmaktadır;

> *Ekonomik ve politik açıdan iyi konumlara gelmelerini sağlanmanın yanı sıra, onların Dönme dini ve değerlerine uygun olarak eğitim almalarına olanak tanıyordu. Dönme okulları sadece İslam ahlakına eğilmekle kalmıyor, onların uluslararası iş ilişkilerini ilerletmelerine yardımcı olacak Fransızca öğrenimine de ağırlık veriyorlardı. Dönme okullarının bir diğer hedefi de, Dönme gençliğinin sadece diğer dönmelerle arkadaşlık etmelerini ve sosyal ilişkiler kurmalarını sağlamaktı*.[376]

"Bu yönüyle dönme okulları derece-i intizam ve mükemmeliyetleri zaten malum olduğu cihetle her zaman takdir olunmuştur."[377]

3.4.2. Selanik'te Açılan Diğer Özel İslam Mektepleri

"1904/1905 yıllarında Selanik'te bulunan *Selimiye Zükûr ve İnâs Mektebi* üçü rüşdi ve üçü ibtidai olmak üzere resmi mektep programlarına uygun olarak kurulmuş özel okullardan biridir."[378] Özel İslam İbtidaisi olan bu mektep modern usullere göre eğitim- öğretim yapmaktadır. "Eğitimdeki ciddiyeti ve mükemmel düzeni ile bilinen bu mektebin öğrenim ücreti diğer okullara oranla daha ucuz olduğu dile getirilmiştir." Fransızca dilinin öğretilmesine büyük önem veren mektebin 1325 yılına ait salnameye göre 400 öğrencisi bulunmaktadır.[379]

1882 yılında Selanik'teki açılan bir diğer özel okul ise *Mekteb-i Osmani*'dir. Kurulan ikinci özel okul olan Mekteb-i Osmanî' altı sınıflı olup 230 öğrenciden mevcuttur. "Başkanı İbrahim Bey'dir ve encümen-i mahsusa ile yönetilmektedir. 1884 yılında faaliyettedir ve müdürü Sadi Efendi'dir. *Rehber-i Terakkî, Ravza-yı*

[375] **BOA, MF. MKT.** , 792/ 65, 1322 Ca 15.
[376] Baer, s. 71.
[377] **Yeni Asır**, s. 2, birinci nüsha, 21 rebiyülevvel 1313. Yeni Asır gazetesi sabahları intişâr eder, milli menafie hâdim, günlük gazetedir.
[378] Kurt, s. 201.
[379] Kurt, s. 201.

Talim de diğer özel okullardır. 1905/1906 yılında *Hadîka-yı İrfan* adıyla bir başka mektep daha tespit edilmiştir."[380]

Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi Selanik'te açılan özel İslam okullarından bir diğeridir. "Mektep ibtidâî, rüşdî ve ticarî kısımlarından oluşan üç kısım üzerine kurulmuş ve toplam sekiz sınıftan oluşmaktadır."[381] Kurt, mektebin amacını şöyle ifade etmektedir;

> *Ticaret mesleğine tamamıyla vakıf talebe yetiştirmek; yüksek mekteplere başarı ile dâhil olabilecek ve yabancı müesseselerde idare edecek derecede lisana aşina olmak amacıyla ticaret derslerine büyük bir ehemmiyet verildiği gibi Arapça ve Edebiyat-ı Osmaniye'deki gelişmeyle beraber Fransızca ve Almanca lisanlarında pratik ve uygulama olarak hâkim öğrenciler yetiştirmektir*.[382]

"Mektebin leylî kısmı aile tarzında idare edilmektedir, geceleri birçok muallim tarafından müzakereler icra edildiği gibi bu bölümde temizlik ve hıfz-üs-sıhha kurallarına uyulmasına da son derece itina edilmiştir."[383]

Yukarıda da görüldüğü üzere Selanik'te açılan özel İslam mektepleri gerek eğitim açısından gerekse donanım bakımından Osmanlı İmparatorluğu'na ait önemli özel okullar kategorisinde yer almaktaydı. Dönme Müslümanların yardımlarıyla açılan Şemsi Efendi, Terakki ve Fevziye Mektepleri ile Ticaret Mektebin yanı sıra kentin coğrafi ve ekonomik konumunun getirdiği artı değer olarak görülen ticaret için birçok ticaret okulu açılmıştır. Ders programlarına bakıldığında hem dünyevi, pozitif bilimleri hem de dini içerikli derslerin yer aldığı görülmektedir. Birden fazla yabancı dilin öğretilmesine rağmen ağırlıklı olarak Fransızca dersi tercih edilmiştir. Özel İslam Mekteplerinde sadece erkeklerin eğitimine değil, aynı zamanda kızların eğitimine de büyük önem verilmiştir. Kız okullarında kadın yöneticilerin olması dikkati çeken diğer bir noktadır. Bu özel okullar daha sonra imparatorluğun her yerinde özel İslam okullarının açılmasına öncülük etmiştir. Örneğin Terakki okulları kapatıldıktan sonra Türkiye'ye göç başlamıştır. Bu göç dalgası ile eğitim- öğretim faaliyetlerini beraberinde Türkiye'ye getirdiler. İstanbul'a göç eden Selanikliler burada özel öğretimin gelişmesine katkıda bulunmuş; günümüzde İstanbul'da hala eğitime devam eden Işık Lisesi ve Şişli Terakki Lisesi'ni kurmuşlardır.

---

[380] Kurt, s. 201.
[381] Kurt, s. 202.
[382] Kurt, s. 202.
[383] Kurt, s. 202.

3.4.3.Selanik Bölgesindeki Türk Müslüman Okulları

Selanik bölgesindeki Müslümanların eğitimine geçmeden önce Dönme Müslümanların eğitim durumları ayrı bir kategoride ele alındı. Bu kısımda ise Selanik'teki Müslümanların özellikle Türk Müslümanların eğitimine değinilecektir.

1901 yılına ait salnameye göre Selanik vilayetinde bulunan okulların sayısı ve öğrenci miktarı şöyledir:

Tablo 26: İslam Okulları

Aded-i Mekatib	**Mikdar-ı Şakirdan**			**Mikdar-ı Muallimin**		
	İnas	**Zükur**	**Yekun**	**İnas**	**Zükur**	**Yekun**
988	9551	27292	36843	115	1190	1205

Kaynak: Sevim Aslan, **Salnamelere göre Selanik**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1990, s. 83.

19. yüzyılın sonunda kozmopolit olan Selanik'te yaklaşık dört bin öğrencinin eğitim aldığı Türk ve Müslüman okulu vardı. Ana okul, ilk ve ortaokuldan oluşan "bu yapıların çoğu, şehrin yukarı kesiminde, Türklerin yoğun olarak bulundukları Yılan Mermer, Ahmed Subaşı, İshak Paşa ve Çavuş Manastır mahallelerindeydi."[384]

İlk ve ortaokulların (İptidai ve Rüşdiye) müfredatında şu dersler yer almaktaydı; din, tarih, coğrafya, matematik, hüsn-i hat; dilbilimsel düzeyde, Türk okullarında Avrupa dillerine pek rastlanılmamaktaydı. "Farsça ve Arapça'nın dışında bazen Fransızca dersleri de vardı. Müspet bilimlerle ya da daha teknik konularla ilk ilişki için öğrencinin bir sonraki düzeyi beklemesi gerekiyordu. İdadiye kabul edildiklerinde genç Selanikliler ekonomi, ticari yazışma, muhasebe ya da kimya öğrenirlerdi."[385]

[384] Anastassiadou, s. 171.
[385] Anastassiadou, s. 171.

Meropi'ye göre Selanik'te eğitim alanında 47 Müslüman mahallesi mevcut idi. 19. yüzyıl ortasında kentte 14 Türk mektebi ve birçok medrese vardı. Medreselerin başlıcaları; Hacı Musa Bey, Numan Paşa, Balabanoğlu Ahmed Ağa, Koca Mustafa Paşa, Çınarlı Medrese ve Yakup Paşa medreseleridir. 1853 yılında yapılan bir sayıma göre bu medreselerin yalnızca beşi faaliyetteydi; Zindan Tekkesi, Derviş Efendi, Katip Muslihiddin, Kaptan-ı Dakik ve Yılan Mermer. Kapanan mektepler ise mali sıkıntıdan dolayı kapanmıştır.[386]

Selanik Türk eğitim tarihi hakkında Rum ve Yahudi topluluklarına göre kaynak sıkıntısından dolayı daha az ve sınırlı bilgiye sahibiz. Yazar, Evliya Çelebi'nin eserlerinde Türk okulları hakkında detaylı bir bilgi vermese de, Osmanlı klasik eğitim metodu olan medreselerin varlığına değindiğini vurgulamaktadır. Eserinde geçen Selanik'te bulunan Osmanlı Medreselerin başlıcaları; Balaban Oğlu Ahmed Ağa Medresesi, Yakup Paşa Medresesi (1510), Koca Mustafa Paşa Medresesi (1546'da faal olan medresedir), Kağan Musa Baba Medresesi (1638'de aktif olarak kullanılıyordu), Topal Mehmet Ağa (1662).[387] Görüldüğü üzere 17. yüzyılda Selanik'te Türk eğitim- öğretim faaliyetleri önemli öğretmenler ve bilim adamlarıyla devam etmekteydi.

"19. yüzyılın ortalarından itibaren reform hareketlerine girişen hükümet Selanik'teki eğitim sistemini yeniden revize etti. Resmi kaynaklara göre Selanik'te 1853'lerin başlarında Türklere ait toplam 14 okul bulunmaktadır. 1882' de var olan bu okulların ikisinde toplam 150 öğrenci ve 4 öğretmen bulunmaktadır."[388] "Bu okullardan mezun olanlar teolojik, askeri, hukuk, tıp ya da sivil kamu hizmetleri alanlarında yüksek tahsillerine devam edebilmekteydiler. Bu tarihteki kız okullarında toplam 130 öğrencisi ve 4 öğretmen bulunmaktaydı."[389]

"1887'de yönetici yetiştirmek amacıyla bir İdadi okulu kuruldu. Bunun dışında camilerin çevresindeki bölgelerde okuma- yazma temel seviyesinde eğitim faaliyetleri devam etmekteydi."[390] Devlet okullarının yanı sıra, yukarıda detaylı şekilde anlattığımız özel okullarda bulunmaktaydı.

[386] Anastassiadou, ss. 67, 68.
[387] Zigiou- Karastergiou, s. 240.
[388] Zigiou- Karastergiou, ss. 249-250.
[389] Zigiou- Karastergiou, s. 250.
[390] Zigiou- Karastergiou, s. 250.

Tablo 27: Selanik'teki Türk Okulları

Okulun Adı	**Seviyesi& Türü**	**Öğretmen Sayısı**	**Öğrenci Sayısı**
İdadi Okulu	Sivil yetiştirmek	22	530
Rüşdiye	Lise	-	93
Ticaret Mektebi	-	20	124
Darü'l Muallimin	Öğretmen Koleji	-	55
Selanik Hamidiye-Sanayi Mektebi	Öksüzler için Mesleki okul	-	155
Selimiye (1884)	Selimiye Cami İlkokulu	-	100
Hamidiye İnas Mektebi	Kızlar için okul	-	100
İnas Rüşdiye Mektebi	Kızlar için okul	-	176
Ali Paşa okulu	Karma& ilkokul	-	288 (154 erkek,134 kız)
Mustafa Paşa Okulu	Karma &ilkokul	-	159 (75 erkek,84 kız)
Ravza Sıbyan Okulu	Karma &ilkokul	-	226 (96 erkek,130 kız)
Yadigar-ı Hamidiye	Karma &ilkokul	-	259 (117 erkek,42 kız)
Zihni Paşa Okulu	Karma&İlkokul	-	220
Osmaniye mektebi	Karma& ilkokul	-	214 (66 erkek, 148 kız)
Hasan Fehmi Paşa	Kız ilkokul	-	160
Hadika-i İrfan	Anaokul	-	68
Zınarlı İptidai Mektebi	Anaokul	-	132
Kale-i Bala	Anaokul	-	105
Hukuk Okulu(1908)	Üniversites	-	365
Polis Akademisi	Polis koleji	-	65
Hamidiye	Zirai Koleji 3 yıllık	-	80

Ziraat&Ameliyat mektebi			
Jandarma Mektebi	6 aylık akademi	-	140

Kaynak: Zigiou- Karastergiou, s. 252.

Bu tablo 1908 eğitim verilerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu tabloya bakarak toplam okul sayıları ve seviyeleri; toplam öğrenci sayıları hakkında bilgi elde edebiliyoruz. Okullara baktığımızda anaokulundan üniversite seviyesine kadar her çeşit okulun bulunduğu söylenebilir. Mesleki eğitim veren okulların sayıları da az değildir. Kızların eğitimlerine de büyük önem verilmiştir. Yazara göre Selanik'te öğrenci ve okul sayıları bakımından ilk sırada Türklerin bulunduğunu (toplam 5,510 öğrenci), ardından Rumların geldiği vurgulanmaktadır. (3,857). Üçüncü sırada ise Avrupalıların ve Yahudilerin açtığı okullar gelmekteydi.[391]

Vilayet Salnamesinde ise sadece bu okulların yöneticilerinin adları yer almaktadır. Selimiye mektebinin müdürü Hasan Kaşif Efendi, muavini ise Selim Efendi'dir. Başlıca muallimleri ise Hafız Abdülkerim Efendi, Tevfik Efendi, Hafız Hamdi Efendi'dir. Hamidiye Mektebi'nin inas kısmında eğitim gören öğrenci sayısı toplam 160 kişidir. 6 yöneticinin sadece biri erkek olan okulun müdüre Firdevs Hanım'dır. Okulun bir hademesi bulunmaktadır. Yukarıdaki tabloda öğrenci adedi 288 olarak geçen Ali Paşa Mektebinin salnamede geçen aded-i şakirdan 300 olarak geçmektedir. Okulun müdürü Hafız Hüsnü Efendi'dir ve başlıca muallimleri Hüseyin Efendi, Recep Efendi, Hasan Efendi ve Ramazan Efendi'dir. Mustafa Paşa zükur mektebinde tabloya göre 75 erkek öğrenci bulunmaktadır fakat salnamede bu sayı 86 olarak geçmektedir. Mektebin müdürü Hafız Süleyman Efendi, muallimler arasında ise Mustafa Efendi, Hafız Mehmed Efendi, Hüsnü Efendi, Said Efendi'nin adları geçmektedir. Mustafa Paşa İnas Mektebi'nde ise aded-i talebe 75 olarak geçmektedir. Mektebin muallimleri bayanlardan oluşmaktadır; Refis Hanım, Emine Hanım ve Nazmiye Hanım. Yalılarda Ravza-i Sıbyan mektebinin müdürü hacı Mehmet Efendi ve muallimi Mehmed Edib Efendi'dir.[392]

Yukarıdaki tabloda verilenlerle Maarif Salnamesindeki verileri karşılaştırdığımızda farklı bir veriyle karşılaşmaktayız. Örneğin Selanik'teki

[391] Zigiou- Karastergiou, s. 251.
[392] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, ss. 345-346.

Darulmuallimin‌de eğitim gören öğrenci sayısı yukarıdaki tablo da 55 iken salnamede bu sayı 53'tür. Salnameye göre bu darulmuallimin okulunun müdiri İsmail Mahir Efendi'dir. Okulun müdiri aynı zamanda coğrafya, tarih, hesap derslerine girmektedir. İnşa, kitabet, kıraat ve imla dersleri muallimi Tevfik Efendi; kavaid ve usul-ı tedris muallimi Hacı Şükrü Efendi; Kuran-ı Kerim ve tecvid dersleri muallimi Abdurrahman Efendi; hesap, tarih-i İslam ve İmla dersleri muallimi İsmail Said'dir.[393]

Diğer bir farklılık ise Selanik Rüşdiye Mektebine ait verilerdir. Yukarıdaki tabloda Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısı 93 iken maarif salnamesinde bu sayı 81 olarak geçmektedir. Salnameye göre bu mektebin müdiri Hacı Şükrü Efendi, muavini ise Mehmet Şevket Efendi'dir.[394] Selanik İnas Rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı yukarıdaki tablo 176 iken salnamede bu sayı 148 olarak geçmektedir. Selanik inas rüşdiye mektebinin müdiri Hadice Hanım, saniyesi Piruyen Hanım, salisesi Fahriye Hanım, ve nakış muallimi Madam Anate (?)'dir. Görüldüğü üzere mektebin yöneticileri bayanlardan oluşmaktadır.[395] Selanik vilayet salnamesinde ise okulun idarecilerinden olan ikinci ve üçüncü kişiler farklı olarak geçmektedir. Muallimi salise Müfetteh (?) hanım; muallimi saniye ise Şaziye hanım olarak geçmektedir.[396]

"Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi alisinin tahsilat-ı alimiye ve sanaiyenin mekteb-i sanayi müddet-i tahsiliyesi şube sınıfı hariç olduğu halde beş seneden ibarettir. Bu mektep 1291 tarihinde vilayet-i şahanede tesis olunmuştur."[397]

1. Sene: Kuran-ı Kerim, Ulum-ı Diniyye, Kıraat-ı Türkiye, Mukaddemat-ı Hesab, İmla ve Hüsn-i Hat.
2. Sene: Kuran-ı Kerim, Ulum-ı Diniyye, Kıraat-ı Türkiye, Hesap, İmla ve Hüsn-i Hat.
3. Sene: Kuran-ı Kerim, Ulum-ı Diniyye, Arabi, Tarih, Kıraat, Hesap ve İmla, Hüsn-i Hat.
4. Sene: Kuran-ı Kerim, Ulum-ı Diniyye, Arabi, Farsi, Kavaid-i Osmani, Hendese, Hesap, Coğrafya, İmla ve Hüsn-i Hat.

[393] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 515.
[394] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 516.
[395] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 518.
[396] **Selanik Vilayet Salnamesi**, sene 1312, 13. Def'a, s. 120.
[397] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 519.

5. Sene: Ulum-ı Diniyye, İmla, Arabi, Farsi, Kavaid-i Osmani, Hesap ve Coğrafya derseli talim edilmektedir. Talebe sayısı ise yukarıdaki tablodan farklı olarak 180 kişidir. Okulun 10 hademesi bulunmaktadır.[398]

Yukarıdaki tablo dışında salnamede adı geçen okullardan biri de *Selanik Mektebi Rüşdiye-i Askeriye*'dir. "Okulun müdiri olan İbrahim Ethem Efendinin rütbesi kolağasıdır. Toplam 253 öğrencisi olan okulun 2 hademesi bulunmaktaydı. 1318 salnamesine göre hademenin yanında okulun bir kapıcısı ve bir çeşmecisi bulunmaktadır."[399]

Salnamede Selanik Livasının Selanik Kazasında bulunan medreseler yukarıdakilerden farklı şekilde tablolaştırılmıştır.

Tablo 28: Medreseler

Medrese İsmi	**Mahalli**	**Müderris**	**Talebe Sayısı**
İshak Paşa	Camii Şerif Kurbunda	Abdullah Efendi	17
Selim Paşa	Camii Şerif	Ali Efendi	24
Yusuf Paşa	Camii Şerif	Hacı Ahmed	29
Numan Paşa	Sarı Atik Mahallesi	Yakup Efendi	33
Süleyman Bey	Sarı Atik Mahallesi	Abdullah Efendi	29
H. Mehmed Çavuş	Kasım Paşa Mahallesi	Şaban Efendi	47
Abdurrahman Bey	Mustafa Paşa Mahallesi	İbrahim Efendi	41
Yakup Paşa	Yakup Paşa Mahallesi	Ali Efendi	25
Molla Bey	Çınarlı Mahallesi	Hikmet Efendi	16

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, s.522.

"Selanik Hamidiye Ziraat ve Ameliyat Mektebi hem nazari hem de ameli ziraat tahsiline mahsus olduğundan mektebe kayd-ü kabul edilmek için Selanik ve

[398] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 519. Bu bilgileri ayrıca 1312 senesi Selanik Vilayet salnamesi, s. 125'te bulabilirsiniz. Vilayet salnamesine nazaran, Maarif salnamesinde daha detaylı bilgiler yer almaktadır.

[399] **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, s. 521.

Kosova vilayetleri çiftçi evladından ve tebaa-i aliden olmak ve tahsil iptidaiyesini ikmal etmiş bulunmak ve her türlü imrazdan salim olmak şarttır."[400] "Salnameye göre mevcud talebe sayısı 60 ama yukarıdaki tabloya göre talebe adedi 80 kişidir. Her sene teşrin-i evvel ibtidasında bil-imtihan 20 kadar talebe kabul olunur."[401] Okulun ders programı ise şöyledir:

1. Sene 1. Şube: Kuran-ı Kerim ve Akaid-i Diniyye, Talim-i Kıraat, Yazı ve İmla, Hesap, Coğrafya
1. Sene 2. Şube: Kimya, İlm-i Nebatat, Hesap ve Cebir, Coğrafya Umumi ve Hususi, İlmi Hayvanat, Hendese
2. Sene: Fen ve Ziraat, Kitabet, İlm-i Nebatat, Muhasebe-i Ziraiye, Fenn-i Mesahe-i Arazi, Fransızca
3. Sene: Fen ve Ziraat, Fransızca, Bağçılık, Bahçıvanlık, Kimya ve Ziraat, Sanayi-i Ziraiye.[402]

1318 senesi Selanik Vilayet salnamesinde detaylı olarak adı geçen diğer bir okul ise "İdadi Mülki Mektebi"dir.

> *İbtida 303 senesinde nehari olarak küşad edilmiş olduğu gibi 1 Teşrinievvel sene 304 tarihinde leyliye tahvil kılınmıştır. Ahiren Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin mektatib-i idadiye hakkında ittihaz buyurduğu usule tevfiken idaresi bir kat daha tanzim ve dersleri tevsi'olunduğu gibi 12 bin küsur lira sarfıyla hamidiye caddesinde müceddeden inşa olunan bina-i cismiye nakli edilmiş ve üç yüz sekiz senesi tedrisatına orada mübaşir olunmuştur. Mekteb dahilinde dershane, taabhane ve yatakhane ve memurin saire içün 42 oda mevcuttur. Talebenin mevcud hazırı 118 leyli ve 133 nehari olmak üzere 251 idi*.[403]

*"*Okulun müdiri Saib Bey; sanisi Osman Zihni Efendi; katip ve muayene müdiri ise Ali Bey'dir. Ders programında bulunan başlıca dersler şunlardır; Ulum-ı Diniyye, Arabi, Farsi, Türkçe, Fransızca, Hendese, Cebir, Kozmografya, Makine ve Tarih dersleri sayılabilir."[404]

Yukarıdaki tabloda yer almayan diğer okul ise rüşdiye seviyesindeki "*Mülkiye Mektebi*"dir. "Mekteb-i mezbur üç sene üzerine müesses olub ders cedveli

[400] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1312, 13. Def'a, s. 122
[401] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1312, 13. Def'a, ss. 122, 123.
[402] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1312, 13. Def'a, ss. 122, 123.
[403] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, 16. Def'a, s. 316.
[404] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, s. 323.

sair mektaib-i rüşdiye mülkiye gibi mekteb-i idadiyenin birinci, ikinci ve üçüncü seneleri programına tamamıyla muvafık ve idareye dair olan talimat dahiliyesi mekatib-i idadiye talimatına mutabıktır."[405]

Bunların dışında yukarıdaki tabloda yer almayan ibtidai mektepleri şöyledir:

Kale Hamamı Mektebi; muallimleri; Hafız Zipir Efendi, Abdurrahman Efendi, Mehmed Ali Efendi.

Çınarlı Mektebi; muallimleri; İlyas Efendi, Hafız Mustafa Efendi.

Zihni Paşa Mektebi; muallimleri; Osman Efendi, Hasan Fehmi Efendi.

Akçe Mescid Mektebi; muallimi; Ali Efendi.

Yedi Kalede Popare Cami Mektebi; muallimi Tevfik Efendi.

Ahmed Subaşı Mektebi; muallimleri; Hacı Hasan Efendi, Hafız Mehmed Efendi, Hafız Hasan Efendi.[406]

Selanik farklı etnik köken, din, millet ve kültürü bir arada bulundurmasından dolayı Osmanlı coğrafyasında önemli bir konuma sahipti. Müslüman nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı Selanik'te bir yandan Bulgar- Makedon ve Rum milliyetçilik hareketleri, diğer taraftan yeni yeni güçlenen Arnavut ulusçuluğu Balkanlar'daki Osmanlı siyasal varlığına birer tehdit oluşturmaktaydılar. Selanik bölgesindeki farklı milletler (Sırp, Bulgar, Rum vb.) okullar aracılığıyla milliyetçilik propagandalarını yürütüyorlardı. Bunun farkında olan Osmanlı yöneticileri eğitimde büyük reformlara giriştiler. Osmanlı taşra vilayetlerinden biri olan Selanik'e bağlı kazalarda eğitim problemlerine değinildiği ve bu sorunların çözümü için uğraşıldığını arşiv belgeleri sayesinde ayrıntılı bilgilere sahibiz.

Somel, makalesinde Mustafa Bey'in[407] raporlarına değinmektedir. Raporda Selanik bölgesinin farklı kazalarında ve nahiyelerindeki köylerde yaşayan Müslüman halkın Bulgarca ve Ulahça dışında herhangi bir dil bilmediği vurgulanmaktadır. Bu nedenle Mustafa Bey'in raporunda bu yerlere kesinlikle devlet okullarının açılması gerektiğini; okulların ihtiyacı olan mali kaynakların ise yerel düzeyde temin edilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Raporda, Radovişli, yerel Müslüman ahalinin Türkçe

[405] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, s. 325.
[406] **Selanik Vilayet Salnamesi**, Sene 1318, s. 347.
[407] Radovişli Mustafa Bey, Radoviş'te doğar, I.Meşrutiyet ilan edilince Meclis-i Mebusan'a mebus seçilir, bundan sonra Selanik'e döner ve Mektub-i Vilayet Kalemi Mümeyyizliği'ne başlar. Maarif Müdürlüklerinde önemli görevlerde bulunmuş.

bilmemesinin bir İslami devlet siyasetine uygun düşmediğini; buna ilaveten, raporda bölge halkının İslami akide bilgilerini de unutmuş olduğunu belirtilmektedir.[408]

Somel, Radovişli Mustafa Bey'in yazdığı raporun son kısmında söz konusu yerlerde "birer okul açıldığını, bu okullarda Usul-ı Cedide tarzında eğitim görüleceğini ve köy çocuklarının eğitim müddetleri boyunca okula devam zorunluluğu altında tutulacaklarını" belirttiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Mustafa Bey'in "mekteblerde Bulgarca tekellüm külliyen yasak edilmekte ve böylelikle Türkçe lisana da alışdırılmaları esbabı istikmal kılınmak" amacında olduğunu aktarmaktadır. Buna ilaveten Radovişli "bu okullar kurulduktan sonra köyler dolaşılıp eğitimin devam edip etmediğine bizzat nezaret edilmesi ve görülecek eksikliklerin giderilmesi, öte yandan da her köyde ortak kullanıma tahsis edilmiş olan otlak ve kışlak gibi arazilerin köy mektebinin yararına sunulması" gerektiğini belirtir.[409] Görüldüğü üzere, Müslüman çocuklara Türkçe dilini ve İslami kaidelerini öğretmek için devlet eliyle okullar açıldığı gibi okullara devam edilip edilmediği de kontrol altında tutuldu.

Somel, Mustafa Bey'in tespitine ilişkin farklı yorumlarda bulunmanın mümkün olduğunu diler getirir;

> *Bir yandan Bulgarca, Ulahça ve Rumca gibi dillerin ağırlıklı olarak Hristiyanlar tarafından kullanılmasının uzun vadede bu dilleri konuşan Müslümanlar açısından devlete bağlılık hislerini zayıflatma potansiyelini kendi içinde barındırdığı ve bu nedenle de bölge Müslümanlarının devletin dili olan Türkçe dilini öğrenmelerine önem verilmesi yorumu ileri sürülebilir. Diğer taraftan ise Maarif Müdürü Mustafa Bey'in İslamiyet'ten kastettiği hususun aslında "Türklük" olduğu da rahatlıkla ileri sürülebilir. Zira bu belgede İslami bir çerçeve dahilinde Müslümanlık ile Türkçe konuşmak neredeyse eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.* [410]

Selanik vilayetine bağlı kazalarda yaşayan Müslümanların eğitim problemleri arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin gazetelerine de yansımaktadır. 1869 yılına ait *Selanik*[411] gazetesindeki bir habere göre;

> *Nahiye şeklinde idare olunmakta iken kaymakamlık heyetine konulan Filorina kazası 20.000'den ziyade nüfusu şamil ve nüfus kasabası 1.500 haneye*

[408] Selçuk Akşin Somel, " Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey'in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim eğitimi: II. Abdülhamid devri Selanik taşrasında Maarif Meselesi (1885- 1886)", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2005, ss. 118-120.
[409] Somel, s. 121.
[410] Somel, s. 129.
[411] İşbu gazete dahili ve harici her türlü havadisi ve menafi-i umûma dair envâ-î mebahisi şamil olarak resmi vilayet gazetesidir. Haftada iki gün yani pazartesi ve perşembe günleri çıkarılır.

havi olduğu halde derûn kasabasında münasib bir mektep olmadığından kasaba-i mezkûre ıtfalinin şu asır maariften mahrum kalmaları kasaba-i mezkûrede ikamet eden ve meclis azasından rifatlû Petrok Emin Ağa bir rüşdiye mektebi kurmak istemiştir.[412]

Görüldüğü üzere Selanik vilayetine bağlı kazalardaki Müslüman çocukların eğitim probleminin çözümü için uğraşılmıştır.

Müslüman tebaanın eğitimi üzerine toplumun düşünceleri dönemin gazetelerine de yansımaktadır. Rumeli gazetesinde Selanik'te Müslüman cemaate yönelik modern okul ağının kurulması ve eğitimin önemi ile ilgili birçok yazıya rastlanılmaktadır: "maarif… işte bir halka mevkini, bir kelime ile benliğini, insanlığını öğretir. Maarif ile perverde (eğitilen, büyütülen) olan halk zalime boyun eğmez. Derhal ayaklanır. Nimet-i maariften mahrûm olanlar ise ancak zaruretle müteessir (üzgün) olur. Açlık ile, açlık yüzünden silaha sarılırlar." [413] Dikkati çeken yazılardan biri de şudur;

Rumlardan, Bulgarlardan, Yahudilerden ibret almalıyız. Koca Bulgaristan'da ahali-i İslamiyetin haysiyeti ve terakkiyat-ı asra şayan bir tane bile mektebi yoktur. Buna sebep ne? Acaba hükümet-i mahalliye mi mani olur? Hayır. Müslümanlar mekteb yapmak, insan olmak isterlerse hükümet-i mahalliye muavenet bile eyler. El verir ki biz ilim ve marifete, edebe, fazilete rağbet edelim. Umid-i istikbal tecelli etsin.[414]

Müslümanların tek silahının okumak olduğunu vurgulayan başka bir yazıya göre "makam-ı hilafetin lisan ve resmiyesi olan Türkçe'yi andan sonra elsine-i ecnebiyeyi ihtimamla temsil ediniz. Yoksa zulmet-i cehl içinde kalan milletler gibi daima belalara mahkûm olursunuz."[415]

Müslümanların eğitimi için Osmanlı Devleti her türlü yardımı yapmaktan kaçınmamıştır; "demek olur ki Müslümanlar maarife rağbet eder de muavenet isterlerse hükümet mahalliye asla deriğ etmeyecek ve her suretle yardım edecektir. El verir ki adam olalım."[416] Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere hem hükümet hem de Müslüman tebaa eğitimin önemini üzerinde özenle durmuştur.

---

[412] **Selanik gazetesi**, birinci nüsha, s. 49, 21 rebiülevvel 1286.
[413] **Rumeli gazetesi**, s. 2, numara: 15, birinci sene, 10 mart 1322.
[414] **Rumeli gazetesi**, s. 1, numara: 14, birinci sene, 3 mart 1322.
[415] **Rumeli gazetesi**, s. 4, numara: 8, birinci sene, 13 kanun-ı sani ?. Tarihin yıl kısmı yıprandığından dolayı tam okunmuyor.
[416] **Rumeli gazetesi**, s. 4, numara: 30, birinci sene, 7 temmuz 1322.

Müslüman cemaat içinde sadece çocuklar değil yetişkin tebaa da eğitim alma çabası içine girmiştir. Örneğin; "Selanik sancağı dahilinde yaşayan sakinlerinden Mustafa Ağa nam kimesne müddeti ömründe mektep yüzü görmediği ve belki mektep yanından geçmediği halde dûçar olduğu cehaletten karye-i mezkûre sıbyan mektebine devam ederek ilim öğrenir."[417]

Selanik vilayetine bağlı birçok kaza ve köylerde yaşayan yerel Müslüman ahali mali kaynakların yokluğu konusunda şikayetlerde bulunmuştur. Yeni Asır gazetesindeki bir yazıya göre bazı köylerde okullar köylülerin desteğiyle açılmıştır. "Yerel halkın çocukların eğitimlerine yönelik bu çabaların altında yatan sebep ise göründüğünden çok farklıdır. Eğitim alan çocuklar ileride tarımsal faaliyetlerde daha bilgili olacaklardır ve elde edilen verim arttırılmış olacaktır."[418]

Selanik vilayetinde Müslüman cemaate yönelik kurulan modern okullara karşı bazı kesimler tarafından tepki doğmuştur ve çocuklarının bu modern okullarda eğitim almalarına rıza göstermemişlerdir. Çocuklarının imamların eşliğinde dini eğitim almalarını isteyen ahali köylere ve kazalara gelen öğretmenlerin eğitim vermelerine karşı çıkmışlardır. "Gavur adeti" benimseyeceklerini düşündüklerinden modern eğitime ve öğretmenlere karşı çıkmışlardır.[419]

3.4.4. Selanik Müslüman Kızların Eğitimi Üzerine

İslamiyet ve kız eğitimi konusunu aynı çerçevede ele aldığımızda, farklı çıkarımlarda bulunan birçok kaynak bulmak mümkündür. Geleneksel olarak baktığımızda "İslam dini kadın eğitimi konusunda katı kısıtlamalar getirmemiştir. İslam tarihinde yüksek düzeyde eğitim görmüş kadınların varlığı bilinmektedir."[420]

Kadınların eğitim aldıklarına dair tarih sahnelerinde birçok örnek mevuttur. Bunlardan biri "13. yüzyılda Iltutmuş'un kızı ve bir süre Hindistan Delhi İmparatorluğu'nu yöneten Sultan Raziye bilginleri seven kadın lakabıyla bilinmekteydi. Babası, kızının oğlundan daha yetenekli ve zeki olduğunu bildiği için

[417] **Selanik gazetesi**, s. 207, ikinci nüsha, 19 muharrem 1287.
[418] **Yeni asır**, s. 3, numara: 42, birinci sene, 7 şaban1313, 23 Ocak 1896.
[419] **Yeni asır**, s. 2, numara: 74, birinci sene, 4 mayıs 1312, 16 mayıs 1896.
[420] Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", **Kebikeç Dergisi**, Sayı: 10, 2000, ss. 223, 224.

kızının eğitimine önem verdi."[421] "Bundan bir yüzyıl sonra Ibn-i Battuta Özbek Krallığı ziyareti sırasında ikinci eşi eğitimli Kabak Hanımla tanıştı. İkinci eşinin emirin kızı ve eğitimli olması açısından önemlidir."[422] Diğer bir örnek ise "Babür hükümdarının kızı olan Gülbadan Begum Hanım'dır. Zeki ve eğitimli olan Gülbadan Hanım, ardından Moğol tarihi açısından önemli olan Hümayunname adlı bir eser bıraktı."[423] Yukarıda bahsettiklerimizin hepsi Müslüman ve eğitimli kişilerdir.

Somel, Modernleşme öncesi İslam dünyasında eğitimin esas amacının, "Müslümanların bu dünyada ve öteki dünyadaki selametlerini sağlamak üzere iyi birer mümin olarak yetiştirmelerini temin etmek ve bu çerçevede dinsel bilgilerini pekiştirmek" olduğunu vurgulamaktadır.[424] Bu bağlamdan olaya bakılınca geleneksel eğitimin dinin bir parçası olduğu ve medreselerin neden vakıfların tekeline bırakıldığı anlaşılmaktadır. Somel, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların medreselerde eğitim almadıklarını belirtir ve ekler; "kadınların daha üst düzeyde bir eğitim almalarının yolu da özel hocalar aracılığıyla ders görmek ya da bir tarikat dergahına (özellikle Mevlevihanelere) devam edip şiir ve musiki alanında hüner kazanmaktır" der.[425]

Tanzimat reformlarının temel hedeflerinden biri, eğitimi modernleştirmekti. Batıya karşı geri kalmanın nedeni, batı bilimini takip edememekte görülüyor; sadece dini bilgi veren Medrese eğitimiyle yetinilemeyeceği ileri sürülüyor; okullarda matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi derslerin de verilmesi gerekiyordu. Islahat Fermanı'nda eğitime özel önem veriliyordu. Abdülhamid döneminde eğitim sorunu daha detaylı ve sistematik bir şekilde ele alınmaya başlandı. Eğitim merkez dışına, vilayetlere de ulaştırılmaya çalışıldı. 1908 Meşrutiyet hareketi ile beraber köklü değişiklikler yapılmaya başlandı ve reform çabaları ivme kazandı. Bu modernleşme, değişme ve ilerleme süreci içinde, kızların eğitimini ele almamak olası değildir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim konusunu Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olarak incelemişti. Tanzimat öncesi dönemde önemli eğitim kurumları Sıbyan ve Enderun mektepleri ile Medreseler idi. Müslüman kadınlar ise sadece Sıbyan

[421] Fanny Davis, **The Ottoman Lady: A Social History from 1718-1918**, Greenwood Yayınevi, New York, 1986, s. 46.
[422] Davis, s. 46.
[423] Davis, s. 46.
[424] Somel, s. 224.
[425] Somel, s. 224.

mekteplerinden yararlanmaktaydı. Ancak Sıbyan eğitimini tamamlayan zengin ailelerin kızları evlerinde özel dersler alarak eğitimine devam edebiliyorlardı.

"Kadınların kamusal yaşama dahil edilmesine yönelik muhtemelen en eski eğitimsel adım, 1258 (1842) yılında *Tıbhane-i Amire* bünyesinde bir ebe okulunun açılması olmuştur. İki Avrupalı ebenin görev yaptığı bu okulda eğitim araç ve gereçleri arasında resimler ve tahta maketler bulunmaktaydı."[426]

Tanzimat dönemiyle beraber Müslüman kızlar Rüşdiye seviyesinde eğitim almaya başladılar. Diğer bir deyişle kızlara orta öğretim imkanı ilk kez Tanzimat ile birlikte verilmiştir. Bilinen ilk kız Rüşdiyesi ise İstanbul'da 1858 yılında açılmıştır. "1861'de Takvim-i Vekayi'de kız eğitimi konusunda yayınlanan bir makalede, kızlar için açılan Rüşdiye mekteplerindeki esas amacın kadınların lüzumlu dini ve dünyevi bilgileri edinerek gerek kendi iffetlerini korumaları, gerekse hane idaresinde kocalarına yardımcı olmaları olduğu vurgulanmaktadır."[427] Akşin Somel'e göre bu argüman tatmin edici değildir; devletin içinde bulunduğu mali durumu ve Sıbyan okullarının vermiş olduğu eğitim göz önünde bulundurulursa sadece bu amaç için okulların açılıp ilave meblağların harcanması pek mantıklı değildir.[428]

Somel, makalesinde Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimine verilen öneme değinir ve Tanzimat dönemi paşalarından olan Sadık Rıfat Paşa'nın neden kızların eğitimi üzerinde titizlikle durulması gerektiğini onun sözleriyle aktarmaktadır. Paşa'ya göre;

> *Bireysel olgunluk kızlarda bulunması olan agarr-ı hiliyâttan (seçkin güzel sıfatlardan) olması gerektiğinden kızlara hüsnü terbiye verilmesi de bir zorunluluktu. Buna ilaveten, ana kucağının insan açısından bir başlangıç okulu mesabesinde olması dolaysıyla (ağuş-i mader insanın en evvelki mektebi olmağla), çocuklarına emzirme esnasında dini ve ahlaki terbiye verecek analaın yetiştirilmesi milletine ve insaniyete pek büyük hidmet olacak idi.*[429]

Müslüman kızların okula gitmelerinin zorunlu olmasına dair Selanik vilayet gazetesinde birçok yazıya rastlanılmaktadır. Bunlardan biri de 1869 yılına ait yazıdır; " *herkes evlad ve ıtfalini mekteplere devam ettirmeğe icbâr (zorlama) ve bu babda muhalefeti görülenler derecesine ve hareketlerinin tekrarına nisbetiyle 5 guruştan*

[426] Somel, s. 225.
[427] Somel, s. 225.
[428] Somel, s. 225.
[429] Somel, s. 225.

100 guruşa kadar ceza-i nakdi ahzıyla mücazata (cezalandırma) edilir." [430] Müslüman cemaatin eğitime büyük önem verdiği görülmektedir.

Bununla beraber, Selanik vilayetindeki Müslüman çocukların eğitimleri hususunda bazı çevreler tarafından kısıtlamalar getirilmeye çalışılmıştır. Ama bu durum toplumun büyük tepkisini çektiğini söyleyebiliriz. Rumeli gazetesindeki bir yazıya göre " *bir takım ahalimiz mektep ne demek olduğunu bilmek istemedikleri için mekteplerimizin ıslah ve tanzimi hakkında söylenen sözlere ehemmiyet bile vermiyorlar. Hele bazı kısa düşünceli halkımız Fransızca, Bulgarca öğrenmeyi dinden çıkmağla bir tutuyorlar."* Yazının devamında bunun altında yatan sebep açıklanmaktadır; *"Halbuki lisan mahalliyi bilmediğimiz elsine-i ecnebiye tahsiline rağbet etmediğimiz için değil mi her nerede olsak eziliyoruz…*"[431] Diğer bir yazıda ise gene eğitimin önemine değinilir; "*…okumayan bir cemaat nasıl terakki eder ve nasıl bir inkılabı hakiki husûle getirilebilir?*"[432]

Kız Rüşdiye mekteplerin eğitim programına baktığımızda birçok farklı ders aldıkları görülmektedir: Mebadi-i Ulum-ı Diniyye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, İmla ve İnşa, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Ameliyat-ı Hıyyatiyye, Musiki, Hesap ve Defter Tutmak Usulü gibi dersler bulunmaktadır. Derslere bakıldığında dikkati çeken husus, "kızlara yönelik bu programda sadece ev düzenine yararlı olacak derecede, oldukça sınırlı bir düzeyde matematik bilgisine yer verilmiş olmasıdır; bunun yanı sıra "tarih, coğrafya gibi genel kültür konularının da tek bir ders çerçevesinde birleştirilmiş" olduğu görülmektedir.[433] Görüldüğü üzere okullarda kızlara özgü dersler konularak onlara birçok rol verilmiştir; hem iyi bir ev yöneticisi hem de bir anne ve eş olmaları amaçlanmıştır.

"II. Abdülhamid dönemi mutlakiyet rejimi siyasal meşruiyetini güvenceye almak amacıyla İslamcı ve otoriter söylemi yoğun bir biçimde kullanmıştır. Ancak, dinsel çevrelerden kız eğitimini kısıtlamak amacıyla öneriler geldiğinde bunları dikkate almamıştır."[434] Bunun en önemli göstergesi, Abdülhamid devrinde kızların eğitim alması için hem merkezde hem de imparatorluk sınırları içindeki vilayetlerde iptidai ve rüşdiye seviyesinde birçok okul kurulmasıdır.

---

[430] **Selanik gazetesi**, s. 80, birinci nüsha, 18 cemadiyelevvel 1286.
[431] **Rumeli gazetesi**, s. 3, numara 23, birinci sene, 12 mayıs 1322.
[432] **Rumeli gazetesi**, s. 1, numara 24, birinci sene, 19 mayıs 1322.
[433] Somel, s. 227.
[434] Somel, s. 229.

3.4.5. Selanik'te Çıkan Kadın Dergileri

Osmanlı Devlet eğitim alanındaki reform ve modernleşme çabalarını basın ve yayın yoluyla da devam ettirmekteydi. Toplumun modernleşmesi ile kızların eğitimi arasındaki paralelliğin önemi anlaşılınca bu eğitim kadın dergilerinde geniş yer verilerek sağlanmaya çalışıldı. Kadın Eserleri Kütüphanesi Bibliyografya Oluşturma Komisyonu'nun yaptığı çalışmaya göre, İstanbul Kütüphanelerinde 1869-1927 yılları arasında yayınlanmış 38 Türkçe kadın dergisi bulunmaktadır.[435]

Selanik'in ekonomik/toplumsal konumundan kaynaklanan görece özgür bir ortama sahip olmasından gerek yayın ve basın açısından hareketli bir kentti. Bunlardan en önemlilerinden biri 1876-1876 yılları arasında çıkarılan "muhadderat ve etfale mahsus" yani Müslüman kadınlar ve çocuklar için Selanik'te çıkarılan *Ayine* Dergisidir. "Derginin ilk sayısında, küçük yaşlarda alınacak terbiyenin kişiyi şekillendireceği ve bu terbiye sürecinden öncelikle annenin sorumlu olduğu ve dolayısıyla da annenin de eğitilmesi gerektiği düşünceleri belirtiliyordu."[436]

Ayine, ilk sayısında ifade ettiği gibi en fazla eğitim meselesi üzerinde durmuştur. "Kız- erkek çocukların da okullara giderek eğitim almasını tavsiye eden derginin ilk sayısında Osmanlı'da eğitimin yeterince gelişemediği ve eğitimsizliğin insan için büyük bir eksiklik olduğu, fakat son zamanlarda kızlar için açılan okulların bu konuda bir gayret olduğu belirtilmekteydi." Eğitim söylemi kısaca "okumak, yazmak, maarif, ilim tahsil etmek, hüsn-i terbiye, hüsn-i ahlak ve hüner" gibi kavramlardan oluşmaktadır.[437]

Dergiye okuyuculardan da yazılar gönderilmiştir. Gelen mektuplardan biri kızların okula gönderilmesine ilişkin talepler taşıyordu. "Bir hanım kızların okula gitmesini engelleyen ve cahil kalmasına neden olan etkenin cihaz (çeyiz) hazırlama meşgalesi olduğunu söyleyerek bu adetin kalkmasını istiyordu."[438] Bunun yanında

---

[435] Ayşe Bozkurt, "93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: Ayine (1875-1876)", **Kebikeç Dergisi**, sayı 19, 2005, s. 73. *Aile, Alem-i Nisvan, Asar-ı Nisvan, Ayine, Bilgi Yurdu Işığı, Çalıkuşu, Demet, Diyane, Erkekler Dünyası, Ev Hocası, Firuze, Genç Kadın, Hanım, Hanımlar, Hanımlar Alemi, Hanımlara Mahsus Gazete, Hanımlara Mahsus Malumat, İnci, İnsaniyet, Kadın, Kadın(Selanik), Kadınlar Alemi, Kadınlar Dünyası, Kadınlık/ Kadın Duygusu, Kadınlık Hayatı, Kadın Yolu/ Türk Kadın Yolu, Mehasin, Musarrer Kadın, Mürüvvet, Parça Bohçası, Seyyale, Siyanet, Süs, Şükufezar, Terakki, Türk Kadını, Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat.*

[436] Bozkurt, ss. 73-75.

[437] Bozkurt, ss. 75-76.

[438] Bozkurt, s. 83.

dergide devlete karşı sadakat ve güven duygularını arttırmayı hedefleyen yazılara da rastlanılmaktadır. Kısacası, "dergi eğitim almanın önemli olduğuna ve bunun insanı yücelten bir etken ve farz olarak algılanması gerektiğini; okula gidecek çocukların vatana ve millete fayda getireceği düşüncesini içeren yazılardan oluşmaktaydı."[439]

1908 Devrimi'nden hemen sonra Selanik'te Enis Avni Bey'in[440] yönetiminde "*Kadın*" adlı dergi çıkartılır. Selanik'te yayınlanan ilk dergi olması açısından büyük öneme sahip olan bu dergi yazara göre "Selanik'in ticari ve tarihsel/toplumsal koşulları" sonucunda çıkmıştır.[441]

"Kız okullarına ücretsiz olarak gönderilen dergi, normal kitap ebatlarında ve 16 sayfa olarak yayınlanan dergide haber ve yazılar iki sütun halinde düzenlenmiştir. İçerikte 'Şuûn-ı Nisvan' başlığıyla kadın dünyasına ilişkin haberlere, küçük hikâyelere de yer verilidir."[442] Bu dergi resimli değildi ama yer yer küçük ve göze hitap eden desenlere ve süslere rastlanılmaktaydı. Aydın, "dış kapak tasarımında Meşrutiyetle özdeşleşmiş kişiliklere ait görsel malzemelerin olduğunu ve dergi adının, kalın ve siyah puntoyla sayfanın ortasına yerleştirilmiş, etrafını çerçeveleyen latif bir desen içine '*Bir Milletin Nisvanı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır*' yazılmış" olduğunu belirtmektedir.[443]

Kadın dergisi Selanik'te yayınlanan ilk kadın dergisidir. Derginin üzerinde önemle durduğu konu kadınların eğitimidir. "Toplumun gelişmesinin kadınların yükseltilmesine bağlı olduğu, gerek merkezde gerekse taşrada yayınlanan gazetelerde yerel yazarların kalemiyle dolaşıma sokulan, hatta dünyadan örneklerle somutlaştırılan konulardan biri" olduğu belirtilmektedir. Yazar bunu şu örnekle açıklamaktadır; "O günlerde hayretle izlenen Alman milliyetçiliğinin yeşermesine, Almanya'nın sarsılmaz görülen nüfuz ve kudretine, Alman kadınlığının gelişimi sebep olmuştur." Bir diğer örnek "sosyal ve ekonomik yaşamda önemli bir mevki edinen Musevilerdir." Yazar, Musevilerin başarılarının "kabiliyetli çocuk anneleri, tutumlu kadınlar, başarılı yöneticiler yetiştiren Alyans Kız Okullarına borçlu"

[439] Bozkurt, s. 83.
[440] 1911'den itibaren nam-ı diğer Aka Gündüz.
[441] Hakan Aydın, "Kadın (1908-1909): A Study On The First Women's Magazine Published In Saloniki", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 22, 2009, s. 149.
[442] Aydın, s. 150.
[443] Aydın, s. 150.

olduğunu vurgulamaktadır.[444] Dergiye göre toplumun yükseltilmesi kadınların eğitiminin ilerletilmesiyle doğrudan orantılıdır.

Kadın dergisi, eğitimin önemini kadın yazarlar ve erkek yazarlarla birlikte her daim dile getirmiştir. Bu sorunun sürekli dile getirilmesinin altında yatan esas neden "genç kızların eğitiminin gelecek nesillerin yetişmesinde" etken olmasıdır. Dergide, "artık doğumundan itibaren çocuğu memur yapmaktan öteye gidemeyen ninnilerin yerini vatan sevgisi, adalet kavramı, istibdat, nefret yaratacak şiirler ve ninnilerin" alınması gerektiği vurgulanmaktadır.[445] Yazar, aşağıda zikredilen görevin ancak "aydın anneler tarafından yerine getirilebileceğini" ve bu yüzden "annelerin anne adayı gibi eğitilmesi" gerektiğini vurgulamaktadır ve 3 Teşrin-i Sani 1324 tarihli sayıdaki bir yazıya makalesinde yer verir;

> *Bizler evladlarımıza ninni söylerken eskisi gibi, 'oğlum paşa olsun, bey olsun' gibi sözleri söylemeyelim. Yalnız evladımıza, senin vatanın Rumeli'dir… Asker ol bu yolda icab ederse vatanın için öl diye ninni söyleyelim. Vazifemizi bilelim evladımızı vatan muhabbetiyle terbiye edelim. Çünkü vatan aşkından, vatan muhabbetinden mahrum bir millet; ruhsuz bir cesede, tüfenksiz bir askere benzer. Okutunuz, okutunuz, Osmanlıların istikbali, bütün bu milletin nasip ve takdiri validelerin elindedir* sözleri anneye verilen toplumsal görevi ifade etmektedir.[446]

"Kadın'ın ana misyonu *terakki* olduğu için hararetle tartışılan konunun eğitim" olduğunu vurgulayan Denman, eğitim meselesini somut ve soyut olarak iki açıdan incelemiştir. "Somut düzeyde; kız okullarının açılması, ilk öğretimin mi yoksa yüksek öğretimin mi daha gerekli olduğu, öğretmen yetersizliği, okullar için iane toplanması gibi konular tartışılmıştır." Soyut düzeyde eğitim meselesi ise "kadınların toplumdaki konumlarının değiştirilip iyileştirilmesini kapsayacak olan sosyal eğitimiyle ilgili mesajlar verilmiştir."[447]

Tüm bu anlatılanlar, "modernizasyon projesinde anahtar role sahip kadınların yetiştirilmesiyle ilgiliydi. Adı, *terbiye-i medeniye* olan bu projenin uygulayıcıları ve öğreticileri, kadınlar olacaktı. Bu proje bir insanın hem düşünce dünyasını hem de yaşam tarzını biçimlendiren yeni bir modelin temelini oluşturuyordu."[448]

---

[444] Aydın, s. 153.
[445] Aydın, s. 154.
[446] Aydın, s. 154.
[447] Fatma Kılıç Denman, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**, Libra Yayıncılık, 2009, İstanbul, s. 111
[448] Kılıç Denman, s. 111.

Bu dönemde çıkmış olan bir diğer dergi ise *Kadınlar Dünyası* dergisidir. Selanik'te yayınlanan dergi de kadın eğitimine büyük önem vermiştir. Dergide yazılanlara göre, vatan ve millet duygusu, çocuk terbiyesinde kazandırılması gereken önemli özellikler arasındaydı. Bu önce mektepler aracılığıyla anne adaylarına verilecek, sonra onlar bu duyguları yetiştirecekleri çocuklara aktaracaktır.

Serpil Çakır, "Kadınlar Dünyası" adlı dergiyi kitabında titiz bir şekilde analiz etmiştir. Kitapta "Osmanlı toplumunda çocuklar hocaların sopaları altında titrer ve esnerken, Balkanlar'da ilk olarak eğitim kurumlarının ıslah edildiği, milliyet duygusunun okullarda kazandırıldığını" belirtiliyordu;

> *O zamana kadar Rumeli'nin Hristiyan ahalisi ne Rumluk'tan, ne de Bulgarlık'tan haberdar idiler. Ekseri köylerde Bulgar ve Rum ahali aynı kiliseye gidüp ibadet eder, aralarındaki farka ehemmiyet bile vermez idiler. Hele vatan namına, millet namına zerre kadar vakıfları yoktu. Muallime ve muallimlerin telkinatı, Bulgar ve Rum çocukları üzerinde o kadar büyük bir hubb-ı milli uyandırdı ki, beş yaşındaki bir Bulgar çocuğu Bulgaristan sözünü işittiği zaman haç çıkaracak kadar asar-ı ihtiram gösterirdi. Böyle on beş yirmi sene içinde Rumeli Bulgarlarının tamamen eski halleri değişti. O miskin, o sersem, o cahil ahalinin yerine zeki, fedakar, müteşebbis bir unsur kaim oldu. Öyle ki senelerce koca bir Osmanlı Hükümeti bunlarla başa çıkamaz oldu. Senelerce zavallı Rumeli ateşler içinde yandı…*[449]

Görüldüğü üzere vatan, millet ve Osmanlılık kavramları bir annenin kızına verdiği öğütlerle örneklendirilmiştir.

Meşrutiyet döneminde kadınların eğitimine bu kadar önem verilmesinde yatan asıl sebepler, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere onlara yüklenen "*iyi, eğitimli anne ve eş*" rolleridir. "*Eğitilmiş bir kadın, tek başına bir ordu, bir meşaledir*", diyerek kadınlar toplumun terakkisi için olmazsa olmazlar arasında konulmaktaydı.

3.5. OKULLARIN TEŞKİLATLARI HUSUSU ÜZERİNE

3.5.1.Okulların Tesis Ve Finansmanı Üzerine

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde, Tanzimat öncesi döneme kadar eğitim hizmetleri büyük ölçüde medreselerin tekelindeydi ve medreseler de vakıf sistemi içerisinde varlıklarını devam ettiriyordu. Tanzimat'la birlikte açılan yeni okulların

[449] Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayıncılık, 2010, İstanbul, s. 234.

finansmanı önemli bir sorun olarak ortaya çıktı. 1856 Islahat Fermanı sonrasında devlet içindeki bütün cemaatlere serbestçe okul açma imkânının sağlanması sorunu Müslümanlar aleyhine önemli sorun olarak görüldü. Bu sebeple öncelikle 1857'de Maarif Nezareti kuruldu, sonra 1869'da da bütün eğitim işlerini belli bir nizama koyan nizamname oluşturuldu.

"1870'lere kadar taşra eğitiminin temel finansmanı avarız ve münderise vergileri idi." [450] "1869 yılında çıkarılan bu nizamnameye göre, eğitimin mali kaynakları şuralardan temin edilecekti;

- Tahsisat-ı miriye,
- Halkın yıllık yardımları,
- Tahsisat-ı vakfiye,
- İanat-ı müteferrika,
- Mekteb-i Sultaniye ve Aliye talebesinden alınan yıllık ücretler ve cezalar."[451]

Mustafa Gündüz, makalesinde bunun yanı sıra Abdülhamid döneminde alınan öşr'ül öşr vergisininde eğitim amaçlı olduğunu belirtmektedir; ancak zaman içerisinde bu vergi eğitim amaçlı kullanılmamıştır. Buna ilaveten, 1876'dan önceki yıllarda eğitim açısından mali başarısızlıklar yaşandığını belirtmektedir.[452]

II. Abdülhamid döneminde vilayetlerdeki eğitimin finansal sorunlarını çözmek için bir takım önlemler alındı. Bunlardan biri "Said Paşa'nın gayretleriyle taşra maarif meclisleri teşkil edilmesi ve bu meclislerin eğitime kaynak sağlama konusunda yetkilendirilmesidir."[453] Sadrazam Said Paşa'nın teklifi üzerine "1 Mart 1883'te *Maarif Hisse İanesi*[454] (aşar veya emlak üzerinden alınan ek eğitim vergisi) adında bir vergi kabul edildi ve sonradan da kapsamı genişletildi. Bu verginin ihdas gerekçesi öncelikle idadilerin yapım ve işletilmesinde kullanılmak üzereydi."[455]

Somel, bu verginin "İslam ilkokullarına karşılık gösterilmesinin sakıncalı" olduğuna; zira "bu vergiden diğer gayrimüslim cemaatlerin de kendi okullarına karşılık gösterilmek üzere talepte bulunabileceklerini" dile getirir. Bu yüzden bu

[450] Mustafa Gündüz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitimi Sisteminin Finansmanını Sağlama Düşünce, Öneri ve Uygulamaları", **New World Science Academy**, Cilt: 5, Sayı: 4, 2010, s. 1660.
[451] Gündüz, s. 1661.
[452] Gündüz, s. 1661.
[453] Gündüz, s. 1661
[454] 1 Mart 1884 tarihinde uygulamaya konan Maarif Hisse-i İ'anesi, giderek artan eğitim masraflarına sağlam bir mali dayanak oluşturmak amacıyla ihdas edilmişti.
[455] Gündüz, s. 1662

verginin gelirinin eğitim alanında kullanılması problemli olacaktı. Diğer taraftan devletin bütçesi göz önüne alındığında açılacak olan okulların masraflarının devletten karşılanması da çok mümkün olan bir seçenek değildir.[456]

II. Abdülhamid Döneminin ikinci yarısında eğitime ayrılan kaynakların başlıcaları şunlardı;

- Ziraat bankası şubeleri aracılığı ile aşâr hasılatının 396/ 10,000 oranındaki miktar
- Yasalar çerçevesinde öğrencilerden alınacak öğrenim ücretleri.
- Memur maaşlarından yapılan kesintiler.
- Ziraat bankası şubelerinde nemalandırılan meblağdan elde edilen faiz gelirleri
- Okuldaki bakkaliye mültezimlerinden alınan ücretler.
- Maarif hissesi olmak üzere emlak ve arazi vergilerine %5 zam yapılarak mal memurları aracılığıyla toplanacak emlak vergisi.
- Zehbiyye rüsûmu adıyla ve belediyelerce toplanan zehbiyye resm-i munzamı.[457] Tüm bu önlemlere rağmen Osmanlı Devleti eğitime yeteri kadar bütçe ayıramamıştır. Okullar için toplanan paralar da gene başka ihtiyaçlara ve önceliklere harcanıyordu.

Abdülhamid döneminde eğitim merkez dışına, vilayet ve taşralara kadar götürülmek istenmiştir. Merkeziyetçiliği korumak adına büyük çabalar sarf eden Sultan Abdülhamid vilayetlerde ilköğretimi yaygınlaştırmak istedi. Bir yandan mali sıkıntılarla boğuşmak zorunda olan imparatorluk modern eğitim uygulamaları için kaynak arayışı içine girdi. Yukarıda görüldüğü üzere bu kaynakların büyük çoğunluğu halktan yeni vergiler toplanarak elde edilmeye çalışıldı. Vilayetlerdeki idareciler özellikle ibtidai ve rüşdi okulların masraflarının karşılanması için farklı yollar aramışlardır; örneğin "Selanik İnas Rüşdiye'sine bir kat daha ilave edilmesi ve eskiyen yerlerinin tamiri için harcanacak paraya kaynak bulunması" [458] için çalışmalar yapılmıştır.

Somel'in incelediği Selanik Vilayeti Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey'in raporları vilayetteki eğitim durumunu gözler önüne koymaktaydı. "Eğitim için doğrudan devlet bütçesinden tahsisat ayrılmasının mümkün olmadığını ve buna karşılık kasabalarda eskiden inşa edilmiş olan okulların çoğunlukla hayırsever

[456] Somel, **Radovişli**, s. 127.
[457] Gündüz, **Finansman**, s. 1663.
[458] **BOA, MF. MKT**. , 926/82, 1324 Ra 16. Selanik inas rüşdiye mektebi binasına kat ilave edilmesi ve bazı tamirat icrası zımnında keşfi mucibince otuz bir bin beş yüz guruşun mahallemizden hakka ianeden tesviye olunmak üzere…

kişilerce yaptırılmış olduğunu" belirtir.[459] Örneğin "Selanik vilayetinin Vodin kasabasında ikamet eden ve ulûm ve maarifin yayılmasını isteyen Müslümanlar mezkûr kasabada bir rüşdiye mektebinin kurulmasını arzu etmekteydi. Beyanlarında gazi merhum el-hac Ahmed Bey vakfının yardımlarıyla okulu inşa etmişlerdir."[460]

"Eğitim için maddi yardımda bulunmak İslamiyet'te geleneği olan bir uygulama olup, vilayetlerde bunun eskiden beri gelen çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Ne var ki yapılan yardımlardan gereği gibi faydalanılmamaktadır."[461]

Osmanlı Devleti, Selanik vilayetinde eğitim için maddi kaynak sorununu çeşitli şekillerde çözmeye çalışmıştır;

- "Selanik'de Hristiyan ve Yahudi mahalleleri arasında kalmış olan harap cami ve mescidlere ait altı kıta arsanın satılması ve bu camilere ait musakkafatın gelirlerininde Maarif'e devrolunması,"[462]
- "Selanik Demirhisarı kasabasında inas mektebin temini ve devamı için mahallince yeterli mikdar varidat temin edilmesi,"[463]
- "Selanik İnas Rüşdiye Mektebi'ne ilave olunan bir dershanenin yıkılan duvarının tamirine sarfına izin verildiği, bu paranın sene-i haliye bütçesinin taşra kısmı inşaat tertibinden ödeneceği,"[464]
- "Vardar ve Karasu nehirlerinin kıyılarını birbirine bağlayan büyük kayıklara el konularak, kayıkların işletilmesinden elde edilen gelirlerin maarif için kullanılması"[465] gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere Müslüman okullarının tesis ve finansmanı için farklı yollar aranmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Selanik şehrinde yaşayan gayr-i Müslim tebaanın okullaşma faaliyetlerine, okulların tesis ve yönetimine baktığımızda farklı bir tabloyla karşılaşmaktayız. Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra hükümetin 1869 yılında çıkarttığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde gayrimüslim mekteplerinde yeni düzenlemeler getirildi.

---

[459] Somel, **Radovişli**, s. 127.
[460] **Selanik gazetesi**, birinci nüsha, s. 57, 5 Rebiülahir 1286.
[461] Somel, **Radovişli**, s. 127.
[462] **BOA, MF. MKT.** , 82/101, 1301 R 4.
[463] **BOA, MF. MKT.** , 117/70, 1307 N 19. Demürhisarı kasabasında tesis olunan bir bab-ı ibtidai mektebinin tesisi mahallince varidatı kaffeye tedarik ettirilerek Selanik inas mektebi… inşa olunmuştur
[464] **BOA, MF. MKT.** , 493/18, 1317 Za 14.
[465] **BOA, YMTV**, 37/56, 1307 C. 1.

Bu nizamnameye göre, gayrimüslim tebaanın bir yerde okul açabilmesi için belli bazı kurallara uymak zorundaydı. Bu şartların en önemlisi öğretmenlerin Maarif Nezaretince veya mahalli Maarif İdaresince kabul edilecek bir diplomaya sahip olmaktır. Bunun yanı sıra, okulların ahlaka ve genel ülke politikasına aykırı bir harekette bulunmayacak; Ders materyallerinin Maarif Nezareti veya Mahalli Maarif İdaresi tarafından onaylanması gerekmektedir.[466]

Bunlara ek olarak, nizamnameye göre gayrimüslim tebaanın bir yerde okul açma talebinin olumlu olması için aşağıdaki şartlarda tamamlandıktan sonra eğer açılmasına dair herhangi bir zarar görülmez ise o vakit resmi ruhsat verilebilirdi. Bu ek şartlar şöyle idi;

> *Planlanan bölgede o milletten ve mezhepten yeterli bir nüfusun yaşayıp yaşamadığı, öğrenim çağındaki çocukların söz konusu okulun devamı için yeterli sayıda olup olmadığı ve herhangi bir siyasi maksat yahut sakıncanın bulunup bulunmadığına dair yerel idareciler tarafından yapılan inceleme sonucuyla, vilayet idare meclisi kanaatinin hükümetin onayına sunulması şarttı*.[467]

Eğitimin teşkilatlanması açısından serbest bırakılan gayr-i Müslim cemaatler okullaşma çabası içerisine girdi. Yukarıda saydığımız şartları yerine getirip ruhsatı alan gayrimüslim cemaat okullarının gerek bina inşaatı gerekse sonraki tüm masrafları bağlı olduğu cemaatten karşılanıyordu. "Cemaat okulları; nezareti açısından devlete, idare ve tesisi açısından cemaate aittir. Bu sebeple finanse eden kaynak, cemaat topluluğu ve ona destek sağlayan yabancı devlet ve kuruluşlardır."[468]

Gayrimüslim tebaa okul açabilmek için ihtiyacı olan arsayı farklı yollardan temin etmekteydi. Devlete arsa müracaatında bulundukları da görülmüştür. Devlet, açılacak olan bu okulların "yıkıcı ve bölücü faaliyetlerine girişeceğinden haberdardı. Bu bağlamda okulların arsa temin isteğine olumlu cevaplar vermesinin altında yatan en önemli neden bu şekilde buraları kontrol altında tutma fikriydi. Aksine, bu okullar daha da kontrol edilemez duruma gelmişti."[469]

---

[466] Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1997, s. 96.
[467] Arzu M. Nurdoğan, "II. Abdülhamid Döneminde Kosova'daki Gayrimüslim Okullaşma ve Babıali'nin Bu Okullara Yönelik Politikası", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2013, s. 561.
[468] Vahapoğlu, s. 99.
[469] Vahapoğlu, s. 98.

Selanik vilayetinde gayri Müslim cemaate ait okulların asıl gelir kaynakları okulların kurucuları veya vakıflarlarca karşılanmaktaydı. Okulun bağlı olduğu kilise/havra tarafından, bağlı olduğu konsoloslar yahut Patrikhane/ Eksarhlık tarafından yada bunların sahip oldukları "gayrimenkullerin gelirleri, düzenlenen eğlence türü toplantılardan elde edilen gelirler, bağışlar, papaz ve zenginlerin gelirlerinden ayırıp düzenli şekilde verdikleri paralar ile öğrencilerden alınan okul ücretleri gelir kaynağını oluşturmaktaydı."[470]

"Selanik'teki Ermeni ve Yahudi okullarının tesis ve finansmanlarında yabancı devletlerin, misyoner teşkilatlarının, Mihitarist ve Alyans İsrailit teşkilatlarının önemli rolleri olmuştur." [471] Özellikle Yahudi okulları zengin tüccarlarca desteklendiği için Selanik bölgesi başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde çok sayıda okul açılıp finanse edilmiştir. "Yunan devleti tarafından Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerindeki Rum mekteplerine gizlice yardımların yapıldığı,"[472] "Selanik Musevi cemaatinin ileri gelenlerinden Mişon Nivenestin Efendi'nin Musevi mekteplere bağışladığı haneler,"[473] "Rum cemaatine ait harap olmuş mektebin arsasına Rum cemaatince toplanan paralarla yenisinin yapılması," [474] gibi örnek belgelerden anlaşılacağı üzere gayri Müslim toplulukların eğitim giderleri farklı yollarla karşılanmaya çalışılmıştır.

Gayri Müslim okullarına Osmanlı padişahları da ara sıra yardım yapmıştır. "Devletçe yapılan yardım yanında devlet adamlarının hatta padişahların önemli miktarlarda şahsi yardımları vardır. Bunlar genellikle İstanbul'daki okullara yapılmakla birlikte değişik maksatlı gezilerde güzergah üzerindeki okullara da yapıldığı görülmüştür."[475] Gayri Müslim cemaate ait okulların finansmanı konusunda devletten yardım talebinde bulunulmasına rağmen taşralardaki okullara çoğu kez yardım yapılmamıştır. 1322 yılına ait belgeye göre, gayri Müslim cemaatin yardım talebine verilen cevap şöyledir; "Selanik vilayetindeki gayr-i Müslim mekteplerinin

[470] Vahapoğlu, s. 100.
[471] Vahapoğlu, s. 66.
[472] **BOA, MF. MKT**. , 566/4, 1318 Ş 15.
[473] **BOA, MF. MKT**. ,795/28, 1322 Ca 26.
[474] **BOA, MF. MKT**. , 895/27, 1323 N 23.
[475] Vahapoğlu, s. 101.

tamiri için maarif hissesinden para verilemeyeceğinden Maarif Nizamnamesi gereği cemaatlerince tamir ettirilmesi gerektiği" belirtiliyor.[476]

Daha öncede zikredildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu vilayet ve taşralarda eğitim hususunda önemli finansman sorunlarıyla karşı karşıya idi. Bu finansman sıkıntısının öğretmen maaşlarına da yansıdığı görülmekteydi. Somel, "şurası kesindir ki Osmanlı İmparatorluğu'nda öğretmenler devlet memurları içerisinde düşük düzeyde maaş alanlar grubuna dahildiler. Bu durum bize öğretmenlerin devlet memuru olarak nasıl bir statüye sahip oldukları hakkında bilgi vermektetir."[477]

Somel, "özellikle Rüşdiye muallimlerinin giderek yoksullaştığını, maaşlarının alt sınıf devlet memuru seviyesine indiğini ve sözü edilen düşük maaşların bile her zaman düzenli olarak ödenmediğini" vurgulamaktadır. Bu düzensizliklerin "öğretim kalitesini olumsuz yönde etkilediğini ve huzursuzluklara yol açtığını" belirtmektedir. Bu durumun "elbette çevre bölgelerde devlet finansmanıyla kurulan, öğretmen maaşlarının Rüşdiye okullarındakinden bile yüksek olduğu ilkokullar için söz konusu olmadığını" da aktarmaktadır.[478]

3.5.2. Okulların Yönetimi Ve Denetimi

Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim yöneticileri bu dönemde tüm Balkanları saran milliyetçilik hareketlerine karşı bir dizi çalışmalar içerisine girmiştir. Nurdoğan, vilayette gayrimüslim cemaatlere ait okulların kapatılması fikrinin dönemin içinde bulunduğu siyasi buhrandan dolayı gerçekleştirilecek bir şey olmadığını; öte yandan bu faaliyetlere devletin göz yummasının da mümkün gözükmediğini; bu yüzden hükümetin yapacağı tek şeyin okullar ve öğretmenler üzerinde daha fazla idari denetim ve teftiş getirmek olduğuna vurgu yapmaktadır.[479]

---

[476] **BOA, MF. MKT.** ,795/42, 1322 Ca 26. Selanik vilayeti celilesine; ruhsat-ı resmiye ile müesses ve ahali-i gayrimüslimeye aid olan bazı mekatib-i ebniyesinin tamiri içün müracaat vaki olunduğundan ve mekatib-i gayri-müslimenin ind-el iktiza maarifden tamir olunacaklarına dair… Ledel ahvale doğrudan doğruya nezaret idare edilmekte bulunan mekatib-i rüşdiye ve ibtidaiyenin mesarif-i inşaiye ve tamiriyesi maarif nizamnamesi mucibince ahali-i mahalleye aid olup bu gibi ebniyenin müceddeden inşaası veyahut tamiri iktiza ettiği zaman mahallerince cem' ü derç olunan ianat mahallice tedarik olabilen karşulıkla inşa ve tamir kılınmakta olduğundan bu gibi inşaat için bütçeye bir karşılık idhal edilmemiş…

[477] Somel, **Modernleşme**, s. 206.

[478] Somel, **Modernleşme**, s. 209

[479] Nurdoğan, s. 563.

"Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesi ile okullarda öğretmenlik yapabilmek için diploma sahibi olma mecburiyeti ve bu diplomanın merkezde Maarif Vekaletince taşrada ise Maarif idarelerince uygun görülmesi mecburiyeti getirilmiştir."[480] M.U.N. ile öğretmenlerin diploma sahibi olmaları ve bunun devletin yetkili organlarınca kabul görmesi mecburiyeti getirilmesi II.Abdülahmid döneminde çok titiz bir şekilde uygulanmaya çalışıldı. Arşiv belgesine göre "Gayri Müslim mekteplerde ecnebi tebaadan muallim istihdam edilmeyeceği ve Selanik Bulgar Jimnastik Mektebi'ne Fransız ahalisinden Jorj Liforine'nin tayininin yapılmayacağı" yazılmaktaydı. Belgenin devamında "eğer önceden tayin edilen ecnebi muallimlerin yerine de ecnebi muallim istihdam edilemeyeceği" bildirilmiştir.[481]

Ancak bu nizamnamede düzenlenen maddeler aynen uygulanmamıştır. Buna diplomalar açısından bakıldığında; "Balkanlar'daki Sırp, Bulgar ve Rum asıllı muallimlerin çoğunun, bir şekilde yabancı okullardan öğretmenlik diploması edinmekte ve bunları bölge metropolidliklerinde sorunsuzca tasdik ettirebilmekteydi."[482] Bu noktada "Yerel maarif idarelerinin, söz konusu kimselerin muallim sıfatıyla köy ve kasaba okullarında çalışmalarına müsaade etmekten başka seçenekleri pek kalmıyordu."[483]

Gayri- Müslim okullar, devletin tayin ettiği öğretmenleri kabul etmeyip kendi teşkilatlarının elemanı ya da bağlı olduğu teşkilatın gönderdiği öğretmeni alabiliyordu. Hükümet ise bu tür uygulamalarda maaşlarını ödemiyordu; örneğin "Ağustos nahiyesi Rum mektebi muallimliğine seçilen Osmanlıca muallimin Metropolidce kabul edilmeyerek kendi seçtiği bir muallimi işe başlattığı, ancak bu şekilde tayin edilen muallimlerin maaşlarının maarifçe ödenmeyeceğine dair Selanik Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmiştir." [484] Bu öğretmenler sınıf içinde özgür olduklarından dolayı farklı hareket edebilirlerdi.

---

[480] Vahapoğlu, s. 104.
[481] **BOA, MF. MKT.** , 969/22, 1324 Za 04.
[482] Nurdoğan, s. 563.
[483] Nurdoğan, s. 563.
[484] **BOA, TFR. 1. SL.** , 92/9200, 1323 Za 14. Ağustos Rum mektebi lisan-ı Osmani muallimliğine Karaferye kaimakamlığına bil-imtihan muallim sabık Salim Efendi tayin olunmuş ise de mumaileyhe metropolidce tarafından kabul edilmeyerek tahsisatın mekteb-i muallimlerinden diğer birine itası taleb edilmiş ve halbuki mekatibe Türkçe muallimleri kaimakamlarınca intihab edilmekte bulunmuş olduğundan ağustos mektebi muallimine maaş verilmemiştir.Karaferye mektebi muallimi Dimetroka Efendiye gelince mumaileyhe kaimakamlığında intihap edilerek kaydı icra edilmiş…

Çok iyi yetiştirilmiş, bilinçlii ve gönüllü olan bu öğretmenlerin denetilmesindeki asıl amaç "onların sınıf içinde yaptıklarından ve söylediklerinden" emin olmaktı. Bu yüzden II. Abdülhamid döneminde öğretmenlerin üzerindeki kontrol mekanizması giderek hissedilir bir hal aldı. "Bulgar, Sırp ve diğer ecnebi memleketlerinden gelen muallimlerin komiserhaneden iyi hal kağıdı olmadan görevlendirilmemeleri, gayri Müslim mekteplerinde tebaa-i ecnebiyeden muallim istihdam edilmemesi," [485] "mekatib-i gayri Müslime ve ecnebiye memur ve müfettişlerinin devamlı teftiş altında bulundurularak durumun rapor edilmesinin bütün maarif idarelerine bildirilmesi,"[486] "Osmanlı Müslüman okullara kesinlikle ecnebi öğretmenlerin tayin edilmemesi, edilenlerin usulünce değiştirilmesi ve yerlerine Osmanlı tebaası muallimler seçilmesi,"[487] gibi örneklerden anlaşılacağı üzere gayri Müslim okullarının öğretmenleri denetim altında tutulmuştur.

Öğretmenlerin denetimine gösterilen özen aynı zamanda açılan okullar ve bu okullarda okutulan kitaplarda da gösterilmiştir. "Tanzimat dönemi öncesinde modern anlamda ders kitaplarının varlığından söz etmenin mümkün olmadığını" dile getiren Akşin Somel mahalle mekteplerinde Kuran-ı Kerim'in başlıca ders kitabı olduğunu söylemektedir. Kuran-ı Kerim'in yanı sıra bu mekteplerde "ilmihaller gibi dini içerikli kitaplara" da rastlanılmaktaydı.[488] Somel, Tanzimat döneminden Abdülhamid dönemine kadar geçen zamanda okullarda okutulan ders materyallerinin dönüşümünü şu sözlerle ifade etmekteydi;

> *Tanzimat döneminden itibaren doğrudan doğruya sivil eğitim kurumları için yazılan ders kitapları ortaya çıktı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve özellikle 1870 tarihli Telif ve Tercüme Nizamnamesi, modern anlamda yazılan ders kitaplarının ve Avrupa dillerinden yapılan çevirilerin çoğalmasında belirleyici faktörler teşkil etmiştir. Öte yandan 1870'lerin sonuna dek modern ders kitaplarının yanı sıra geleneksel metinler de mekteplerde okutulmaya devam edildi. Abdülhamid döneminde tüm okul seviyelerinde ve müfredatların çoğunda nizami ders kitaplarının okutulması, bu uygulamanın artık yerleştiğini gösterir.*[489]

Somel, Abdülhamid döneminde Müslüman okullarında okutulan ders kitaplarının özelliklerine de değinir. Yazar, bu kitapların "bir yandan dini ve otoriter sosyal değerlere, diğer yandan da dünyevi ve ilerlemeci anlayışa vurgu yapıldığını"

[485] **BOA, MF. MKT.** , 856/37, 1323 Ra 17.
[486] **BOA, MF. MKT.** , 932/7, 1324 R 9
[487] **BOA, MF. MKT**. , 320/ 64, 1314 M 8.
[488] Somel, **Modernleşme**, s. 238.
[489] Somel, **Modernleşme**, s. 238.

belirtmektedir. "Bu vurgulama birincisi ilk okuma kitapları, ahlak ve imla üzerine yazılmış ders kitaplarında ortaya çıkmakta, diğeri bütün seviyelerdeki tarih kitaplarında görülmektedir. Osmanlı devlet eğitiminin iki başlı özelliği yani sosyal disiplinizasyon ve modernizm, okul kitaplarında bu yolla kendini göstermiştir."[490] Kısacası, Abdülhamid devrinde okul sisteminin müfredat içeriğinin ayırt edici özelliği, dini ve otoriter değerlere yapılan vurgudur.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayri Müslim cemaatler Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla birçok imtiyaz elde etmişti. Bunlardan biri de eğitim alanında sahip oldukları ayrıcalıklardı. Selanik bölgesinde gayri Müslim cemaatlerine ait okulların artması ile beraber teftiş ve kontrol konusunda da yoğun çalışmalar içerisine girilmiştir. Muallimlerden müfredata, ders kitaplarından okullara kadar teftiş ve denetim konusu genişletildi.

"Teftişin temel amacı, bu okullarda Osmanlı tebaasına devletin bütünsel-merkeziyetçi yapısına/çıkarlarına aykırı, zihinleri ifsad edici faaliyetlerin takip edilip edilmediğinin tespitidir."[491] Kozmopolit nüfusun yaşadığı Selanik vilayetinde teftiş ve denetim konusu sıkı bir şekilde uygulanıyordu. Selanik vilayetindeki cemaatlerin özellikle Bulgarların milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini önlemek için bir takım önlemler alınmıştır; "Bulgar mekteplerinin devamlı teftiş edilmesi için Bulgar mekatibi müfettişinin tayin edilmesi, ruhsatsız olan Bulgar mekteplerinin ruhsata bağlanarak ders programlarının kontrol edildiği,"[492] "Bulgar akaidine dair kitap ve risalelerin Selanik Maarif Meclisince ve Selanik İdare Meclisince muayene edildikten sonra münderecatı anlaşılmayanların Maarif Nezareti'ne gönderildiği,"[493] gibi olaylara rastlamaktayız.

Selanik bölgesindeki Sırp ve Bulgar okulların teftişi hususu başka bir konu haline gelmiştir. Gayrimüslim tebaaların hepsi denetlenmesine karşın, Sırp ve Bulgar cemaatinin teftişine daha önem veriliyordu. Bulgar ve Sırp topluluklarına ait okullarda daha yoğun bir teftiş söz konusuydu. "Selanik'te bulunan Rum, Bulgar, Sırp mekteplerinin kütüphanelerinde her türlü zararlı kitapların bulunduğu ve

[490] Somel, **Modernleşme**, s. 253.
[491] Nurdoğan, s. 570.
[492] **BOA, MF. MKT.** , 566/4, 1319 Ra 12.
[493] **BOA, MF. MKT.** , 130/39, 1309 M 15. Bulgar akaidine dair kütüp ve risail hakkında… maarif meclisince icaba takdirinde meclisi idareten vilayetçe muayene olunması ve mündericatı giderilemeyenlerin nezarete gönderilmesi lazım geleceği beyanıyla terkim buyurulmuştur.

muallimlerininde dışarıda eğitim gördüğü için millet-i İslamiye aleyhinde her türlü dersi okutmuşlardır."[494] Bulgarların eğitim ve öğretim faaliyetleri yakından takip ediliyordu ve "Bulgaristan tarihine ait kitapların zararlı olmasından dolayı şehre sokulmaması için bunların toplatılıp imha edilerek neşrine kesinlikle izin verilmiyordu."[495] Zararlı olduğu halde yayımına izin verilen kitaplar da toplatıp hakkında gerekli işlemler yapılmıştır; örneğin yayımlanan "Bulgarca Coğrafya kitabının öğrencilere zararlı düşünceler verdiği haberi üzerine kitap hakkında gerekli işlemin yapılabilmesi için bir nüshasının Selanik Maarif Müdürlüğü'ne gönderildi."[496]

Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrol altına almak istediği diğer bir topluluk ise Rumlardı. Yunan Devleti, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Selanik bölgesindeki Rum okullarında ideolojilerini yaymak için Rumlara destek oldu. "Selanik'teki Rum mekteplerine dağıtılmak üzere Rum metropolitlere gizlice para yardımı yaparak",[497] "Rum çocukların eğitim masraflarının Cemiyet tarafından karşılanması,"[498] gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere himaye etmekte idiler.

İmparatorluk, Sırp, Bulgar ve Rum cemaatleri dışında Selanik'te okulları bulunan ve zararlı faaliyetler içinde olan diğer toplulukları da denetlemiştir. Örneğin "Yahudi cemaatine ait *Yeni Ahlak* adlı İtalyanca kitabın okutulması yasaklanır ve bu hususta diğer maarif müdürlüklerine bilgi verilmekteydi."[499]

Tanzimat döneminden itibaren Selanik bölgesinde giderek artan bir ivmeyle gayrimüslim okulları açılmaya başlanmıştı. Sultan II. Abdülhamid söz konusu

---

[494] **BOA, BEO**, 173/12951, 1310 Ş 29. Selanik'te bulunan Rum, Bulgar, Sırp ve Fransız ve İtalya ve sair ecnebi mektepleri kütüphanelerinde her türlü kütüb-i muzırra bulunup talebeye tedris ettirilmekte ve mektatib-i mezkure muallimlerinin ekserisi ecnebi olarak başka devlet-i aliyyeden olanlarda Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan ve Sırbistan'da tahsil görmüştür ve bunlar her suretle muzır ve millet-i İslamiye aleyhinde alenen dersler okutturmakta olduğu gibi…Selanik'e envai kütüp ve risale-i muzırra ve gazete ve sair götürülüp kaydedilmekte ve kitapçı dükkanlarına doldurulmakta ve kahvehanelerde de muzırra-i gazeteler görülmektedir.

[495] **BOA, MF. MKT.** , 74/93, 1299 S 9.

[496] **BOA, MF. MKT.** , 135/38, 1309 B 2. Kosova Maarif müdirliğinde takdim olunup nezaret-i celile teftişince bazı muzırr olduğu anlaşılan Bulgarca coğrafya-yı umumi nam kitabın muayene ve imarına ruhsat verilmiş olunmasından dolayı, bunu ele geçirilecek nüshaların imhasıyla neşrine ruhsat veren memur hakkında gerekli işlemlerin yapılması.

[497] **BOA, BEO**, 988/74041, 1315 S 5.

[498] **BOA, MF. MKT**. , 505/21, 1318 M 22.

[499] **BOA, MF. MKT**. , 231/22, 1312 R 6.Selanik Vilayeti Maarif Müdirliğine; Selanik'te müesses Alyans İsrailit mektebinde tedris olunmakta olan kitaplar meyanında görülen Yeni Ahlak kitabı ismindeki İtalyanca kıraat kitabının muayene olunmak üzere gönderildiğine dair encümen teftiş ve muayeneye sual olundu. Mezkûr kitabın inşarı siyaseten gayr-i caiz olunduğundan ismi mahsusuna derç olunmak üzere tevkif olunarak men'i tedrisi ve intişarı maarif müdirlerine bildirilmiş olmağla…

bölgedeki okulların milliyetçi okullara katkısını bildiği için okulları sıkı bir denetim altına almaya çalıştı. Okulların yönetimi, öğretim elemanları ve okutulacak ders kitapları sıkı bir şekilde kontrolden ve denetimden geçiyordu. Bunun yanı sıra, "Sultan II. Abdülhamit merkezi devlet anlayışının eğitimde uygulanabilecek pratik yöntemlerinden birini benimsemiş ve ülkedeki gayrimüslim mekteplerinde Osmanlıca dersinin okutulmasını zorunlu hale getirmiştir."[500] "Dil eğitimiyle farklı unsurlar arasındaki politik, ideolojik ve kültürel kompartımanları aşarak bir üst kimlik meydana getirmeye çalışılmış, diğer taraftan Osmanlıca devlet okullarına ahlak eğitimini sokmanın bir aracı, başlangıcı olarak kullanılmıştır."[501]

"Öte yandan Osmanlıca dersini verecek öğretmenlerin belirlenmesi konusu tartışma yaratmıştır. Sultan Abdülhamid Rumeli eyaletlerindeki gayr-i Müslim mekteplerinde Osmanlıcanın yaygınlaştırılması teşviki için maddi- manevi yardımda bulundu." [502] Eğitimi verecek öğretmenler de devlet okullarında eğitim almış Müslüman kişilerden olmalıydı ancak Selanik'teki gayr-i Müslim mekteplerin bazıları hükümetin tayin ettiği öğretmenlerin yerine kendi cemaatine ait kişileri atayabiliyordu. "Örneğin Ağustos nahiyesi Rum muallimliğine seçilen Osmanlıca muallimin Metropolidce kabul edilmeyerek kendi seçtiği bir muallimi işe başlattığı, ancak bu şekilde tayin edilen muallimlerin maaşlarının maarifçe ödenemeyeceğine dair Selanik Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmiştir."[503] Bu tarz olayların altında yatan esas nedenin vilayetteki milliyetçi düşünce ve hareketin gelişmesinde yabancı öğretmenlerin büyük rol oynadıkları ihtimalidir.

Nurdoğan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim cemaatin klasik dönem de dahil olmak üzere "serbesti-i mezheb ilkesi doğrultusunda kendi kilise ve okullarını açma konusunda hiçbir zaman ciddi bir engelle karşılaşmadığını" vurgulamaktadır. Buna karşılık bu durumun "ne gayrimüslim ne de yabancı okulların hiçbir izin almadan yahut devlet kurumuna başvurmadan, bütünüyle denetimsiz bir şekilde açılmasına müsaade edildiği yönünde değerlendirilmemesi" gerektiğini de ekler.[504]

[500] **BOA, BEO**, 931/69807, 1314 Za 5.
[501] Nurdoğan, s. 565
[502] **BOA, MF. MKT**. , 721/49, 1321 Ca 5.
[503] **BOA, TFR. I. SL**. , 92/9200, 1323 Za 14.
[504] Nurdoğan, s. 567.

SONUÇ

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı çok önemli olayların cereyan ettiği dönem olmuştur. Modernleşme sürecine damgasını vuran hadiselerden biri de II. Abdülhamid'in tahta geçip imparatorluğu kurtarma aracı olarak gördüğü eğitimdir. Sultan II. Abdülhamid döneminde bir dönüm noktasına ulaşan eğitim reformları Balkanlar açısından bakıldığında daha belirgin olarak gözümüze çarpmaktadır.

Sultan Abdülhamid'in eğitim politikalarının vilayetlerde nasıl uygulandığını ve bu politikaların Müslim ve gayri Müslim tebaa üzerinde özellikle kızlar açısından farklılıklara yol açıp açmadığı; bu okullaşmanın gayri müslim toplulukları arasında ulus&millet inşası sürecine katkıda bulunup bulunmadığını ve en önemlisi imparatorluğun bu reformda istediği hedefe ulaşıp ulaşmadığını diğer bir deyişle II. Abdülhamid eğitim sisteminin gerçekte ne yarattığını görmek tezin asıl konusuydu. Bu yüzden savımıza uygun olduğunu düşündüğümüz Selanik vilayetine bağlı Selanik merkezini ele aldık. Selanik'in etnik ve dini bakımdan farklı toplulukları içinde barındırması ve son dönem modernleşme hareketlerine şahit olup uygulamasının yanı sıra modernleşme sürecinde modern ve laik eğitim veren birçok okul açması gibi nedenlerle bu bölgenin tez için uygun bir örneklem olduğu söylenebilir.

Tezin üçüncü bölümünde Yahudi, Hristiyan ve Müslüman cemaatine ait eğitim verileri ve politikaları detaylı olarak ele alındı. Bu okulların Selanik'teki etkisini görmek için bu verileri bilmek önemli olabilir. İmparatorluğun devamı ve saltanat&hilafete bağlı bir nesil yetiştirmek için Selanik'te girişilen eğitim reformları istenen sonuçları vermediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olacak kadroların yetişmesine ve cemaatler arasında ulus inşasına yol açtığı söylenebilir. Benedict Anderson'un belirttiği gibi, dilsel çeşitlilik, teknolojinin gelişimi ve en önemlisi matbaanın gelişimiyle "*Hayali Cemaatler*" oluşturulmaya başlandı ve bu durum 20. yüzyılda Balkanlarda daha hissedilir hale geldi.

Farklı cemaat ve toplulukları bünyesinde barındıran kozmopolit olan Selanik'teki bu milletlerin büyük çoğunluğu kendi kilisesine ve kendi okullarına sahipti. Zamanla bu milletler kendi okullarında kendi dillerinde eğitim vererek balkanlarda milliyetçiliğin kökenlerinin yeşermesini yol açtılar. Okullarında

kendilerinin yetiştirdikleri öğretim elemanlarının ve kendilerinin hazırladıkları kitapların okutulmasını talep ettiler.

Yahudi, Hristiyan, Müslüman ve hatta Zımmi topluluklardan oluşan Selanik'te Sultan II. Abdülhamid'in bu denli ciddi bir eğitim hamlesi başlatmasının altında yatan en önemli sebebin Balkan bölgesindeki ayrılıkçı-milliyetçi fikri hareketinin yol açtığı problemi önlemek olabilir. Bu durum, gayrimüslim tebaaya ait okullara idari teftiş ve denetimini de beraberinde getirdi. Özellikle öğretmenlerin üzerinde hissedilir ve yoğun bir denetim vardı; çünkü öğretmenleri kontrol altında tutmak zor bir işti.

Öğretmenlerin denetim ve teftişine harcanan efor ders kitaplarına da aynı özenle ve mücadeleyle uygulanmıştır. Artan bu milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerine karşı alınan bir diğer önlem ise Türkçe'nin gayrimüslim cemaate ait okullarda zorunlu olarak okutulması idi ki bu politika ile tüm tebaa arasında bir üst kimliğin yaratılması istenmişti.

Okullar her milletin propaganda aracı haline geldi. Selanik'teki Gayrimüslim tebaa arasında milliyetçiliğin yayılmasında okulların sahip olduğu etkin rol o kadar açıktır ki Bab-ı Ali bunu engellemeye çalışsa bile tamamen önleyememiştir. Bulgarlar, Rumlar ve Sırplar kendi okullarında, kendi dillerinde ve kendi yetişdirdikleri öğretim elemanlarıyla eğitim aldılar. Böylece, bu okullar vasıtasıyla cemaatlerin gelecek nesillerine yoğun bir şekilde milliyetçilik ruhu aşılanmaya çalışılmıştır.

Bu okullar sadece gayrimüslim tebaayı değil, Müslüman tebaayı da etkilemiştir. Okullaşma faaliyetlerinin Selanik'te milliyetçiliğin yeşermesine, yeni toplulukların ve milletlerin oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Otuz yıllık saltanatı sonunda Abdülhamid'i tahttan indirip Kanun-ı Esasi'yi tekrar ilan ettirenler Jön Türkler idi. Jön Türkler imparatorluğun Balkan vilayetinde yetişmişlerdi. Bunların diğer bir ortak noktası çoğunun Selanik vilayetindeki devlet okullarında eğitim görmüş olmalarıydı. Böylece devlete sadık, imparatorluğa itaatkar bir tebaa yetiştirmek amacında olan bu mekteplerin büyük ölçüde başarısız kaldığı söylenebilir.

Vilayetlerde okul açılabilme serbestliği ile birlikte Selanik'te Gayrimüslim ve yabancı okullarında büyük artış görülmüştür. Buna ilaveten, bu okulların istenmeyen

faaliyetlerine rastlanılması üzerine imparatorluk karşı-tepki olarak Müslüman çocuklarının Gayrimüslim okullarında asimile olup kimliklerini kaybetmemeleri için Selanik'te birçok ibtidai, rüşti ve idadi derecesinde eğitim veren okullar açtı. Buralarda milliyetçiliğe karşı Türkçülük tohumları yeşermeye başladı. Hedeflenen "Osmanlıcılık" fikrinin yerine "Türkçülük" ideolojisinin yer aldığı dikkati çekmektedir.

Eğitimin taşraya yayılması politikası beraberinde gerekli bürokrasiyi de yetiştirme zorunluluğunu getirdi. İhtiyaca göre meslek okulları, yüksekokulları, hukuk mektebi, hatta polis ve jandarma mektepleri açıldı. Hükümetin yanı sıra Müslüman halk da okulların açılması ve iyi eğitim almaları için çaba harcamışlardır. Tanzimat sonrası özellikle II. Abdülhamid dönemiyle beraber eğitimin merkez dışına vilayetlere ulaşmasıyla beraber Müslüman cemaat arasında okullaşma oranı zamanla yükselmiştir. Bazı çevreler Müslüman çocukların eğitim almasına karşı olup kısıtlamalar getirmeye çalışmışsa da toplum tarafından bu duruma pek izin verilmemiştir. Böylece Abdülhamid döneminde yoğun sansüre rağmen, Müslüman kesiminde okullaşmanın arttığı görülmektedir.

II. Abdülhamid döneminde sadece Müslüman kesiminde değil aynı zamanda gayrimüslim ve yabancı okulların sayısında da artış olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle II. Abdülhamid dönemi, sadece Müslüman okullaşmanın yaşandığı bir dönem değildir. Ama bu okulların büyük çoğunluğu bağımsızlık yolunda bir araç olarak kullanılmaktaydı.

Müslüman tebaanın eğitimindeki dönüşüm ve gelişmeler, gayrimüslimlerin aksine, devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Müslümanların devam ettiği okullar, cemaatleri tarafından değil; hükümet ve maarif yöneticileri tarafından yönetilmekteydi. Gayrimüslimler gibi, Müslüman cemaatin herhangi bir cemaat nizamnamesi ya da cemaat meclisleri yoktu.

Gayrimüslim cemaat üzerinde hissedilir bir baskı ve denetim söz konusu iken Müslüman tebaa ise daha rahattı. Okulların tesis ve finansmanı konusunda da Müslüman tebaa daha şanslı idi. Gayri Müslim cemaatin okul açabilmesi için Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin şartlarını yerine getirmek zorundaydı. Bu şartlar yerine getirildikten sonra okulların açılması için gerekli finansman bağlı olduğu cemaat tarafından karşılanacaktır.

Müslüman cemaatin gayrimüslim tebaaya ait okullarda eğitim görmesine imparatorluk şiddetle karşı çıkmıştır. Buraya devam eden öğrencilerin İslami kimliklerini ve imparatorluğa olan bağlılıklarını kaybedecekleri düşüncesiyle Selanik vilayetinde yoğun bir şekilde okullaşmaya yönelim başladı. Açılan okulların gayrimüslim tebaanın aldığı eğitim kalitesi ile aynı seviyede olmasına büyük özen gösterildi ki bunun altında yatan en önemli sebep bu okullara kaliteden dolayı giden Müslüman çocukları önlemek hedeflenmiştir.

Modernleşme öncesi Müslüman kızların eğitimi gayri Müslim tebaanın eğitim politikası gibi dini bir özellik taşımaktaydı. Hem Müslüman hem de Gayri müslim tebaadaki kadınların okullara gitmeleri zorunlu değildi. Eğitime medreselerde ya da kiliseler/ havralara ait mekanlarda devam edilmekteydi ve laik& modern eğitim anlayışından yoksun dini içerikliydi. Tanzimat ile birlikte çocuklara ilkokul zorunluluğu getirildi. Eğitimdeki ücretler azaltıldı ve böylece çocukların okullaşma oranının arttırılması hedeflendi.

Tanzimat'ın hedeflerinden biri olan eğitimin modern seviyeye ulaşması hususunda, Abdülhamid döneminde daha yoğun bir çalışma olduğu söylenebilir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de kızların okula gitmesinin zorunlu hale getirilmesi, rüşdiye seviyesinde okulların açılması ve taşralarda eğitimin yaygınlaştırılmaya çalışılmasıdır. Toplumun terakkisi için kadınların eğitilmesi gerektiğinin farkında olan imparatorluk, kadın eğitimine daha sistemli ve düzenli bir şekilde yaklaştı. Gayri Müslim toplumların modernleşmesinde kadınların oynadıkları rolün büyüklüğü yadsınamazdı ve Müslüman cemaatte bunun farkındaydı.

Kadının toplumun değiştirilmesindeki rolü ve gücünün farkına varılmasıyla beraber kadınların eğitimine büyük önem verildi. Yeni neslin ortaya çıkması ve yetiştirilmesindeki önemi anlaşıldıktan sonra kadınların eğitimi için okullar açılmaya başlandı. Selanik'te sayıları hızla artan kız okullarında kız öğrenciler için bayan öğretmene duyulan ihtiyaçtan dolayı kadının eğitilmesi zorunluydu. Buradaki temel gaye kızların bir meslek sahibi olmaları değil; yeni nesillere ideolojisini aktarabilecek, eğitimli ve bilgili iyi bir anne ve donanımlı bir ev kadını yetiştirmek, böylece cemaatin kalitesini yükseltmekti.

Ailede annenin oynadığı rol büyüktür. Anne eğitimli ise çocuklarda daha iyi bir eğitim ile büyür. Çocuk eğitiminde ailenin oynadığı etken şüphesiz ki çok

önemlidir. Ailenin içinde ise kadının eğitici faktöre sahip olmasıdır. Çocuğu doğuran, büyüten ve onunla daha çok vakit geçiren kadınlardır. Eğer kadınlar eğitilerek kendi kimliğini, kültürünü ve benliğini öğrenirse bunları çocuklarına doğrudan aktarabilecekler. Böylece toplumun modernleşmesi ve vatan&millet duygularına sahip bir nesile daha kolay ulaşılacaktı.

"Ağuş-i mader insanın en evvelki mektebi" olduğunu vurgulayan dönemin gazeteleri kadınların eğitimi hususu üzerinde önemle durmuştur. Bu durum sadece Müslüman cemaat için değil, aynı zamanda gayrimüslim tebaa içinde söz konusuydu. Selanik'te çıkan Kadın dergisinde kabiliyetli ve başarılı Musevi çocukların arkasında Alyans Kız Okulu'nda yetişen annelerin olduğu vurgulanmaktaydı. Yine buna benzer bir yazıda ise Bulgar milliyetçiliğinin yeşermesi ile Bulgar kadınların yükseltilmesi arasında paralellik olduğu belirtilmektedir.

Müslüman kızların aldıkları eğitimin müfredatına baktığımızda diğer milletlerde olduğu gibi kız- erkek öğrenciler arasındaki ders içerikleri farklıdır. Okullarda biçki- dikiş gibi kızlara özgü dersler uygulanarak öğrencilere eğitimli anne ve eş rolleri başta olmak üzere farklı kimlikler kazandırılmak istenmiştir. Hatta bazı kız okullarında ev kadını yetiştirme bölümleri açılmıştır.

Modernleşme ile birlikte kadınların eğitim almasının esas amacı (toplumsal ahlakın ve dini vazifelerin öğretilmesi) yerini daha çok milliyetçilik duygularına bıraktı. Gayri müslim tebaada modernleşme süreci ile birlikte kızlara milliyetçi duygular aşılamak ve kendi kültürünün öğretilerini öğretmek temel gaye oldu. Diğer bir deyişle tüm hedefler (ahlaki, dini ve mesleki amaçlar) geri planda kaldı ve milliyetçilik duygusu aşılanmaya başlandı.

Abdülhamid döneminde kızların eğitimine önemli çabalar harcandığı söylenebilir. İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik ve politik buhrana rağmen eğitim hamlelerinin bu kadar yoğun olmasının altında yatan muhtemel etken dinsel ve ahlaki görüşlere sahip eğitimli bir nesil elde etmek olabilir. Böylece devletine ve dinine bağlı tebaaların ortaya çıkması sağlanmış olacaktı. Uzun vadede baktığımızda ise sonucun beklenenden daha farklı bir tablo ile karşımıza çıkmakta olduğunu görüyoruz. "Yeni neslin yaratıcısı" olarak görülen kızların okullaşma faaliyetlerinde büyük artışların olduğu yukarıda da vurgulandı ve böylece toplumda görünürlüklerinin arttığı dikkati çekmekteydi; II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet

devirlerinde kadınların yaptıkları etkinlikler zaman içerisinde hız kazanması için öncülük etmişlerdir. 1908'in getirmiş olduğu görece özgürlük ortamından yararlanan kadınlar basın ve yayın aracılığıyla seslerini duyurmaya çalıştılar.

Son söz olarak, II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında Selanik'teki Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eğitimi Dünya'nın içinde bulunduğu uluslaşma ve milliyetçilik hareketinden etkilendiğidir. Kadın eğitiminin de bu ideoloji hakimiyetinde biçimlendiği söylenebilir. Kızların eğitilmesinin temel nedeninin onlara gerçekten bir meslek kazandırmak ya da onları eğitmek olmadığını; bu okullar vasıtasıyla bölgedeki varlıklarını göstermeye çalışılıyordu.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

MF. MKT. : Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

BEO : Bab-ı Ali Evrak Odası

TFR.I. SL. : Tefrişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı

YMTV : Mütenevvi Maruzat Evrakı

B. SALNAMELER

Selanik Vilayet Salnamesi

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye

C. SÜRELİ YAYINLAR

Rumeli Gazetesi

Yeni Asır Gazetesi

Zaman Gazetesi

Selanik Gazetesi

D. KİTAPLAR

Alkan, Mehmet Ö. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatislik Enstitüsü, Ankara, 2000.

Akkutay, Ülker. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi", **Osmanlı**, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997.

Anastassiadou, Meropi. **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912**, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yayınları.

Arslan, İsmail. **Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat yayınları, 2010.

Baer, Marc David. **Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler**, çev. Sevinç Kayır, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Benbassa Esther, Aron Rodrigue. **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Cihan, Ahmet. **Osmanlı'da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.

Çelebi, İlyas. " Osmanlı medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", **Osmanlı**, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Çakır, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Davis, Fanny. **The Ottoman Lady: A Social History from 1718-1918**, New York: Greenwood Yayınevi, 1986.

Davison, Roderic H. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, 2. Cilt, Özgün Basım, 1963.

Denman, Fatma Kılıç. **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**, Libra Yayıncılık.

Deringil, Selim. **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Ergin, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergün, Mustafa. **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

Fortna, Benjamin. **Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, çev. Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Haydaroğlu, Polat. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara, 1990.

İbnü'ş- Şeyh Nafi, Mahmud Cevad. **Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Karpat, Kemal H. **Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, Wisconsin University Yayınevi, 1985.

Kodaman, Bayram. **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Kodaman, Bayram. " II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", **Osmanlı**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Levy, Avigdor (Ed.). **Jews, Turks and the Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century**, Syracuse University Yayınevi, 2002.

Lewkowicz, Bea. **The Jewish Community of Salonika: history, memory, identity**, Valentine Mitchell Yayınevi, Great Britain, 2006.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul,2000.

Mazower, Mark. **Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Molho, Rena. **Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects Of Jewish Life**, Isis Yayınevi, İstanbul, 2005.

Sakaoğlu, Necdet. **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, ikinci cilt, Cambridge University Yayınevi, 1976.

Somel, Selçuk Akşin. **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908); İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Somel, Selçuk Akşin. "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 706-707.

Rodrigue, Aron. **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması. "Alliance" Okulları 1860-1925**, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Türker, Orhan. **Selanik'ten Thessaloniki'ye; Unutulan Bir Kentin Hikayesi 1912-2012**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Vahapoğlu, Hidayet. **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1997.

Veinstein, Gilles. **Selanik 1850-1918**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Yelkenci, Ömer Faruk. **Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

Zorlu, Ilgaz. **Evet Ben Selanikliyim: Türkiye Sabetaycılığı**, Zvi-Geyik Yayınları, Ankara, 2004.

E. MAKALELER

Alkan, Mehmet Ö. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:6, Sayı: 12, 2008, ss. 9- 84.

Aydın, Hakan. "Kadın (1908-1909): A Study On The First Women's Magazine Published In Saloniki", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 22, 2009, ss. 147- 156.

Aydüz, Salim. "Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, 2008, ss. 139- 180.

Baytal, Yaşar. "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı:11, 2000, ss. 23- 32.

Bozkurt, Ayşe. "93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: Ayine (1875-1876)", **Kebikeç Dergisi**, sayı 19, 2005, ss. 73- 97.

Çelik, Doç. Dr. Bilgin ve Dr. Neslihan Ünal. "Kapitalist ve Milliyetçi Rekabetin Kesiştiği Kent: Selanik", **Baltam Türklük Dergisi**, Sayı: 21, 2014, ss. 61-82.

Dalakoura, Katerina. "The Moral and Nationalist Education of Girls in the Greek Communities of the Ottoman Empire", **Women's History Review**, Cilt: 20, Sayı: 4, ss. 651- 662.

Demirci, Ersoy. "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, ss. 13- 28.

Gedikli Berber, Şarika. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Uyum Süreci", **Turkish Studies Dergisi**, Cilt: 7/4, Fall 2012, ss. 1779- 1800.

Ginio, Eyal. "Neither Müslims nor Zimmis: the Gypsies (Roma) in the Ottoman State", **Romani Studies**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2004, ss. 117-143.

Gündüz, Mustafa. "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", **Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı 12, ss. 243-286.

Gündüz, Mustafa "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitimi Sisteminin Finansmanını Sağlama Düşünce, Öneri ve Uygulamaları", **New World Science Academy**, Cilt: 5, Sayı: 4, 2010, ss. 1658- 1669.

Hassiotis, I. K. "Armenian Community in Thessaloniki", extract from Queen of the Worthy, Thessaloniki, **History and Culture**, Cilt: 1, History and Society, ed. By I.K. Hassiotis, Paratiritisi, 1997, ss. 296- 305.

Keçeci Kurt, Songül. " Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Okulları (Selanik), **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 54, 2013, ss. 187- 204.

Michailidis, Iakovos D. "From Christians into ethnic members: Creating borders within the city of Thessaloniki (1800-1912)", Aristotle University of Thessaloniki, ss. 169- 180.

Nurdoğan, Arzu M. "II. Abdülhamid Döneminde Kosova'daki Gayrimüslim Okullaşma ve Babıali'nin Bu Okullara Yönelik Politikası", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2013, ss. 557-584.

Somel, Selçuk Akşin. " Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey'in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim eğitimi: II. Abdülhamid devri Selanik taşrasında Maarif Meselesi (1885- 1886)", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2005, ss. 113- 147.

Somel, Akşin. "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", **Kebikeç Dergisi**, Sayı: 10, 2000, ss. 223- 238.

Şaşmaz, Musa. "Analysis of the Population Table of the Census of Salonica of 1903-4", **OTAM**, 1994, ss. 349-377.

Özbek, Nadir. "Modernite, Tarih ve İdeoloji", **Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı 1, 2004, ss. 71- 90.

Özcan, Uğur. “1878- 1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerinde Etkisi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVAD)**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2013, ss. 353-423.

Özgeçoğlu, Dr. Halil. “ II. Abdülhamid Devrinde Gayrimüslimlerin Eğitimlerine Dair Yayımlanmamış İki Belge”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 94, Sayı: 187, Ağustos 2010, ss. 91- 104.

Scholem, Gershom G. “Gizli Yahudi Cemaati Türkiye Dönmeleri”, çev.

Abdurrahman Küçük, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, ss.

216- 244.

Theologou, Kostas and Panayotis G.Michaelides. “The Role of the Jews in the Late Ottoman and Early Greek Salonica”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt: 12/3, September 2010, ss. 307- 320.

Ulusoy, Ömer. “Tanzimat Sonrası Osmanlı Arşiv Belgeleri Temelinde Balkanlarda Çingene Algısı”, ***България и Турция на международния кръстопът: език, история, литература: Сборник научни доклади*** [Bulgaria and Turkey at the Intercultural Crossroads: Language, History and Literature]. **Пловдив, Университетско издателство "Паисий Хилендарски**, 2012, [Published Conference Presentation], ss. 126-144.

Yavuz, Nuri. “**Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı**” , Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, ss. 139- 154. 142.

Ziogou- Karastergiou, Sidiroula. “Education in Thessaloniki; the Ottoman Empire”, (ed. I.K. Hassiotis), **Queen of the Worthy Thessaloniki, History and Culture**, Cilt: 2, Thessaloniki, 1997, ss. 239- 259.

F. TEZLER

Aslan, Sevim. **Salnamelere göre Selanik**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1990.

Özgeçoğlu, Halil. **Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

G. İNTERNET ERİŞİMİ

Rena Molho, "The Jewish Press in Salonica", https://www.academia.edu/6983887/The_Jewish_Press_in_Salonica, (04.04.2015), ss. 209-211.

Somel, Akşin. "Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okulları Oldu", **research. sabancı. edu. tr.** http://research.sabanciuniv.edu/21969/1/Gayr%C4%B1_Muslim_Okullar%C4%B1_Nas%C4%B1l_Az%C4%B1nl%C4%B1k_Okullar%C4%B1na_D%C3%B6n%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC_Somel.pdf, (03.03.2015).

"Thessaloniki", **Wikipedia**, 28.06.2015, https://en.wikipedia.org/wiki/Thessaloniki.

EKLER

EK 1: Selanik Vilayeti

EK 2: Mahalle Mektebi

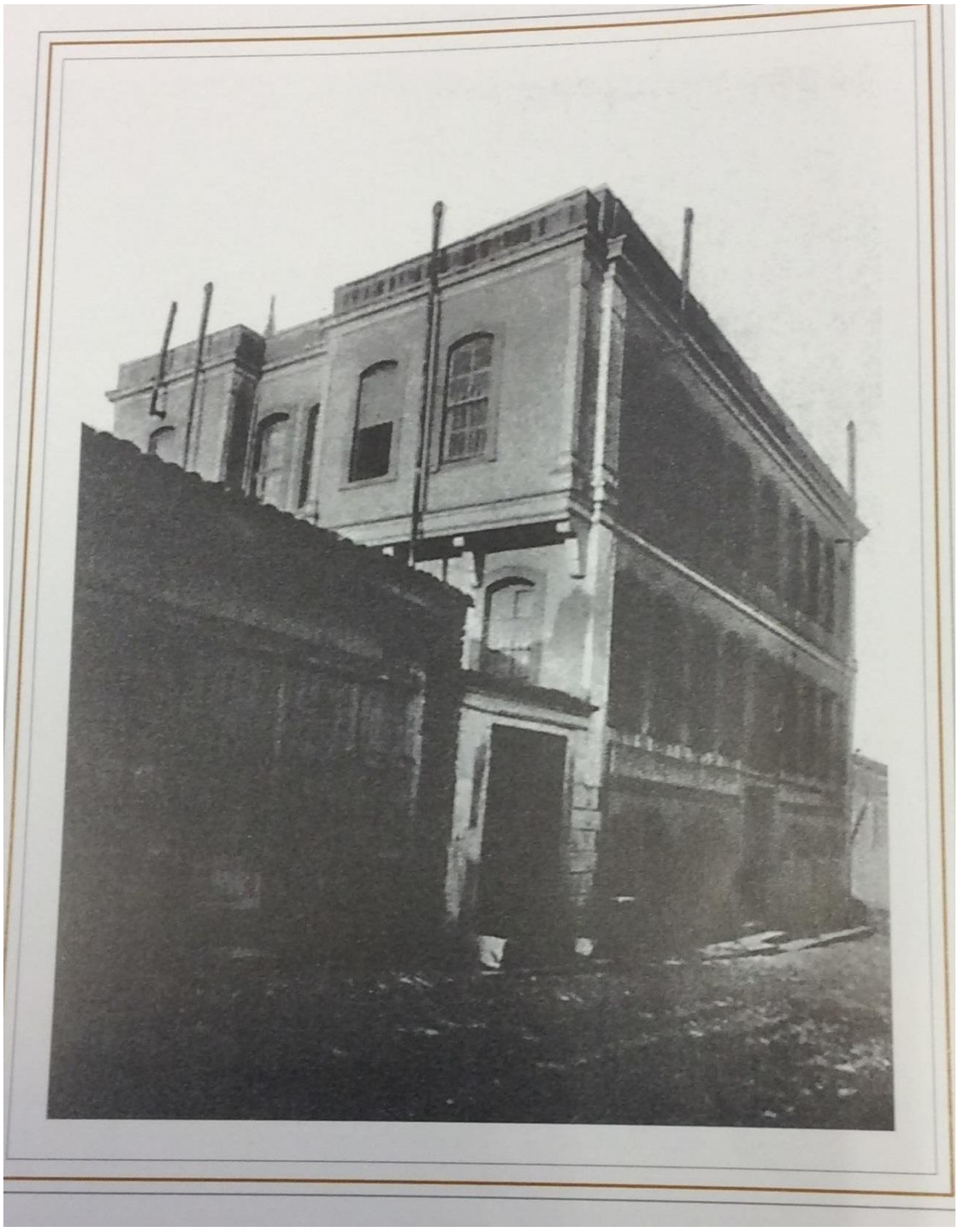

Bir mahalle mektebi *anzimattan sonra)*

EK 3: Selanik Ziraat-ı Ameliyat Mektebi (Selanik Ziraat Okulu) Harmanları

EK 4: Selanik Mekteb-i Rüşdi (Selanik Ortaokulu)

Ek 5: Selanik Mekteb-i İdadi-i Mülkisi (Selanik Lisesi) Talebeleri

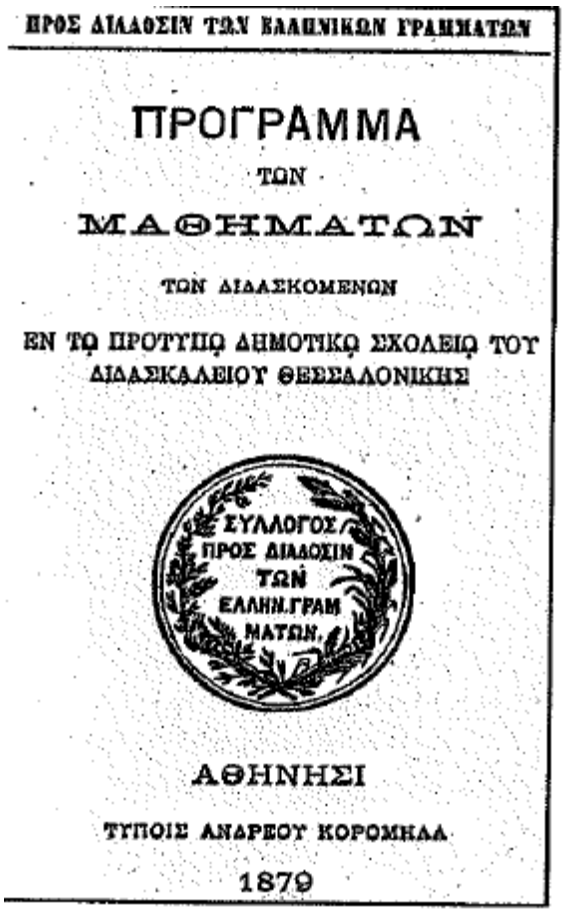
Ek 6: Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi (Sanat Okulu)

EK 7: 20. yüzyılın ilk yıllarında Selanik'teki bir kız okulundan

Ek 8: 1879 Yılına Ait Selanik'teki Bir Rum İlkokulunun Ders Programının Yayımlanmasına Dair

ΠΡΟΣ ΔΙΔΑΣΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΩΝ

ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ

ΕΝ ΤΩ ΠΡΟΤΥΠΩ ΔΗΜΟΤΙΚΩ ΣΧΟΛΕΙΩ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

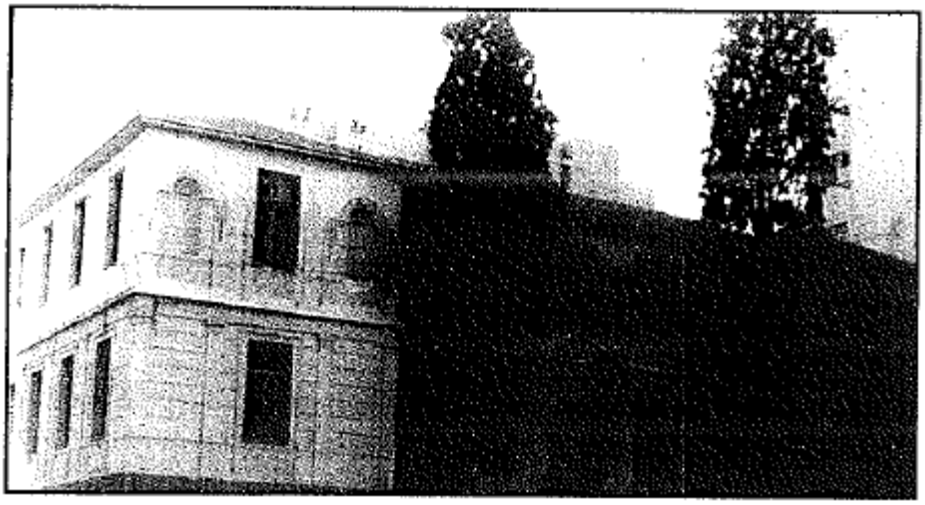
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΔΑΣΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.

ΑΘΗΝΗΣΙ

ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

1879

Ek 9: 1907'te Selanik'te İnşa Edilmiş Olan Rum Erkek İlkokul Binası

Ek 10: Selanik'te Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan Kadınlar

